

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE MÜSLÜMANLAR'IN
İTİKADÎ VE AHLÂKÎ PROBLEMLERİ**

(YÜKSEK LİSANS)

Esra ÖZTÜRK

BURSA – 2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE MÜSLÜMANLAR'IN İTİKADÎ VE AHLÂKÎ PROBLEMLERİ

(YÜKSEK LİSANS)

Esra ÖZTÜRK

Danışman:

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı'nda 701523021 numaralı **Esra ÖZTÜRK**'ün hazırladığı “**Tüketim Kültüründe Müslümanlar'ın İtikadî ve Ahlâkî Problemleri**” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 20.08.2019 günü 11:00-13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı / başarısız olduğuna oy birliği / oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ (Danışman)
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Orhan Ş. KOLOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Veysel KAYA
İstanbul Üniversitesi

20/08/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Tüketim Kültüründe Müslümanlar'ın İtikadî ve Ahlâkî Problemleri**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 74 sayfalık kısmına ilişkin, 25/07/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
25/07/2019

Adı Soyadı: Esra ÖZTÜRK
Öğrenci No: 701523021
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz

Tarih: 25/07/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tüketim Kültüründe Müslümanlar’ın İtikadî ve Ahlâkî Problemleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

25/07/2019

İmza

Adı Soyadı : Esra ÖZTÜRK
Öğrenci No : 701523021
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Esra ÖZTÜRK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelam
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix+85
Mezuniyet Tarihi	: .../ ... / 2019
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz

Tüketim Kültüründe Müslümanlar'ın İtikadî ve Ahlâkî Problemleri

Bu çalışma Aydınlanma dönemiyle yaşanan seküler zihni dönüşüm ekseninde, Müslümanların yaşadıkları zihni savrulmayı imanın mahiyeti konusu çerçevesinde irdelemeyi hedeflemektedir. Sosyal bir gerçeklik olarak yaşanan İslami değerlerin seküler parametrelere entegrasi düşünüldüğünde, Müslümanın dünya görüşünü ifade eden “İman” kavramı ekseninde bu konunun sorgulanmasının gerekliliği daha net şekilde anlaşılacaktır.

Çalışmamız kavramsal, kuramsal ve betimsel verilere dayalı bir kaynak taraması araştırmadır. Araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Aydınlanma dönemiyle başlayan seküler medeniyetin inşa süreci, gelenek- modern ve post modern dönemde dinin konumu ele alınmıştır. İkinci bölümde tüketimi kutsallaştıran modern ekonomik sistemin felsefi temelleri, tüketim toplumu kültür yapısına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Kur'an ve Sünnet temelinde tüketim ilkeleri, İslamî değerlerin tüketim kültürüne entegre süreci eleştirilerek, sekülerleşen zihinlerde imanın mahiyeti sorgulanmıştır. Post modern dönemde Müslümanların sergilediği tutum ve davranışların Kur'an'da sunulan iman bütünlükçü yapısıyla yaşadığı çelişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Aydınlanma hareketi, sekülerizm, tüketim kültürü, İslam, iman

ABSTRACT

Name and Surname : Esra ÖZTÜRK
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Kalam
Degree Awarded : Master
Page Number : ix+85
Degree Date : ... / ... / 2019
Supervisor : Assoc. Prof., PhD. Ulvi Murat Kılavuz

Theological and Moral Problems of the Muslims in the Consumer Culture

This study aims to examine the secular mental transformation of Muslims in the context of the nature of faith within the axis of secular mental transformation experienced during the Enlightenment period. Considering the integration of Islamic values, which are experienced as a social reality, into secular parameters, the necessity of questioning this issue in the axis of the concept of man Faith which expresses the Muslim world view will be understood more clearly.

Our study is a literature review based on conceptual, theoretical and descriptive data. The research consists of three main sections. In the first chapter, the construction process of secular civilization, which started with the Enlightenment period, and the position of religion in the traditional-modern and post-modern periods are discussed. In the second part, the philosophical foundations of the modern economic system that sanctifies consumption and the cultural structure of consumer society are given. In the third chapter, the principles of consumption on the basis of the Qur'an and Sunnah and the process of integrating Islamic values into the consumption culture were criticized and the nature of faith in the secularized minds was questioned. The contradictions of the attitudes and behaviors of Muslims in the postmodern period with the holistic structure of faith presented in the Qur'an have been tried to be revealed.

Key Words:

Enlightenment movement, secularism, consumer culture, Islam, faith

ÖN SÖZ

XVI. Yy itibariyle dünyada yaşanan zihni dönüşüm sonucu inşa edilen seküler medeniyet, günümüz toplumlarını bu medeniyetin ekonomik ayağı olan tüketim kültürü ekseninde yönetmektedir. Bugün dünya çapında birçok çalışmaya konu olan tüketim, modern dünya açısından büyük bir çıkmaz ve buhranı ifade etmektedir.

Batı merkezli inşa edilen bu medeniyet ve ekonomik sistem, bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin sonucu tüm dünya toplumlarını etkisine almıştır. Tarihsel süreç içerisinde Moderniteyle hesaplaşmayan İslam dünyası, post modern dönemde aynı tutumunu sürdürerek bu yapıya entegre olmaya devam etmektedir. Peki post modern postulatlar karşısında silikleşen birey ve özelde Müslüman tutumları, dünya ve ahireti inşa iddiasında olan İslam'ın İnanç esasları/İman hakikati açısından ne ifade etmektedir? İslam dünyasında yaşanan sosyo- kültürel ve zihni bunalım düşünüldüğünde, tezde ortaya koymaya çalıştığımız konunun önemi daha net anlaşılacaktır.

Tezimi hazırlama sürecinde özverisiyle, sabrıyla, destekleriyle ve akademik katkılarıyla desteğini esirgemeyen danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ'a , kaynak temini ve tezin inşası sırasında fikir alt yapısıyla, zihin dünyamı şekillendiren katkılarından dolayı Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP'e , yine tezimi çalışmam konusunda beni cesaretlendiren Prof. Dr. Saim KILAVUZ ve Prof. Dr. Orhan Şener Koloğlu hocalarıma ve değerli dostum Nebiye Aydın'a, güler yüzleri ve sağladıkları güzel çalışma ortamı sebebiyle tüm İSAM çalışanlarına teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmalarım sırasında maddi manevi destekleri ile gösterdikleri sabırdan dolayı babam Mustafa ÖZTÜRK ve annem Gönül ÖZTÜRK'e ve kardeşlerime teşekkürü borç bilirim.

BURSA 2019

ESRA ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA SEKÜLER MEDENİYETİN İNŞA SERÜVENİ

1. AYDINLANMA YÜZYILI VE FELSEFİ TEMELLERİ	6
2. ZİHNİ DÖNÜŞÜMÜN PARAMETRELERİ.....	8
3. MODERNİZM VE DİN.....	11
4. POSTMODERNİZM VE DİN.....	15
5. POSTMODERN TOPLUMDA BİREY	17
6. POSTMODERN DÜŞÜNCEDE DİNİN KONUMU	20
7. SEKÜLARİZM.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE TÜKETİM TOPLUM YAPISI

1. GELENEKSEL VE MODERN EKONOMİK SİSTEMİN FELSEFİ TEMELLERİ.....	28
---	----

2. TÜKETİM TOPLUMUNUN OLUŞUM SÜRECİ.....	30
3. KÜRESELLEŞEN DÜNYA	31
4. TÜKETİM KAVRAMI VE TÜKETİM TOPLUMU	32
5. MODERNİZM VE TÜKETİM İLİŞKİSİ.....	36
6. MODERN TOPLUMDA TÜKETİCİ TİPOLOJİSİ	38
7. HAYATIN SALT AMACI HALİNE GELEN TÜKETİM	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEKÜLER DEĞERLER VE İSLÂMÎ DÜNYA GÖRÜŞÜ

1. TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE KUTSALLARI	45
2. METALAŞMA	47
3. İSLÂM'DA TÜKETİM İLKELERİ	49
4. KUR'ÂN VE SÜNNET'TE TÜKETİM ÖLÇÜSÜ	51
5. İSLÂMÎ DEĞERLERİN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ENTEGRE SÜRECİ.....	54
6. POSTMODERN DÖNEMDE YAŞANAN KİMLİK BUNALIMI.....	59
7. MÜSLÜMANLAR'IN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ENTEGRASYONU SONUCU ORTAYA ÇIKAN ÇARPIK KİMLİK	61
8. SEKÜLERLEŞEN ZİHİNLERDE İMANIN MAHİYETİ PROBLEMİ.....	63
9. BİR BÜTÜNÜN PARÇALARI OLARAK İMAN VE AMEL.....	64
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER.....	74
KAYNAKÇA	78

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	Baskı
bkz.	Bakınız
krş.	Karşılaştırınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
no.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

“Toplumsal anlamda yeniden yapılanma, vatandaşlar arasında yayılan bir şüphe ile başlar.”¹

Postmodern dönemin temel varoluşsal niteliği olarak beliren tüketim paradigması ekseninde kitlelerin yönetildiği günümüzde, Müslümanlar’ın, İslâm’ın inanç, ibadet ve ahlâk çerçevesinde ortaya koyduğu ilke ve değerleri hiçe sayarak, bu kültürel yapıya entegre olma süreci düşünüldüğünde, çalışmamızın konusunu oluşturan ‘tüketim’ kavramı kendi önemini göstermektedir.

Avrupa merkezli işleyen küresel ekonomik sisteme, Batı dışı toplumların eklemleme sürecinde toplumun başat unsuru haline gelen “tüketim” olgusu, her geçen gün refah seviyesi artan toplumumuz açısından da önemli bir olguya işaret etme noktasına gelmiştir. Özellikle son on yılda ülkemizde sosyo-siyasî alanda, liberal politikalarla desteklenen dindar kesimde yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm sonucu; İslam’ın temel ilke ve değerleri seküler zihin alt yapılarında anlamını yitirmiş bir görünüm arz etmektedir.

Günümüz postmodern toplumunun en belirgin özelliği, tüketim kutsallarının hayatın her alanında etkin olmasıdır. Sürekli ve daha fazla tüketimle beslenen kapitalist kâr döngüsü zemininde; sınırlı kaynak ve sınırsız ihtiyaç paradigmasında varlık bulan modern iktisat, işlerliğini sürdürmek için her zaman daha fazla üretmek ve ürettiği ürünlerin tüketilmesini sağlamak durumundadır. XX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren medyanın etkin kullanımıyla, tüm dünya halklarını kendi çapları ölçüsünde etkisine alan modern tüketim paradigmasında varlık bulmaya çalışan modern insanın mottosu; yaşamak için tüketmek değil, tüketmek için yaşamaktır. Bu paradigma ekseninde suni ihtiyaçların çoğaltılmasını amaçlayan ve insanların daha az çalışmayı ve yaşamak için az şeyle yetinmeyi tercih etmelerini hoş karşılamayan modern Batı uygarlığı; küreselleşmenin de tabîi sonucu olarak tüm dünya halklarını etkisi altına almıştır. İnsanları hem manen hem de ruhen köleleştirip, kurdukları ruhsuz medeniyetin

---

¹ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, çev. Mesut Kardeşhan, İstanbul, Pınar Yayınları, 1990, s. 40.

çarkında öğüterek dünyada vadettikleri yeryüzü cennetini tam ifadesiyle cehenneme çevirmişlerdir.

Tüketim toplumunda bireyler, malların kullanım ve market değerinden daha fazla işaret değerlerine önem vermeye başlamışlardır. Aslında rekabet, insanın sahip olduğu mal üzerinden kendisini farklılaştırması ve gösteriş yapma eğilimi, yeni olan bir durum değildir. Günümüzde yeni olan durum, metaların işaret değeri üzerinden toplumsal yapının oluşması ve bunun toplumun tüm fertlerini kapsamasıdır.

Küreselleşmenin tabî sonucu olarak Müslüman birey ve toplumları da etkisi altına alan, sosyal hayatta tüketim olgusu etrafında varlık bulan seküler medeniyet karşısında Müslümanlar, yüzyıllardır sahip olduğu geleneksel değerlerinden uzaklaşarak tüketim ahlâkının inşa ettiği değerler dünyasında İslam'ın dünya görüşüne rağmen, var olma çabasıdadır. Geleneksel, modern ve postmodern topluma geçişle varoluşsal değerlerine yabancılaşan toplumlarda ortaya çıkan kimlik bunalımı, yabancılaşma ve değersizleşme; varoluşsal değerlerini yitirmiş Müslüman toplumlar düşünüldüğünde, bu konunun İslam'ın sunduğu dünya görüşü çerçevesinde temel ahlâkî ve itikâdî esaslarının aktüel hayata yansıyan yönünün inanç-eylem ilişkisi açısından incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

İslâm dünyasının modern dünyada var olma talebi, küreselleşmenin etkisiyle çok yönlü etkileşim ve karşılaşmayı, içsel çelişkileri, gerilimleri beraberinde getirmekte, karmaşık süreçlere sahne olmaktadır. İslâm ve kapitalizm ontolojik, epistemolojik, etik öncelikler açısından birbirlerinden farklı ilkelere sahiptir. Türkiye özelinde bu iki zıt yapının birbirine eklemlenmesi birçok çelişki ve paradoksu içinde barındırmakta; ortaya özgün fakat bir o kadar karmaşık inanç ve yaşam biçimleri ortaya çıkmaktadır.²

Kapitalist ekonomik sistemin sosyal yönünü inşa eden sekülerleşme teorilerinin iddiasının aksine postmodern dönemde din kaybolmamış veya tümüyle özel alana itilmemiştir. Bunun yerine topluma hâkim hâle gelen tüketim kültürüyle tanımlanarak yeniden tüketiciye sunulmuştur. Ortaya çıkan çelişkili durumlardan birini örnek verecek olursak, tüketim kültürü yapısında giyinme, “örtünme” şekil ve şartlarıyla birlikte formel olarak tanımlanıp dinî bir vecibe olarak sunulmaya devam edilmekte, bir yandan da

---

² Bahattin Akşit, Recep Şentürk v.d., “*Türkiye de Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, ss. 280-281.

“giyinme” şık ve çekici olmaya yöneltilerek, tesettüre yüklenen anlam tam anlamıyla dönüşmektedir.³

Bu çalışma hem dinin, hem modern ve postmodern düşüncenin ortaya koydukları düşünme biçimleri ve dünya görüşü çerçevesinde birbirleriyle etkileşimsel boyutlarını, Müslümanlar’ın dünya ve ahiret konularını belirleyen imanın mahiyetini, Ehl-i sünnet itikadı çizgisinde yaptığımız tanımlamada imanın salt tasdik olarak kabulünün, Kur’ân’ın sunmuş olduğu dünya görüşüyle uyumsuzluğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan bu çalışma asla bir yargılama girişimi değildir. Kur’ân’ın muhataplığını ve Hz Peygamber’in önderliğini kabul eden, dünya hayatının ahiret yurdu için semere toplama yeri olduğuna inanan Müslümanlar’ın, Batı medeniyeti önderliğinde hedonist dünya görüşünün pençesinde sergilediği tutumlar ve bu tutumlarla çelişen inanç esaslarımızı anlama ve yorumlanma çabasıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Aydınlanma dönemiyle başlayan seküler medeniyetin inşa süreci, gelenek-modern ve postmodern dönemde dinin konumu, sekülerleşmenin günümüzde ne ifade ettiğini konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise tüketimi kutsallaştıran modern ekonomik sistemin felsefi temelleri, tüketim toplumunun kültür yapısı, modern dönemde tüketici tutumları incelendikten sonra, üçüncü bölümde İslâm’da tüketim ilkeleri, İslâmî değerlerin tüketim kültürüne entegre süreci eleştirilerek bu entegrasyon sonucu ortaya çıkan çarpık kimlik sorgulanmıştır. Son aşamada ise sekülerleşen zihinlerde imanın mahiyeti, Ehl-i sünnet’in salt tasdik olarak kabulünün, seküler medeniyet karşısında, İslâm’ın bir dünya görüşü olarak inşasında yeterli olmadığı, Müslümanlar’ın sergilediği tutum ve davranışların Kur’ân’da sunulan imanın bütünlükçü yapısıyla yaşadığı çelişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hedonist değerlerin yüceltilmesiyle işleyen bu kültür, günümüzde doğaya karşı açtığı tahribatın ötesinde, insanın tüm varoluşunu içine alan varoluşsal bir tahribata dönüşmektedir. İşte bu sebeple postmodern dönemin temel karakteristiğini ifade eden tüketim kültürünün çıkmazlarının sorgulanmasının, insanın varoluşsal amacını doğru yolda sürdürmesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

---

³ Asaf Bekaroğlu, “Baş Örtüsü Reklamları; Muhafazakâr Bir Dönüşümün Hikâyesi”, *Birikim Dergisi*, sy. 227, 2008, ss. 73-82.

Unutmayalım ki; “Hepimiz modernlik teknesine binmiş durumdayız ama aslolan gemide kürek çeken tutsak olarak mı yoksa bir takım olası ve kaçınılmaz kopmaların bilincinde olarak ellerinde bagajlarıyla yolcu olarak mı bulunduğumuz.”⁴

Son olarak bir Kelâm tezi olarak ele aldığımız “Tüketim Kültürü” yadsınabilir, fakat unutulmamalıdır ki dinî ve iktisadî alanın sosyal alandan bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. İslâm’ın tüm hakikat iddialarına rağmen, seküler dünya görüşü İslâm dünyasında tüketim şemsiyesi altında tüm değerlerini meşrulaştırmayı başarmıştır. Peki, bu durum dünya görüşümüzü inşa eden inanç esaslarımız ekseninde düşünüldüğünde bizi dünya ve ahiret hayatında nasıl bir çıkmaza sürükleyecektir?

---

⁴ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Turan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 226.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA SEKÜLER MEDENİYETİN İNŞA SERÜVENİ

1. AYDINLANMA YÜZYILI VE FELSEFİ TEMELLERİ

Hristiyanlık tarihi özelinde yaşanan Aydınlanma hareketi, XVIII. yüzyılda Avrupa’da filizlenen düşünsel hareketlere verilen genel addır. Bu yüzyıl, genel anlamda insanın kendi yaşamını düzenlemesinin yeniden gündeme alındığı, bireysel ve toplumsal alanda bireylerin zihin yapılarında köklü değişikliklerin yaşanacağı tarihsel bir sürecin başlangıcı olmuştur. Aydınlanma düşüncesini, XVII. ve XVIII. yüzyılda var olan kilisenin baskıcı tutumuna, feodal toplum yapısına karşı, o dönemde var olan burjuvanın yönettiği özgür düşünce hareketi şeklinde tanımlayabiliriz. İnsanın bu dönemde cevap aradığı temel problemi olan “insanın varoluşu ve bu dünyadaki yeri” meselesi filozoflar tarafından ele alınmış ve verilen cevaplar o günden bu güne Batılı insanın dünya görüşünü şekillendiren köklü bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılmak istenen şey ise insan hayatının anlam ve düzenidir.⁵

Aydınlanma filozofları akılcı, hümanist, düşünce özgürlüğü temelli bir karakter sergilemiş; bilgisizlik, boş inançlar zorba yönetiminden nefret ederek Aydınlanma öncesi var olan budalalıkları ortaya koymaya çalışmışlardır. Sosyolog ve tarihçi Robert Nisbet (ö.1996), XVIII. yüzyılı Hristiyanlığa saldırı yüzyılı olarak nitelendirmiş, Fransız aydınlanmasını bu saldırılardan ibaret bir durum olarak değerlendirmiştir. Yine Aydınlanmanın ünlü filozoflarından Marquis de Concorcet (ö.1794) bu yüzyılı “İnsan ruhunun zincirlerini kımıldattığı, hepsini gevşettiği, kimini kırdığı, eski kanaatlerin gözden geçirildiği ve bütün yanlışlara saldırıldığı, eski âdetlerin tartışmaya konu edildiği ve ruhların özgürlüğe beklenmedik bir şekilde kanat çırpıtları çağ” şeklinde tasvir etmiştir. Holbach⁶ ise “Deneyin rehberliğindeki aklın, insanlığın uzun süredir kurbanı olduğu ön yargıların kaynağına saldırmasının zamanı olarak” ilan etmiştir.⁷

İngiltere’de başlayıp, Fransa’da güç kazanan, feodal koşulları nedeniyle en geç Almanya’ya gelen ve XX. yüzyılda birçok ülkeyi etkisi altına alan⁸ Aydınlanma süreci, Kant’ın söylemiyle; insanın kendi hatasıyla düşmüş olduğu, bir ergin olmama

⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 2. b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s. 325.

⁶ Paul Holbach, (ö.1789).

⁷ Tom Bottomore, Robert Nisbet, (der.) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, yayına hazırlayan: Aydın Uğur, Mete Tunçay, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990, s. 17.

⁸ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa, Ezgi kitabevi, 2002, s. 9.

durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayıştan kasıt, insanın kendi aklını bizatihî bir başkasının kılavuzluğuna başvurmadan kullanamayışıdır. İnsanın kendi hatasıyla düşmüş olduğu bu durumun müsebbibi akıl değil, aklını başkasının kılavuzluğu olmadan kullanma yürekliliğini gösteremeyen insandır. Ergin olmama durumu insan için rahattır. Doğa, insanları haricî bir yönlendirmeye ihtiyaç duymaktan kurtarmasına rağmen, tembellik ve korkaklık nedeniyle insanların çoğu hayatları boyunca erginleşmemiş olarak kalırlar. Bu insanları yönetmek başkaları için de kolay olmaktadır. İnsanın kendisi için düşünen bir kitabı, vicdanının yerini tutan bir din adamı oldu mu zahmete katlanmasına gerek yoktur. Çünkü akli kullanmak gibi zahmetli ve sıkıcı bir işten başkaları onu kurtaracaktır. Başkalarının denetim ve yönetimini lûtfen üzerlerine almış bulunan yöneticiler, önlerine kattıkları sürüleri aptallaştırdıktan sonra bu yaratıkların girmiş oldukları yoldan çıkmalarını kesinlikle yasaklar. İnsan, aklına güvenip yola çıkarsa, birkaç kere düşse bile yürümeyi öğrenecek ve ayağındaki tüm prangalardan kurtulacaktır, fakat insan için bu ergin olmayıştan kurtulmak zordur. Bu yüzden bu duruma istekli katlamıştır. Çünkü o hiçbir zaman aklını kullanmayı denemeye bırakılmamıştır. Bu söylemlere ek olarak Kant, insanın doğal yetilerinin akla uygun kullanılışı ya da kötüye kullanılmasının mekanik araçları olarak gördüğü dogma ve kuralların, erginleşme ve olgunlaşma önünde büyük engel oluşturduğunu söylemiştir. Aydınlanma için insana, özgürlükten başka bir şey gerekli değildir. Bu özgürlük, özgürlüklerin en zararsız olanı, akli her yönüyle çekinmeden kullanma özgürlüğüdür. Ancak, bu özgürlük insanlara aydınlanma getirebilir. Bu sürecin insanlık için uzun bir süreç olduğu işaret eden Kant, aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz sorusuna;“Hayır, aydınlanmış bir çağda değil, fakat aydınlanmaya giden bir dönemde yaşıyoruz, insanın kendi aklını iyi bir biçimde kullanma durumuna getirilebilmesi için daha çok yok yolumuz var.” der. İnsanı aydınlanmış çağa ulaştırması ise Sapere Aude'nin ifadesiyle “Yürekllice düşünüp, bilmeye cesaret” etmesiyle mümkün olacaktır.⁹

Aydınlanma'ya giden yolda XVIII. yüzyılda gerçekleşen ve seküler toplumun inşasında etkili olan otorite değişikliği şu şema ile açıklamak mümkündür.

---

⁹ Immanuel Kant, *Kant: Katıksız Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargı Gücünün Eleştirisi, Ahlak Metafiziğini Temellendirme, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme*, çev . Nejat Bozkurt, İstanbul, Say Yayınları, 2005, ss. 263-273.

2. ZİHNİ DÖNÜŞÜMÜN PARAMETRELERİ

• Tanrı → İnsan-Toplum	• Vahiy → Bilim
• Ruh → Beden	• Ahiret → Dünya

Kadim kültürde “Tanrı”nın merkezde olduğu bir felsefe hâkim iken, Aydınlanma’yla bu hâkimiyet “insan”a geçmiştir. Bunun anlamı ise şudur: insan, hayatı boyunca kendisini Tanrı’ya ispat etmek için çalışmış, savaşmış ve hayatını Tanrı’nın koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamayı ilke edinmiştir. Orta Çağ Avrupası’nda kilisenin otorite oluşu, XVI. yüzyılda Protestan ve Katolikler arasında dinî gerekçelerle yapılan Otuz Yıl Savaşları buna örnek olarak verilebilir. İnsanın merkeze alınmasıyla özgür insan Tanrı’ya başkaldırmıştır ve bu başkaldırmayı ifade eden Aydınlanma’nın temel amaçlarından biri, insanı mutluluğa ulaştıracak ideal dünya sistemini kurmaktır. Bu da ancak akıl temel alınarak kurulacak olan dünya sisteminde mümkündür. İnsan maddeye hükmettiği ölçüde mutluluğa ulaşabilecektir.

Aydınlanmanın en temel eleştirisi ise dine, teistik inanca ve hurafelere karşı olacaktır. Hristiyanlığa karşı açılan bu savaş sonucu, Hristiyanlık yerini deizme yani akıl yoluyla reformdan geçirilmiş yeni dine veya ateizme bırakacaktır. Aydınlanma döneminde hâkim din anlayışı “Akıl Dini” veya “Doğal Din”dir. Bu, mezhebî ihtilafların olmadığı bir din arama yoludur. “Akıl dini”, her türlü dış form ve gelenekten yani tarihten bağımsız, insanın doğasında yerleşik inançlar üzerine kurulmuş olan bir din tasavvurudur. “Doğal din” ise nerede ve hangi zamanda olursa olsun her insanın özünde bulunan, akla uygun olan dindir. Akla itimadın bu derecede kuvvetli olması, vahye dayalı bilginin hakikatin kaynağı olabileceğinin reddini ifade etmektedir. Bunun yanında İngiltere’de Aydınlanma’yı başlatan Locke ve yine Alman Aydınlanması’nın önde gelen isimlerinden Wolff, tarihî bir vahiy dinî olan Hristiyanlık ile akıl dinini uzlaştırmayı denerler. Locke’a göre Tanrı, dinde yine kendisinin insana vermiş olduğu akla uygun yasalar bildirmiştir. Bu uzlaştırmacı tavra rağmen vahyin akla uygun oluşunu temel koşul olarak öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla dinin, her yönüyle aklî esaslara uygun olması sonuna kadar götürüldüğünde varılacak nokta, tarihî dine uymanın anlamsızlığı olacaktır. O hâlde

tarihin bir ürünü olarak vahiy bir kenara bırakılınca da insan, her yönüyle akla uygun olan “doğal dine” ulaşacaktır. Aydınlanma döneminin hâkim inanç yapısı deizmin, inanç sistemi bu fikrî temeller üzerine kuruludur.¹⁰ Bu anlayışta insan ve Tanrı arasında bir bağ kalmamıştır. Sistemin kabul ettiği deist inanışta Tanrı, Newton'un evren makinesini harekete geçiren bir “Saat imalatçısı” Tanrı’dır.¹¹ İnsan, önünde duran bu mekanik evreni, yegâne hakikat ve bilgi kaynağı olan akıl ile keşfedecektir. Yani kendisi için var edilmiş olan evrende, insanın sonsuz tasarruf hakkı vardır. Kurulan bu mekanik doğa anlayışının temelini ve meşrulaştırımını sağlayacak bir metafiziksel sistem ise Descartes felsefesinde en yetkin formuna ulaşan özne ve nesne düalizminde ortaya koyulmuştur. Descartes’ın ortaya koyduğu Kartezyen Düalizm’e göre, özne ve nesne birbirinden ayrı varlık sahalarına işaret eder. Bu ayrım perspektifinden bakıldığında öznenin temel özelliği “düşünme”, cisim ve maddeden müteşekkil nesnenin ise “mekânda yer kaplamak” tır.¹² Söz konusu metafizik öz, varlık ve düşünceyi özdeş varsayarak, hakikati öznenin dışında ve keşfedilmeyi bekleyen bir alan olarak kavramıştır.¹³ Aydınlanma düşüncesinin temeli olan söz konusu özne ise kendini tüm tarihsel ve kültürel değerlerden arındırmış, hakikate ulaşma yetisine sahip insan varlığında temellendirilmiştir.¹⁴ Bilgi, düşünen öznenin bilme kapasitesine bağlı tanımlanır hâle gelmiştir. Bu temelde varlığa dair hakiki bilgiye ulaşmak Tanrı tarafından gönderildiğini iddia eden peygamber tebliği vahiyle değil, ancak rasyonel olana başvurmakla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda ‘din, vahiy, peygamber’ insanî durumu ters yönde yaratan, tersine çevrilmiş hayalî bir dünyadan ibarettir. Diğer bir deyişle dünyadaki çilemiz için teselli ve telafisini aradığımız bir öteki âlemdir. Dünya yaşanabilir ve dengeli hâle geldiğinde dinî inançlar da ortadan kaybolacaklardır.¹⁵ Aydınlanma döneminin Deist tanrı anlayışı, aklın tahakkümü dışında olan metafizik alana ait “ahiret, vahiy, ruh” gibi olguları reddedecek, insan için yeni paradigma “dünya, bilim, beden” şeklinde olacaktır. XVI. yüzyılda Tanrı’nın yaratımı ve O’na işaret eden ikinci bir İncil olarak görülen dünya/ âlem, XVII. yüzyılda insanın

---

¹⁰ Gökberk, a.g.e., s. 362.

¹¹ Cevizci, a.g.e., ss. 10-11.

¹² Richard Popkin, *Metafiziğin Kısa Tarihi, “Metafiziğe Giriş”*, der. ve çev. Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2001, ss. 162-164.

¹³ İbrahim Keskin, *Modernizm Kısacasından Post-modern Dünyaya Din ve İslam*, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 101.

¹⁴ Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, çev. Hüsametdin Arslan, Bekir Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s. 17.

¹⁵ William E. Paden, *Kutsalın Yorumu*, çev. Abdurrahman Kurt, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2008, s. 34.

kullanımına, sömürmesine açık, sırlarına sonuna kadar erişilebilir bir meta haline dönüşmüştür.¹⁶ Dönüşümün işaret ettiği sonucu tekrar ifade edersek, Aydınlanma öncesi hakikat iddialarının kutsal referanslarına yönelik temellendirmeler, XVIII. yüzyılda aklın merkeze alındığı seküler bir moderniteye doğru bir kültürel dönüşüm yaşamıştır.

Rasyonel temeller üzerine inşa edilen Aydınlanma felsefesinin epistemolojik ve ontolojik temelleri, XVII. yy. Rönesans döneminde sistemli hâle getirilen fizik ve salt akılla türetilmiş birtakım kesin matematik kavramlar üzerine kurulmuştur. Tanrı ve evren tasavvurunun da işaret ettiği üzere bu dönemin en önemli özelliği seküler/laik bir dünya görüşünü kendisine, tam bir bilinçle temel yapmış olması ve bunun, hayatın her alanında tutarlı olarak gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Hakikat ve bilginin sarsılmaz tek kaynağı akıldır ön kabulüyle, XVIII. yüzyıl Aydınlanma döneminde, etkileri günümüze kadar ulaşacak olan Batı Kültür Felsefesi inşa edilecektir. Aklın aydınlattığı bu kültür sonsuz bir ilerlemeye adaydır. Akla karşı sonsuz güvenle tarihin oluşturduğu tüm kurumların eleştirisi yapılacak; toplum, devlet, din, eğitim vs. tüm bireysel ve toplumsal esaslar aklın süzgecinden geçirilecektir.¹⁷

Ruhun mahiyetine bakışın geçirdiği evrimi, İngiliz empirizmini sonuna kadar getirmiş olan David Hume'un kabulleri özetler niteliktedir. Hume, soyut kavramların insan zihninde dahi bulunmadığını söylemiş, Platon'dan beri süregelen ruh görüşünü eleştirmiş ve ruhun yerine içsel yaşantılara dikkat çekmiştir. Bunlar; duyumlar, tasarımlar, anılar ve duyguların toplamıdır. Düşünmenin yapıcı gücü olan ruhun, duyum yoluyla elde ettiğimiz gereçleri birleştirmek ve genişletmekten öte bir fonksiyonu yoktur. Yani Hume, ruhun bir "cevher" olduğunu reddederek onun, tasarımların birbirine eklemlenmiş hâli olduğunu ileri sürmüştür. Duyusal veriler dışında bir gerçekliğin olup olmadığı bilinemeyeceğine göre ruhun ontolojik olarak varlığından söz etmek mümkün değildir.¹⁸ Ruhun bir öz gerçeklik olarak değerini yitirmesinin tabîi sonucu da insanın, tüm ilgisini bedeninin hedonist ihtiyaçlarını gidermeye ve güzelliğini putlaştırmaya yöneltmesi olmuştur. Son dört yüzyıldır tıp alanında insan bedeni üzerine yapılan

---

¹⁶ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 19.

¹⁷ Gökberk, a.g.e., s. 327.

¹⁸ Gökberk, a.g.e., s. 346.

araştırmaların fazlalığı, günümüzde fitness ve güzellik salonlarına artan rağbet bu felsefi dönüşümün somut göstergesi olarak önümüzde durmaktadır.

Tabiî olarak, Deist bir Tanrı inancının kabul edildiği, ampirik temeller üzerine ve salt akıl temel alınarak kurulan bir felsefede başka bir dünyanın varlığı, iyi ve kötülerin yaptıklarının cezasını alacağına dair inanç ve kabule de yer yoktur. Böyle bir toplumda temel hedef dünyada en yüksek mutluluğu amaçlamak olacaktır.

Rönesans ve Aydınlanma dönemi filozoflarının din ve öte dünya hakkındaki tanımlama ve söylemleri de aktardığımız olguları destekler niteliktedir. Örneğin; Francis Bacon insanın, doğaüstüne ve soyut düşüncelere dalmaktan kendisini kurtarması¹⁹ gerektiğini, Julien de La Mettrie (1709-1751) insanın mutluluğunun önündeki engelin dinsel kökenli vicdan azabı olduğunu, ruhun bilinebilmesinin de ancak bedenın incelenmesiyle mümkün olduğunu söylemiştir.²⁰ Yine Aydınlanma dönemi filozoflarından Denis Diderot, (1713-1784) “din diye bilinen şey”in, bizatihî korku ve insanın güçsüzlüğü üzerine bina edilen, yanlış kanıt ve tanıtımlara dayalı, teologların kendi egemenliklerini korumak üzere ürettikleri dokunulmaz bir bütün olduğunu ifade etmiştir.²¹

Baştan beri ifade edilmeye çalışılan, günümüz dünyasında etkileri devam eden Aydınlanma düşüncesinde, insanları boş hayaller uğruna korkuyla titreten ve birbirlerini boğazlamalarına sebep olan dinsel terör, nefretler, barbarca baskı ve zulümler, öldürmeler insanların yanlış kaynaklara başvurmaları sebebiyleydi. İnsan, aklının rehberliğinde aydınlanarak tüm bu olumsuzluklardan kurtulacaktır. Bu aydınlanmayla birlikte din bilimle, doğaüstü doğa ile, din adamları ise filozoflarla yer değiştirmiş, bu süreç; sosyal, siyasal, ahlâkî problemlerin çözümünde bir araç olarak deneyin rehberliğindeki aklın yüceltilmesi ile sonuçlanmıştır.²²

3. MODERNİZM VE DİN

“Modern” kavramı köken itibariyle Latince bir sözcük olan *modo* (son zamanlar, tam şimdi) kelimesinden türetilen *modernus*, *hodiernus* (hodie: bugün) terimlerinden

¹⁹ Yalçın Kaya, *Aydınlanma Çağı ve Felsefesi*, Tıglat Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 2000, s. 15.

²⁰ Kaya, a.g.e., s. 48.

²¹ Kaya, a.g.e., s. 46.

²² Bottomore, Nisbet, a.g.e., ss. 18-19.

türeyen²³ bir sözcüktür. “Modernizm nedir?” sorusuna verilecek her cevap muhakkak sınırlı kalacaktır. Modernizmi; tarihsel ve felsefî bir düşünme biçimi olarak, kültürel ve estetik boyutları esas alarak veya karşıt bir felsefî pozisyondan hareketle tanımlamaya çalışmak, moderniteye yüklenen anlamı kaçınılmaz olarak sınırlandırarak ve farklılaştıracaktır.²⁴ Modernizm bu tezin konusu dâhilinde Aydınlanma’yla birlikte insanlık tarihinde dinselden köklü bir kopuşu ifade eden felsefî bir düşünme biçimi olarak, inşa ettiği seküler yapı düzleminde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu anlamda Modernizm; önceki başlık altında fikrî alt yapısı kısaca açıklanmaya çalışılan “Aydınlanmayla birlikte gerçekleşen entelektüel dönüşümün, ortaya çıkardığı dünya görüşünü, hümanizm, dünyevîleşme ve demokrasi temeli üzerine yükselten; bilimci, akılcı, ilerlemeci ve insan merkezîyetçi ideolojiyi”²⁵ ifade etmektedir.

Modernizmin temel karakteristik özelliklerinin neler olduğu konusunda düşünürler arasında bir mutabakatın olduğunu söylemek zor olsa da, genel bir çerçeve çizmek mümkün olabilmektedir. Örneğin; Pippin’e göre bu karakteristik özellikler arasında; Tanrı’nın varlığına işaret edecek, üzerinde tefekkür edilecek bir tabiat anlayışından ziyade yönetilecek tabiat anlayışı, yine tabiata yönelik materyalistik ve matematiksel değerlere indirgenmiş bir yaklaşım vardır. Yine nihaî neden fikrinin reddi, bilgi ile ulaşılabilecek sonlara realistik bir yaklaşım ve bununla birlikte temelinde bilimsel bilginin bulunduğu ilerlemeye dair inanç bu karakteristik özelliklerdendir. Lawrence J. Hatab ise, Modernizmin karakteristik özelliklerini eleştiri, rasyonalite, sübjektivizm ve optimizm şeklinde sıralamıştır.²⁶

Modernizmi, sahip olduğu en karakteristik özelliği pozitivizm üzerinden anlamlandırmaya çalışırsak; bilimi temel alan, bâtil inançları, metafizik ve dinî; insanlığın ilerlemesini engelleyen, bilim öncesi düşünce formları olarak gören dünya görüşü²⁷ şeklinde tanımlayabiliriz. Yani, kendisini bir kutsala uygun olarak şekillendirmek ve bu yönde harekete geçmek isteyen bir toplumu, modern olarak nitelenecek imkânsızdır. Modernlik din, siyaset, ekonomi, sanat vs. toplumsal yaşamın çeşitli bölümlerinde daha

---

²³ Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 2.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 2003, s. 270.

²⁴ Kasım Küçükcalp, *Nietzsche & Postmodernizm*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2003, s. 48.

²⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s. 603.

²⁶ Küçükcalp, a.g.e., s. 53.

²⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 329.

önce açıklamaya çalıştığımız ilkeler dâhilinde, giderek artan farklılaşmaları içeren bir yapıdadır.²⁸

Yine modernizmin temel karakteristikleri arasında yer alan seküler felsefenin temel eleştirisi de dine karşı olacaktır. Bu minvalde, modern felsefenin önemli düşünürlerinden Tylor ve Spencer, ilkel insanda var olan dinî inancın temelini, rüyaların ve ölümün yanlış yorumlanmasından kaynaklı bir ruh düşüncesi olduğunu iddia edecektir. Yani ilkel insan zihni, rüyaları gerçek sanarak ruhların gerçek olduğu fikrine ulaşmış, bunun sonucunda da doğaüstü varlıkların kendileri üzerinde etkisi olduğu yanılığısına kapılmıştır. Yine Marx, din düşüncesinin doğal olguların yol açtığı korkunun bir ürünü olduğunu, bu aldanışın sonsuza kadar sürmeyeceğini, bir gün sona ereceğini ileri sürmüştür.²⁹ Bu bağlamda modernizm, bu aldanışın bir gün biteceğine dair derin inanç ve dünyevîleştirilmiş bir kültür dâhilinde, insanla evrenin birliğini ayakta tutabilmek adına gösterilen çok güçlü bir çabayı ifade eder.³⁰

Aydınlanmacı düşünce, gelenek söylemiyle tarihe hapsettiği dinî düşüncüyü, insanın en değerli hazinesi ve onu en iyiye ulaştıracak olan aklın önünde duran bir put olarak nitelemiştir. Yani modern düşüncede din, cehaletin temel kaynağı olarak insanın kesinlikle kurtulması gereken bir unsur olarak telakki edilmiş, fakat paradoksal bir şekilde Aydınlanmacı felsefe, tahtından kovduğu dinin tahtına oturmuş ve kendi ilkelerini sarsılmaz ezelî ve ebedî hakikatler olarak insanlara sunmuştur. Yani modernizm için seküler dinin inşası denilebilir. Ki ileride ele alacağımız üzere bu seküler din, günümüzde tüketim kültürünün egemen olduğu sosyo-ekonomik hayat içinde ritüellerini belirleyip, mabetlerini de inşa etmiştir. Bu iddianın ispatı niteliğinde, Hristiyanlığın ahlâkî ilkelerine alternatif olarak, David Hume'un insan doğası, Jeremy Bentham'ın faydacılık ve mutluluk temelli, yine modernitenin önemli teorisyenlerinden Kant'ın iyi niyet ve ödev ahlâkı temelli, rasyonel ahlâk teorileri inşa etme çabaları gösterilebilir.

Metafiziksel her türlü spekülasyonu reddeden aydınlanma düşüncesinin bir diğer önemli karakteristik özelliği ilerleme inancı, Auguste Comte'un üç hâl nazariyesi olarak isimlendirilen tarihselleştirme girişiminde tam anlamıyla ifadesini bulmuştur. İnsan ırkı

---

²⁸ Touraine, a.g.e., s. 23-24.

²⁹ T.B. Bottomore, *Toplumbilim*, çev. Ünsal Oskay, 3.b., İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2015, ss. 315-316.

³⁰ Touraine, a.g.e., s. 38.

var olduğu andan itibaren üç tarihsel aşama geçirmiştir; teolojik, metafizik ve pozitif aşamadır. Bu tarihsel gelişim, bir bilgi türü veya inanç sisteminden, bir diğerine ilerleyici geçiş temelinde düzenlenen bir tarih anlayışıdır. Bu kategorizasyon aynı zamanda bir öngörü olarak ileri sürülmüştür. Bu öngörüye göre, pozitif aşamanın gerçekleşmesiyle hem din hem metafizik insan hayatında hükmünü yitirecektir. Fakat Comte'a göre insanlık astronomi, fizik, kimya ve biyoloji gibi ilimlerde bilimsel evreye ulaşırken, insanın zihinsel ve toplumsal hayatıyla ilgili meseleler hâlâ bilim öncesi metafizik evrede kalmıştır.³¹ Bilimsel ilerleme ve kazanımlarla birlikte insanî düşünüm ve kazanımlar da ilerleyecektir. Bu anlayışa göre, ulaşılan son evrede insanlık daha mutlu, daha özgür ve daha ahlâklı olacaktır. Bilimsel bilginin artışının getireceği sonuç; seküler bir egemenliğin açığa çıkacağı aşamadır.

XIX. asrın sonlarında ortaya atılan evrim teorisi de modern dönemde dinî düşüncenin gelişimini yorumlayan başka bir rasyonalist çerçevedir. Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinde dinî fikrin kökeni emin bir şekilde "ilkel toplumlara" dayandırılmıştır. Pozitivist düşünce dâhilinde hakikat iddiası sadece bilimsel yöntemle doğrulanabilir ve bu düşünceye binaen doğaüstünün varlığı, herhangi bir gözlem biçimi tarafından doğruluğu ya da yanlışlığı kanıtlanamadığından dolayı gerçeklik iddiasına sahip değildir. Örneğin, bir kimse Tanrı'nın yaratıcı ve dünyanın koruyucusu olduğunu iddia etmekle birlikte, bu iddiasını çürütebilecek muhtemel bir kanıt yoksa söz konusu inanç anlamsız ve bilinç dışıdır.³² Anlaşılacağı üzere modern felsefe; Aydınlanma'nın bilgi, varlık ve tarih anlayışını ifade eden insan merkezî bir temelde, modern biliminde meşru bir temele oturmasını sağlamıştır. Bu anlamda modernlik, ilerleme ve rasyonelleşme sürecini ifade ettiği ölçüde, sekülerleşme ve laikleşme sürecini de ifade etmektedir.

Modern dönem, dinî değerlerin yerine seküler ideolojilerin ikame edilmeye çalışıldığı bir dönem olarak karakterize edilmektedir. Modernizmin egemenliğini ifade eden XIX. yüzyılın tamamı ve XX. yüzyılın ilk çeyreği, geleneksel olanla modern olanın çatışması ve kimlik bunalımlarının çağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde ideolojiler, modern ve seküler dinler olarak gündeme gelirken, tüm dünyada

---

³¹ Ted Benton – Ian Craib, *Sosyal Bilim Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan, Berivan Binay, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2008, s. 38.

³² Paden, a.g.e., s. 32.

insanlar bu çatışmadan yeni sentezler inşa etmişlerdir. Bu sentez, laik dindarlar, dindar sosyalistler, muhafazakâr devrimciler gibi son derece çelişkilerle dolu melez ideolojiler ortaya çıkarmıştır.³³ Bu sentezlerin varlığı günümüzde de devam etmektedir.

4. POSTMODERNİZM VE DİN

Postmodernizmin bütünleşmiş ve kesin bir tanımı bulunamamakla birlikte bir kısım düşünür, “kritik bütünlük gösteremeyen düşünce dışı bir süreç” olarak, bir kısmı “hiper-entelektüalizm” ya da doğrudan “anti-entelektüalizm” şeklinde tanımlamıştır. Modern sonrası döneme işaret etmek üzere kullanılan bu tanımlama; modern dönemde ortaya konulan tüm kuramlara ve epistemolojik temellere yönelik ciddi bir eleştiriyi ifade etmektedir. Yani postmodern söylem; modern dönemin sona erdiği ve onu takip eden yeni bir dönemin başladığını ifade etmektedir.

Başat olarak ifade etmemiz gerekirse; bir kuram veya kuramlar bütünü olarak ifade etmenin imkânsız olduğu postmodernizm, aşağıda çerçevesi çizildiğinde görüleceği gibi bir metodoloji, herhangi bir kuram veya ilkeler bütünlüğüne sahip değildir. Yani postmodernizmi sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek gerekmektedir.

Bir kavram olarak ise postmodern sözcüğünü ilk kez kullanan İngiliz ressam John Watkins Chapman’dır. 1870’li yıllarda Fransa’da ortaya çıkan izlenimci resim akımından daha modern gördüğü resimleri postmodern olarak nitelemiştir. Yine Alman aydını Rudolf Pannwitz, Birinci Dünya Savaşı zamanında yazdığı eserinde Avrupa’nın hümanist değerlerinin çöküşü anlamında postmodern kavramını kullanmıştır.³⁴

Yine İngiliz tarihçi Toynbee Batı tarihinde dört dönemden bahseder. Bunlardan, VII.-XI. yüzyıllar “Karanlık Çağ”, XI.-XV. yüzyıllar “Orta Çağ”, XV.-XIX. yüzyıllar “Modern Çağ” ve sonrası “Postmodern Çağ” olarak tanımlanmaktadır. Toynbee’ye göre 1875 yılı itibariyle Batı Medeniyeti “Postmodern” döneme girmiştir. Toynbee’nin anarşi çağı olarak betimlediği bu çağ; savaşlar, toplumsal kargaşa ve devrimle karakterize edilmekle birlikte modern dönemden bir kopuşu ifade etmektedir.³⁵ Postmoderniteyi ister moderniteden mutlak bir kopuş, ister devamı olarak kabul edelim, nihayetinde ikisi de

³³ Keskin, a.g.e., s. 155.

³⁴ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, ss. 20-22.

³⁵ Steven Best, Douglas Kellner, *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 20.

aynı dünya görüşünün, aynı paradigmanın farklı versiyonları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başlangıç olarak günümüz dünyasının geçmişten belirgin bir biçimde farklılaştığını varsayan postmodern dönemde, hiçbir şeyin kesinlikle bilinmeyeceği keşfedilmiş, epistemolojinin modern dönemdeki tüm temellerinin güvenilir olmadığı açığa çıkmıştır. Tarihte teolojiye yer yoktur, dolayısıyla ilerleme iddiaları hiçbir biçimde savunulamaz. Bu temel iddialar üzerine temellenen postmodern dönem, ekolojik kaygı ve toplumsal hareketlerin artan önemiyle birlikte yeni toplumsal ve politik gündemlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.³⁶

Jean François Lyotard'a göre postmodern dönem, epistemolojiyi temellendirmeye yönelik çabalardan ve pozitivist ilerleme fikrine duyulan inançtan sapmayı ifade eder. Postmodern düşünce, bilgiye yönelik heterojen görüşlerin çoğulluğunu kabul eder; artık modern dönemde kutsanan bilimin, postmodern dönemde ayırt edici bir yeri yoktur.³⁷ Dünyanın ortadan kaldırılması imkânsız çoğulluğun kabulü, postmodern düşüncenin ana parametresini oluşturur. Bu çoğulluk, henüz elde edilememiş mükemmelliğe giden yolda geçici bir istasyon değil, varoluşun kurucu bir niteliği olan çoğulluktur. Yine postmodern yapı modernliğin tek tiplilik ve evrenselcilik gibi iddialarını da ters yüz eder.³⁸ Postmodernizm bu farklılıkları kutsallaştırıcı ve çoğulcu karakteri gereği, her türlü idea, din, inanç, gelenek ve anlayışı bünyesinde barındırmayı vadetmektedir. Modern dönemde Tanrı yok sayılarak inşa edilen seküler dünyaya karşılık, postmodern dönemde, inançlara da alan açılmıştır, fakat postmodernizmin bu tutumu Tanrı'yı yeniden merkeze almayı hedeflemez. Hem insan hem de Tanrı merkezli evrenselci tutumlara, şiddetle karşı çıkar. Yani Tanrı ve insan, postmodernizmin çoğulculuğunda birer unsur konumundadır.³⁹ Fakat her din, mutlak hakikat ve kurtuluş yolunun kendi yolu olduğu iddiasındadır. Postmodernizmin çoğulculuğunda böyle bir iddianın kabulüne yer yoktur. Postmodern dönem Tanrı'nın büyük anlatı kaynağı olduğu fikrinin net bir şekilde reddedildiği bir süreçtir, Tanrı'nın tarihe anlam ve yön veren, varlık sebebi olan nihaî hakikatin kaynağı olduğu düşüncesi, insanlık tarihinin önceki aşamalarında kalmıştır. Bu anlamda

---

³⁶ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 47.

³⁷ Giddens, *a.g.e.*, s. 10.

³⁸ Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, ss. 130-131.

³⁹ Keskin, *a.g.e.*, s. 149.

modernitenin tek, evrensel ve mutlak kabulleri, postmodern düşüncede çoğul, tikel ve göreceli hâle gelmiştir. Çünkü toplumsal gerçekliğin çoğul ve göreceli şekilde parçalanmışlığının, postmodernitede herhangi bir sınırı olmadığı gibi, bu parçalanmışlığı bir arada tutan toplumsal ve ahlâkî değerler de yoktur.⁴⁰

Modernist söylem için ideal toplum rasyonel temeller üzerine inşa edilmiş bir toplumdur. Postmodern dönemde ise tahkiyelere (anlatılar) dayanan plüralist bir toplumdur.⁴¹ Yani modernitenin ön gördüğü ideal toplum; din ve geleneğin tüm dogmalarından arındırılmış, bilgi ve teknolojik temeller üzerine kurulu bir toplumdur. Bu toplumda din, tamamen yok olmuş değildir; kişinin vicdanına indirgenmiş bir formda varlığını sürdürmektedir. Postmodern düşüncenin hâkim olduğu günümüzde ise rölativizmin artan egemenliği, insanların zihin dünyalarında kurtuluş yolu olarak tek bir hakikat yolunun varlığı inancını yok etmeye başlamıştır. Bunun Müslüman dünyadaki karşılığı İslâmcılık olarak adlandırılan İslâmî bir düzenin kurulması fikri karşısında, ortalama dindar diyebileceğimiz kesimin dahi olumlu yönde tavır takınmaması, bu rölativist etkinin bir tezahürü ve bunun Müslüman dünyadaki karşılığı olarak görülebilir. Bu husus tezin ileriki aşamasında imanın mahiyeti başlığı altında tekrar ele alınacaktır.

5. POSTMODERN TOPLUMDA BİREY

Postmodern dönemin temel karakteristiği parçalanmış toplum yapısıdır. Bu, aynı zaman da postmodern toplumda yaşanan kimlik krizinin sebebidir.⁴² Modern dönemde, sarsılmaz otorite olarak kabul gören özne, postmodern dönemde, kimliksel sürekliliği, irade özgürlüğü, hakikat kabulleri olmayan, hatta varlığına dair imalar dahi kabul edilmeyen bir karakter arz eder. Bu özellikler ile karakterize edilen postmodern birey gevşektir, benlik iddiası taşımaz. Kendi toplumsal gerçekliğini inşa eder, kişisel anlam arayışını sürdürür, fakat arayışının sonucu bulduğu şeyin hakikat olduğu iddiasında bulunmaz. Eğlence, fantezi ve anında doyum ister. Geçici olanı tercih eder, onun için sadece anı yaşamak vardır. Planlanmış şeylerdense anı yaşarken kendini daha rahat hisseden bu birey; geleneğe, kutsala, sıra dışı olana büyük ilgi duyar. Evlilik, aile, millet gibi eski bağlılıklar ve modern yakınlıklarla pek ilgilenmeyen bu bireyler daha çok kendi

⁴⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 92.

⁴¹ John W. Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. Hüsamettin Arslan. 2.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000, s. 6.

⁴² Sarıbay, a.g.e., s. 46.

ihtiyaçlarını karşılamaya yönelirler. Kolektif yakınlıktan ve cemaat sorumluluğundan uzak dururlar. Bu olgular onun için kişisel gelişimi önünde bir engel ve mahremiyeti tehdit eden unsurlardır. Postmodern birey ancak “birliğı olmayan” bir cemaatin varlığını kabul edebilir. Yine bu birey için seçmek, zgr irade, bireysel katılım, şahs özerklik vazgeçilmezdir. Evrensel iddiaları ya da ideolojik tutumları yoktur. Tüm normatif varsayımları geçersizdir çünkü bir değerin ya da ahlâkî normun bir diğerinden daha iyi olduğunu gösterebilmek ona göre mümkün değildir. Varlık ise postmodern birey için “dört bir yana savrulmuş izler ve parçalardan” ibarettir.⁴³

Postmodern toplumda bireyin amaçsız karakterini Bauman şu şekilde değerlendirmiştir: Postmodern belirsizliğe tutulan insanların, onlara insanın zayıflığı ve yeryüzündeki kaynakların yetersizliğı üzerine vaaz edecek vaizlere ihtiyaı yoktur. Onlar sadece “yapabilirsiniz” diyecek bir çağrıya ve nasıl yapılacağını gösteren bir kılavuza muhtaçtırlar. Bu kılavuzlar ayartıcı güçlerini egzersiz, tefekkür ve i yoğunlaşma yoluyla beden duyum potansiyelini geliştirme vaatlerinden alıyorlar. Postmodern bireyler tketiciliğe yönelimli, haz arayıcı ve duyum toplayıcı rolünün kanatları altında toplumsal olarak biçimlenen postmodern kültürel baskılar karşısında bir yandan zirve deneyimleri aramaya sevk edilirken diğer taraftan bu arayışları dinî, ahlâki kaygılardan kopartılan bireyler için gereken hizmetleri sağlama rolü din dışı kurumlara verilmiştir. Bu postmodern “*zirve deneyiminin*” peygamberleri, tüketicilik aristokrasisi arasından yetiştirilmektedir. Aristokratik yapının dinsel versiyonu, insanları çilecilik öteki dünya fikrine razı ediyorken, postmodern versiyon ise kendi müritlerini; hırslı, daimi fakat asla tam olarak doyuma ulaştırmayan bir tüketicilik yükümlülüğü etrafında örgütlenen bir hayat tarzına razı ediyor gözükmektedir.⁴⁴

Bir diğer açıdan günümüzde kitle iletişim araçları, ulaşım teknolojilerinin yayılma ve kullanım oranlarındaki artış insanlara farklı kültürleri tanıma, yaşantıları deneyimleme imkn sunmaktadır. Küreselleşme sonucu kk bir köy hâline gelen dünya, her türden inanç, gelenek, kültürel olguları bir araya getirmekte, dünya, baskın olan inanç ve kültürlerin rengine boyanmaktadır. Bugün Müslüman genç birey ile Amerika’daki

---

⁴³ Pauline Marie Rosenau, *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*, ev. Tuncay Birkan, Ankara, Ark Yayınları, 1998, ss. 97-102.

⁴⁴ Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, ev. İsmail Türkmen, 1.b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, ss. 234-264.

Hristiyan bir genç aynı görünüme sahip olup, kapitalist sistem tarafından üretilen sahte kültürel ortamda eğlenebilmektedir. Yaşanan bu gelişmeler dinler açısından da çelişik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu çoğulcu fotoğraf, toplum üzerinde anomik⁴⁵ bir etki doğurabilirken diğer taraftan da dinî inançların geriye dönüşünü göstermektedir. Gilles Kepel “*Din Dünyayı Yeniden Fethediyor*”⁴⁶ adlı eserinde İslâm, Hristiyanlık ve Musevîlik dinlerindeki yaşanan canlanmayı, dinlerle modernleşmenin hesaplaşmasının bitmediği şeklinde yorumlamıştır. Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi postmodern dünyada dine dönüş, hayatın merkezine oturmuş bir din anlayışı şeklinde değil, insanın hayatında deneyimlemesi gereken bir unsur görünümünde bir dönüştür. Postmodern çoğulculuğun dine, insan hayatında bir pencere açmasını, dine dönüş olarak değerlendirmek anlamsızdır. Postmodern söylem yeni bir açılım getirmiş gibi gözükse de moderniteyle olan organik seküler bağının varlığı unutulmamalıdır. Örneğin Peter Berger, postmodern dünyada dine yönelişin artışının sebebi olarak kapitalizmin pazarlama tekniklerini göstermektedir. Yani dinsel kurumlar kapitalizm sayesinde pazarlama vasıtası hâline gelmiş, dinî ihtiyaçlar özel alan ihtiyaçları olarak tüketim metaini dönüşmüştür. Bu durum, toplumda var olan tüketici hâkimiyetinin dinsel kurumlar dâhil her kurumu etkisi altına aldığını göstermektedir.

Kapitalist sistem, dinî değer ve normları tüketim mantığına tâbi kılmış, bu da dinsellikte artışı doğurmuştur. Sekülerizasyon dinsel kurumlara ve geleneğe kendisiyle uyuşma zorunluluğunu dayatmış, sekülerizasyon ile dinî olan arasında uyum arttıkça, bu dinsellikte tek başına bir artış gibi görülmüştür. Dine yönelişin artışı, sadece seküler sürecin “olumsuz” sonuçlarına gösterilen bir tepkiyle değil, ondan daha fazla dinin sekülerizasyon ile gösterdiği uyumdaki artışı temsil etmektedir. Burada sorulması gereken soru, din ile sekülerizasyonu uyumlulaştıran veya insanların dine yönelişindeki artışı bir tehdit olmaktan çıkarmanın ne olduğudur?⁴⁷ İslâm dini özelinde düşündüğümüzde postmodern teorinin temeli çoğulcu felsefeden etkilenmiş, hakikat iddiası olmayan, her yeni fikir ve düşünceye hoşgörülle bakan Müslüman zihinler bu soruya cevap olarak verilebilir. Dinin emirlerini, postmodern tüketim kültürünün değerlerine entegre ederek – tesettür defileleri, VIP hac organizasyonları örnek olarak verilebilir- Allah’ın

⁴⁵ Bireysel davranışlardaki kuralsızlık ve normsuzluk durumu, toplumun bireyle olan sosyal bağının kopması.

⁴⁶ Gilles Kepel, *Din Dünyayı Fethediyor “Tanrının İntikamı”*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.

⁴⁷ Sarıbay, a.g.e., s. 82-83.

buyruğunun, nefsanî ve dünyevî metalara kurban edilmesi bu sekülerizasyonun İslâm dünyasındaki tezahürü değil midir? Tezin ikinci bölümünde, tüketim kültürünün tarihî gelişimi ve Müslüman dünyada hangi kalıplarda sunulduğu meselesi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

6. POSTMODERN DÜŞÜNCEDE DİNİN KONUMU

Postmodern düşünce yapısında din, modern dönemde parçalanmış toplum yapısını onarmanın çaresi olarak görülmektedir. Din, ezeli ve ebedi tek hakikat olarak kabul edilmemesine rağmen, sosyal adaletin tesisi için Tanrısal tecrübenin, insan ve toplumun hayatında öne çıkan ahlâkî değerlerin ayrıca önemi vardır. Postmodern dinin etik normları gizemli ilkeler yerine, diğer insanlara karşı sorumlu davranışa dayanır. Bu din, insanları kargaşa dolu ideolojik kavramlar dünyasına hapsetmek yerine birbirlerine bağlar. Yani din, barış, iyilik ve yardımseverlik gibi erdemlerin hâkim olduğu bir toplum oluşturmaya çağrı olmalıdır. Hatta birçok ölüm teologu, dinin bir kurtuluş politikası olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. İnsanlar, modern dönemde yitirdikleri bütünlükleri postmodern dönemde yeniden ele geçirip, insanı düştüğü yabancılaşma durumundan kurtaracaktır. Din; nefret, zulüm ve ümitsizliğin egemen olduğu dünyaya tekrar girerek bunu gerçekleştirecektir.⁴⁸ Fakat postmodern dinin; iyiliğe, hayırseverliğe, barışa ve adalet gibi erdemlere çağrısı Tanrı tarafından vahyedilmez. Bu erdemli idealler kişiler arası olmalıdır. Örneğin; hayırseverlik, hoşgörü, nefret, ezeli ve ebedi varlıktan ziyade ötekine yöneltilmiş olmalıdır. Ben ve ötekinin karşılaştıkları nokta, gerçekliktir. Yani dinî değerler, yalnızca bu alan içinde kendini göstermelidir.

Postmodern dinin mihenk taşı, Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümü ilanıdır. Bu ilanda vurgu, geleneksel olarak dinin dikey boyutuna yapılmıştır. Tanrı'nın ölümünün ilanı, artık insanın dünya yüzünde tek başına olduğu ve kaderini kendisi belirlemesi gerektiğini ima eder. Bu nedenle dinin sadece yatay boyutuna ciddi önem verilebilir.⁴⁹ Yani dinin önem derecesi toplumsal huzuru tesis ettiği ölçüdedir.

Tekrar ifade edecek olursak postmodernizmin, moderniteye yönelik eleştirileri dine dönüşe yönelik bir fırsat ve imkân oluşturmuş gibi görünüyorsa da, aslında postmodernizm sosyal, siyasî; bireyin hayatının her alanını kuşatan tüm dünya

---

⁴⁸ Murphy, a.g.e., s. 50.

⁴⁹ Murphy, a.g.e., s. 130.

görüşlerine karşı konumlanan bir yapıdadır. İslâm'ı, Hristiyanlığı, liberal demokrasiyi, laik hümanizmi, modern bilimi, faşizmi aynı seviyeye indirir ve bunların hepsinin önceden belirlenmiş sorulara, belirlenmiş cevaplar veren aşkın ve her şeyden önemlisi totalize edici meta anlatılar olduklarını söyleyerek reddeder.⁵⁰ Anlaşıldığı üzere postmodernizm bir yandan ironik bir biçimde Tanrı'nın intikamı metaforuyla ifade edilirken bir diğer yandan da bir dinsel çözülüş ve anomi durumundan söz edilmesini mümkün kılan karmaşık bir sürece işaret etmektedir.

Lyotard'ın meta anlatıların sonu olarak karakterize ettiği postmodernizm, bu anlamıyla kabul edildiğinde, postmodern dünyada dinlerin, bireyin hayatının her alanını inşa eden bir dünya görüşü olarak yer edinemeyecekleri kolaylıkla kabul edilebilir. Takdir edileceği gibi dinlerin tamamı “anlatısal” bilgi olmaksızın ayakta duramazlar. Aydınlanma döneminde metafizik ve dinsel anlatıların yerine; bilimsel, rasyonalist ve hümanist söylemlerin ikame edilmesi, sonraki aşamada akılcılık, rasyonalizm, hümanizm ve özgürlük gibi ideallerin de birer anlatı mahiyeti kazanmasına sebep olmuştur. Bu anlatılardan türetilen demokrasi, özgürlük, nesnellik gibi büyük anlatıların hiçbir zaman gerçekleşmeyecek anlatılardan ibaret olduğu bilinci, çağımızı postmodern çağ olarak nitelendirilmesini sağlayan bir bilinç durumudur. Böyle bir felsefeden de ilk etkilenecek olan dinlerdir. Bir yanı sıra sekülerleşme ve ateizmin gelişmesi anlamına gelen bu süreç, dinlerin kendi anlayışlarının beslenmesi için bir vasat teşkil eden gündelik hayat pratiklerinin, modern hayatın örgütlenmesi içerisinde kendine sağlam bir yer bulamamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla imtiyazsız dinî inanç ve pratikler müntesiplerine sağlam bir dünya tasavvuru sunmamakta, en iyi ihtimalle onlar için, gevşek kimlik referansları oluşturabilmektedir.⁵¹

Turner ise postmodernliğin her şeyden önce gündelik hayattaki metalaşmayla, kültürel sistemlerin etkisiyle, alt ve üst kültür arasındaki ayrımın bulanıklaşmasıyla anlaşılabilirliğini düşünür. Ona göre postmodern dönemde dinsel inanca yönelik asıl tehdit günlük hayatın ticarileştirilmesidir. Çünkü insanlar, inanç sistemlerini günlük ihtiyaç ve sorunlara cevap verip vermemesine göre benimsiyor veya reddediyorlar. Globalleşen dünyada, postmodern toplumda dinsel inanç ya da dinsel sadakati

---

⁵⁰ Rosenau, a.g.e., s. 25.

⁵¹ Yasin Aktay, “Post-modern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrının İntikamı mı?”, *Din Sosyolojisi*, der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2.b., Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 307-309.

problematik haline gelmesi, günlük hayatın, politik liderler, entelektüeller ya da dinî liderler tarafından kolaylıkla etkilenmeyen, global bir sistemin parçası haline gelmesi sebebiyledir.⁵² Dolayısıyla kapitalist bir meta hâline gelen imtiyazsız inanç ve pratikler müntesiplerinin hayatlarında bir dünya görüşü olma fonksiyonunu kaybetmekte ve anlamsız hâle gelmektedir.

Aydınlanma ve modern dönemde, dünyanın büyü bozumuna uğradığı ve insan hayatında dünyevîliğin hâkim olacağı sekülerlik teorilerinin aksine postmodern dönemde dinî olana karşı ilgi; bireysel, toplumsal, ekonomik her alanda hâkim bir karakterde değil, başka birçok seçenikle birlikte dinin de bir seçenek olduğu, çoğulculuk içinde tekrar varlık kazanan bir karakterdedir. Taylor'ın post-seküler olarak ifade ettiği bu dönem, hem dinin kendi içinde bir çoğulculuk hem de seküler olanın çoğulcu bir biçimde var olduğu bir aşamayı ifade etmektedir. Post-seküler dünya, dindarı olmayan dinlerin ve dinî olmayan dindarların olduğu, kişiye özgü ahlâkîliğin, kamusal alana yansımayan bireysel inançların dünyası şeklinde karakterize edilmektedir.⁵³ Yani postmodern dünyada din, otoritesini kaybetmiş, istenilen biçimde şekillendirilen bir şeye dönüşmüştür.

Sonuç olarak, postmodern dünyanın hızlı akışı içinde dinî inanç ve pratiklerin hiçbir imtiyaza sahip olamayacağı, postmodern bir öngörü olarak dillendirilmektedir. Yineleyecek olursak, imtiyazlarını yitirmiş inanç ve pratiklerin de müntesiplerine bir dünya tasavvuru sunmayacağı en fazla gevşek kimlik referansları olarak varlıklarını devam ettirebilecekleri aşikârdır.

7. SEKÜLARİZM

Weber'in dünyanın büyüünden arınması ve rasyonelleşme kavramlarıyla ifade ettiği sekülerleşme kavramını, insanların doğaüstü güçlerden veya kutsaldan uzaklaşması, dünyevîleşme eğilimi göstermesi şeklinde tanımlayabiliriz. Toplumsal açıdan ise dinin günlük hayatta etkisizleşerek silikleşmesi, bilim ve aklın egemen olması durumunu ifade eder.⁵⁴ Yani temel sorunsal, toplumun işleyişinde dinin rolü meselesidir.

---

⁵² Bryan S. Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Anka Yayınları, 2002, s. 27.

⁵³ Peter Berger, *Desecularization of the World*, Wm. B. Erdmans Publishing Company, USA, 1999, aktaran: Keskin, a.g.e., s. 156.

⁵⁴ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004, s. 196.

Aydınlanmaya kadar geri götürülecek sekülerizmin ana teması gayet nettir: modernleşme sürecine bağlı olarak din, hem toplumsal alanda hem de bireyin zihninde gerileyecektir.⁵⁵ Bu gerileme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inanç ve pratiklerin toplumsal önemlerini yitirdikleri bir sürece işaret eder. Sekülerleşme tezine göre modern toplumda yaşanan sekülerleşme, sanayi toplumunun ve kültürel modernleşmenin yükselişinin kaçınılmaz sonucudur. Yine bu teze göre modern bilim, geleneksel ve dinî inançları aklî olmaktan uzaklaştırmış, yaşam dünyalarının çoğulluğu dinî sembollerin tekelini kırmıştır. Kentleşme, bireyci ve anomik bir dünya yaratmıştır. Teknoloji her şeye kadir Tanrı fikrini akıl dışı bir kalıba sokarak, insanlara kendi çevreleri üzerinde etkin denetim kurma olanağı tanımıştır.⁵⁶

Sekülerizm, dinden uzaklaşma olarak değerlendirilse de aslında kendisi bizatihi bir din formuna bürünmüş, modern felsefe temelinde kendi seküler kutsallarını ikame etmeyi amaçlamış, profan bir din formuna bürünmüş, hayat biçimidir.

Saint Simon ise seküler dünyanın oluşumunda önemli bir devrimi ifade eden sanayileşme sürecini, feodal toplumun militarist ruhu karşısında barışçı bir temelde tanımlamıştır. Ona göre sanayileşme devri, din tarafından dogma ilkelerle kurulan zorba yönetimlerin sonunu işaret eden yeni bir çağın öncülüğünü yapmış ve toplum, birbiriyle uyumlu ekonomik ve politik sistem temelinde, bilimsel, pozitif ilkeler üzerine kurulmuştur. Kurulan sistemde aydınlanmış bilimciler manevî, sanayiciler ise dünyevî alanda söz sahibi olmuş; bu iki sınıf, fiilen işleyen bir modern toplum açısından gerekli olan liderliği ve değerleri yaratmıştır.⁵⁷ İşte seküler toplum, bu iki sınıfın omuzlarında yükselmiş, insanlık; bilimsel, teknolojik, endüstriyel alanda ilerleme kaydettikçe dinî ritüel ve inançlardan uzaklaşacağı bir temel üzerine inşa edilmiştir.

Modern felsefede etkin fikirlere sahip kurucu sosyologlar, sekülerleşme kavramını bilimsel bir dayanaktan yoksun, salt hipotetik bir olgu olarak ele almışlardır. Onlara göre, modernleşme ile yüzleşen bütün toplumlarda din ortadan kalkacaktır. Dinin otoritesini kaybetmesiyle ortaya çıkacak olan boşluk; seküler eğitim, yargı kurumları, boş

---

⁵⁵ Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, haz. Ali Köse, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2002, s. 13.

⁵⁶ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, ss. 645-646.

⁵⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akinhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, ss. 54-58.

zamanların değerlendirileceği çeşitli oluşumlar bağlamında sosyal kurumların inşasıyla doldurulacaktır.⁵⁸ Örneğin Comte dinin, doğal ve sosyal dünyayı anlamada yetersiz kaldığını iddia ederek ‘İnsanlık Dini’ adını verdiği sistemi kurmuş, sosyologları da bu dinin rahipleri olarak kabul etmiştir. Ona göre, insanların yüzlerini kutsaldan yeryüzüne, topluma çevirmeleri sekülerleşme yolunda önemli bir adımdır.⁵⁹ Yine Durkheim’ın sisteminde Tanrı’nın yerini toplum almıştır. O, dini sadece bireylerin topluma entegrasyonu sürecinde bir araç olarak görmüş, Comte gibi seküler toplumda, dinin yerini toplumsal kurumlara bırakması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁰

Marx ise materyalist tarih anlayışı temelinde, insanların tüm hukukî, siyasî, felsefî ve dinî düşüncelerinin; ekonomik yaşam koşulları, üretim ve değişim tarzlarına göre şekillendiğini iddia etmiştir.⁶¹ Yani insanlık tarihini çatışmacı bir zeminde okuyan Marx, tüm insanî ilişkileri sınıf mücadelesine indirgemiş; dinî, aşkın varlıktan kopartmak suretiyle sınıflı toplumlarda yaşanan toplumsal eşitsizlikler şeklinde açıklamıştır. Toplumda, sınıfsız toplum inşa edilmesiyle seküler temeller üstünde dinin de varlığı ortadan kalkacaktır.⁶²

Günümüzde Din Sosyolojisi alanında önemli eserleri olan Dobbelaere, kurumsal ve bireysel sekülerleşmeye yol açan bir olgu olması bakımından toplumsal sekülerleşmeyi, öncelikle ekonomi alanında yaşanan değişimlerin, sosyal alana yansımaları neticesinde ortaya çıkan sonuçlar olarak görmüştür. Dinin modern öncesi toplumsal işlevleri, modern dönemle birlikte hepsi özerk yapıya sahip devlet, ekonomi, eğitim vb. kurumlar tarafından paylaşılmıştır. Bu kurumsal farklılaşmanın bir sonucu olarak din kurumu, bir alt sistem olarak, sadece kendi sınırları içinde işlev görmektedir. Her bir kurumun kendi özel alanında rasyonel ilkeler çerçevesinde yerine getirdiği işlevler, dinî otoriteden uzaklaştığı ölçüde toplumsal farklılaşmaya ve dolayısıyla da toplumun sekülerleşmesine yol açacaktır.⁶³

---

⁵⁸ Ayşe Şallı, “Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD)*, yıl II, sy. IV, 2017, s. 61.

⁵⁹ Münir Koçtaş “*Auguste Comte’un Din Sosyolojisi*”, y.y. , t.y., s. 73.

⁶⁰ İbrahim Ethem Aydın, “Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan’ı Okumak: Din Kavramı ve Kolektif Bilinç” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt:28, s.2, s. 276.

⁶¹ K. Marx, F. Engels, *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç, 2.b., Ankara, Sol Yayınları,1995, s. 253.

⁶² Mehmet Özay, *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, ss. 129-130.

⁶³ Karel Dobbelaere, *Secularization: An Analysis at Three Levels*, P.I.E., Peter Land, Brussels, 2002, s.30, aktaran: Özay, a.g.e., ss. 145-146.

Tüm sekülerleşme teorilerinin aksine bugün Amerika’da dinî kurumların “toplumsal görünümelerini” muhafaza etmeleri, dinsele yönelişteki büyük artışlar sekülerizmin sorgulanması gibi bir dizi iddia ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. Ali Köse’nin, “21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü” adlı bir dizi makalenin yayınlandığı eserinde Rodney Stark’a ait “Secularization R.I.P” Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”⁶⁴, yine Yasin Aktay’ın postmodern dönemde dine dönüşü “Tanrı’nın İntikamı” metaforuyla nitelediği eseri buna örnek olarak verilebilir. Amerika’da dinî kurumlarda yaşanan yükseliş, sekülerleşme karşıtı veya geleneksel kilisenin dirilişi yönünde bir işlev icra etmenin ötesinde; dinî yapının bu tezahürü, kilise dininin kendi içinde yaşadığı radikal değişime, Luckmann’ın ifadesiyle “Protestan ahlâkının seküler bir versiyonunun kabulüne” dayanmaktadır. Amerikan rüyasının seküler düşünceleri, kilise dinini istila etmiştir. Amerikan sosyal grupları, sınıfları ve bireyleri kadar bir bütün olarak toplumun tamamı için kiliselerin icra ettiği kültürel, sosyal ve psikolojik işlevler, kendilerini geleneksel olarak kabul eden kiliseler açısından ‘dinî’ olmaktan çok ‘seküler’ olarak telakki edilebilir.”⁶⁵ Postmodern dönemde Amerika’da var olduğu iddia edilen dinî canlılık Hristiyanlığın, modern dünyaya entegre olmuş, seküler bir formda sunumundan başka bir şey değildir. Görüldüğü üzere Amerika özelinde örneklendirdiğimiz modern toplumda dinin canlanması, dinin dünya inşa etme yeteneği sayesinde, yeni anlam evrenleri yaratması bağlamında sınırlı bir işlev yüklenmiştir. Bu bakımdan dinin çoğullaşmış anlamlar dünyasında yaşanan krizlere teolojik cevaplar üretebilmesinin, bir dinî canlanma ya da dinin geri dönüşü olarak⁶⁶ algılanması ne derece gerçekçidir?

Süreç olarak temelini, modernleşmenin; rasyonalizasyon, bilimcilik, çoğulculuk, farklılaşma gibi dinamiklerinde bulan⁶⁷ sekülerleşme sürecinin toplumsal hayattaki karşılığı farklı boyutlarda olmuştur. Taylor “*Seküler Çağ*” adlı eserinde üç sekülerlik boyutundan bahsetmektedir. Bunun ilki Fransızca’daki “*Laisite*” kavramının karşılığı olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eder. Din veya dinsizlik büyük

---

⁶⁴ Rodney Stark, “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü*, çev. Ali Köse, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 60.

⁶⁵ Thomas Luckmann, “*Görünmeyen Din*” *Modern Toplumda Din Problemi*”, çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003, s. 31.

⁶⁶ Nuray Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 53.

⁶⁷ Darren E. Sherkat, Christopher G. Ellison, “Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar”, çev. İhsan Çapçioğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. 45, sy.1, s. 227.

ölçüde kişisel bir meseledir. Toplumun hem inançlılardan hem de inançsızlardan oluştuğu kabul edilir. Siyasetinizi Tanrı'yla hiç karşılaşmadan yapabilirsiniz, fakat modern öncesi toplumlarda; toplumun dinî, siyasî, sosyal, ekonomik vs. yönleri arasında yapılan tüm ayrımların anlamının olmadığı görülür. Din her yerdedir. İkinci boyut ise, kamusal alanın Tanrı fikrinden arındırılmasıdır. İnsanî faaliyet alanlarında -siyaset, ekonomi, eğitim, eğlence, dinlenme- uyulan normlar yapılan değerlendirmeler Tanrı ve dinden bağımsızdır. Davranışlara yön veren sebepler, her alanın rasyonalitesinde içkindir. Bu duruma ticarete hiçbir etik ilke gözetilmeden azamî kazanç ve menfaatin hedeflenmesi örneği verilebilir. Üçüncü boyut ise, ikincisiyle yakından ilişkili birincisiyle bağlantılı bir boyuttur. Bu boyutuyla din ve Tanrı'ya inanç insan hayatında pek çok seçenekte birlikte var olan bir seçenek olarak varlığını sürdürür. Tanrı'nın otoritesinin sorgusuz sualsiz kabul edildiği bir toplumdaki, inancın seçeneklerden biri, hem de zor bir seçenek olarak görüldüğü bir topluma geçişi ifade eder.⁶⁸ Bu bağlamda sekülerizmin her boyutu, günümüz Müslüman toplumlarının sosyal ve siyasî yapıları düşünüldüğünde ayrı ayrı tez konusu olacak niteliğe sahiptir.

Şimdi buraya kadar görülmüştür ki sekülerleşme kavramı, tarihsel bir süreç olarak anlaşılmasının yanı sıra zamanla bir ideolojik proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum konu üzerindeki tartışmaların yalnızca teorik düzlemde kalmadığını göstermektedir. Hatta kavramın belki de en çok kritik edilen yönü tarihsel ve toplumsal bağlamı, yani farklı toplum ve kültürlerde değişen sekülerlik tecrübeleridir. Bu çerçevede Batılı literatürün evrenselleştirdiği sekülerleştirme, İslâm dünyası söz konusu olduğunda çok daha farklı boyutları ve yansımaları olan bir ihtilaf ve kriz kavramına dönüşmektedir. Bu çalışmada tüketim bağlamında ele alınacak olan Müslüman toplumdaki sekülerleşme krizini Taylor'ın ifade ettiği ikinci boyutta ele alınacaktır. İslâm dünyasında, Aydınlanma dönemi düşünürlerinin iddia ettiği şekilde sekülerleşme süreci, dinin insan hayatında hiçbir yere sahip olmaması, dinin tamamen yok olduğu bir karakterde değil, daha çok tüm toplumsal eylemlerin din dışı alana itildiği bir karaktere sahip nitelikte karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹

---

⁶⁸ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, ss. 3-5.

⁶⁹ Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 187.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE TÜKETİM TOPLUM YAPISI

1. GELENEKSEL VE MODERN EKONOMİK SİSTEMİN FELSEFİ TEMELLERİ

“Postmodernizm çağında açığa çıktığı gibi modern ekonominin “ihtiyaç, üretim, tüketim” gibi bütün kavramları temelden maluldür. Bu illetin arkasında ise dayandığı dünya görüşüne ilişkin meta-ekonomik bir büyük değişim yatmaktadır.”⁷⁰

İnsan, mutlak gani olan Rabbine karşı fakir yaratılmıştır. Bu anlamda din, insan için madde ve manadan mürekkep bir varlık olarak; onun tüm maddî, manevî ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem olarak var olmuştur. Arapça’da kasd kelimesinden türeyen iktisâd, ‘Allah’a doğru yönelme ve O’na giden yolda aşırılığa düşmeden ortadan gitme’ yani ‘itidal, takva’ olarak tanımlanabilir. Gencer’in ifadesiyle, ekonomi geniş anlamda bir aşkınlık aracıdır. İşte tam bu noktada insanın bu dünya yüzündeki amacı; masivadan sıyrılarak, en yüce makama ulaşmak olmalıdır.

Gencer; Batılı insanın tarihsel süreç içerisinde yaşamış olduğu teodise krizi sonucu değişen ve gelişen, geleneksel ve modern ekonominin felsefî parametrelerinin dönüşümünü; ihtiyaç, üretim ve özellikle tüketim hususunda aşkınlığın hedeflendiği geleneksel anlayıştan, yüceliğin hedeflendiği modern anlayışa geçiş olarak ifade etmiştir. Geleneksel ekonomide tüketim, ihtiyaç kavramıyla kayıtlıdır ve Muallim Naci ‘hacet’ kavramını ‘insanın muhtaç olduğu şey, lüzumlu husus’ olarak tanımlamıştır. İnsan manevî olduğu kadar maddî anlamda da gıda, giyecek, mesken gibi şeylere muhtaç olarak yaratılmıştır. Ancak maddî doyum, manevî gelişim için gerekli şarttır. Ekonomik anlamda marjinal fayda olarak nitelenen maddî ihtiyaçların tatmininin bir sınırı vardır ki bu en bariz hayvanlarda görülür. Örneğin aslan, karnı doyduysa önünden geçen ceylanı tutup yemediği gibi daha sonra yeme niyetiyle saklamaz. Bu itibarla, yediği anda doyduğunu hisseden hayvanlarda, metaların sadece azamî faydası geçerlidir. Fakat akıl ve irade sahibi insanın hayvan ile arasındaki biyolojik ve psikolojik doyma anlarındaki farktan dolayı bu azamî faydanın yanında marjinal fayda kavramı da ortaya çıkar. Yemek üzerinden meseleyi ele alacak olursak insanın yedikten yirmi dakika sonra beyninde doyma hissi oluşur. Fakat yediği anda karnı doysa da gözü doymadığı için azamî fayda

---

⁷⁰ Bedri Gencer, “ Aşkınıktan Yüceliğe Tüketim”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, s. 25.

sınırının üzerinde tüketerek vücudunu zorlayabilir. İşte insan ve hayvan arasındaki fizyolojik ve psikolojik doygunluk arasındaki bu farktan dolayı insanın, doyum sınırı hayvanlardan daha aşağı bir konuma düşebilir.⁷¹ Yine aslan, yakaladığı çakalı bir parçasını yiyip doyduktan sonra kalanı bırakır, geri kalan kısmı gelip tilki yer. Bunu yapamayan insan, hayvandan daha aşağı bir konuma düşer. İşte insan etkin ekonomik perspektif sonucu iki anlayışa da sahip olması mümkündür.⁷²

Binaenaleyh eşref-i mahlûkat olarak nitelenen insan, aslî ihtiyaç anlayışına uygun bir üretim ve tüketim anlayışı benimsemeli ve Allah'ın istifadesine sunduğu doğal kaynakları, aslî ve sınırlı ihtiyaçları doğrultusunda kullanmalıdır. İslâm dininin sosyo-ekonomik alanda sunduğu felsefe de, Allah tarafından yaratılan yeryüzündeki şeyler üzerinde insanın mutlak tasarruf hakkına sahip olmadığıdır. Allah mahlûkatı yaradılış amacını ikame etmesi için bir faydalanma alanı olarak istifadesine sunmuştur.

İstihlak teriminin tanımını 'sarf etmek süretiyle tüketmek' şeklinde aktaran Gencer, geleneksel ekonomide insanın asıl ekonomik hedefinin "def-i hacet" denen temel ihtiyaçlarını gidermek için emtiayı tüketmek olduğunu ifade etmiştir. Bu vecihten "def-i hacet" ile "istihlak" terimleri arasında amaç yönünden farklılıklar görülür. Def-i hacet, ihtiyaç sahibi için ihtiyacı karşılama fiilidir. Bugün tüketim anlamında kullanılan istihlak ise, ihtiyaç gidermenin mallara bakan yüzünü ifade eder. Def-i hacet, sahip olunan malı ihtiyacımızı gidermek için harcamaktır. Bu anlamda emtia, sadece ihtiyaç üzerine tüketimdir. Emtianın bu anlamda varlık sebebi, sadece ihtiyacı karşılama üzerine tüketimdir.

Modern ekonomik sistemde üretim ve tüketimde hedeflenen sınırsızlık, insanın âdeta kendisini tanrısal bir konumda, kâinattaki her şey üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahip, âdeta yoktan var ve yok etme gücünü kazanmaya olan iştahını ifade eder. Kapitalist sistemin kurucu temeli olan Protestan ahlâkının asıl hedefi üretimdir. Tabîî olarak bu üretimin sonsuz sürdürülebilmesi için aynı oranda tüketim de gereklidir. Yani yüceltilen üretim anlayışı XIX. yüzyıla geldiğinde sonsuz tüketimi, bu da iştahların ihtiyaç konumuna çıkartılarak yüceltilmesini gerekli hâle getirmiştir.

---

⁷¹ Araf 7/179.

⁷² Gencer, a.g.m ,ss. 25-28.

Püriten zihni dönüşümle başlayan modern ekonomi, insanın aslı ihtiyaçlarını yok sayarak, hep daha fazlasını istemeyi düstur hâline getirmiştir. Sınırsız üretim için sınırsız tüketimi ilke edinen modern ekonomi, sınırsız insan ihtiyaçları ile sınırlı yeryüzü kaynaklarını uzlaştırma sanatı hâline gelmiştir. Bu durumda modern ekonomi, sınırsız üretim doğrultusunda sınırsız tüketim için insana sunî ihtiyaçlar yaratmakta, önüne geçemeyeceği arzuları perçinlemekte ve olmazsa olmaz ihtiyaç olarak tanımlamaya yönelmektedir. Geleneksel ekonomik sistemde ise mallar, emeğin bir sonucu olarak insanoğlunun ihtiyaç ve isteklerini karşılamak üzere üretilmesine rağmen, market değeri de kazanmasıyla birlikte nesnellik kazanarak insan emeğinin bir sonucu olarak görülmemeye başlar ve insanın ihtiyaç ve isteklerinden bağımsız bir görünüm arz eder.

Daha fazla üretim için tüketimi perçinleyen postmodern kapitalizm, bir taraftan hastalıkları çoğaltacak bir gıda sektörü yaratırken, diğer taraftan bu hastalıkları sözde tedavi edecek bir sağlık sektörü yaratır. Dolayısıyla bu sistemde zehir ve panzehir birlikte üretilmektedir. Ortaya çıkan hastalıklar, insanın ulaşmayı hedeflediği konformizm yanında gülün dikenini mesabesinde iken, öte yandan kompleks bir sağlık sektörü iş başındadır. Güzellik salonları, zayıflama, estetik amaçlı hizmetler, sağlık sektörünü tamamlayacak yan sektör olarak insan için standart ihtiyaç hâline getirilir.

Bu noktada modern ekonomik anlayışın hâkim olduğu günümüz toplumlarında, tüketimin yüceltilmesi sonucunda dur durak bilmez bir tüketim tutkusunun teşviki sonucu düzenli şekilde ziyaret edilen alışveriş merkezlerinin âdeta tüketim tapınakları hâline gelmeleri, modern insana özgü tüketimi yüceltme mekanizmasının çıkmazını en güzel şekilde tasvir etmektedir.

2. TÜKETİM TOPLUMUNUN OLUŞUM SÜRECİ

Kapitalizmin ilk dönemlerinde işçi, bir yük hayvanından farksızdır. Frederick W. Taylor'ın⁷³ ifadesiyle “öküz cinsinden bir insan”dır. Bu dönemde kapitalistler için işçi, yalnızca bir üreticiydi. İşçilerin, çalışma saatleri dışında kalan boş vakitlerde neler yaptıklarıyla ilgilenmediler. 1914'te Ford Motor Works'te bir Sosyoloji bölümü kuran Henry Ford için işçilerin özel yaşam alanlarının denetimi; onları çalışkan ve tutumlu

---

⁷³ Amerikan makine mühendisi ve endüstriyel idare uzmanı (v.1915)

üreticiler yapmanın bir aracıydı.⁷⁴ Zamanla bir avuç işveren işçinin kapitalistlere bir tüketici olarak da yararlı olabileceği anlaşılmıştır. Lasch, bu amaç ve süreci şöyle tasvir etmektedir: “İşçinin daha yüksek bir zevkle donatılması gerektiği, kitlesel üretime dayalı ekonominin kapitalist bir üretim örgütlenmesinin yanı sıra tüketim ve boş zaman örgütlenmesinin gerekliliği de” anlaşılmıştı. Yani artık üretim için kontrol edilen bireylerin tüketim için de kontrol edilmesi bir gereklilikti. Sistemin işleyişi için bu bir zorunluluktur. Çünkü “metaların giderek artan bolluktaki kitlesel üretimi, metaları yutacak kitlesel bir pazarı talep eder.”⁷⁵

Alan Macfarlane de “Kapitalizm Kültürü” isimli eserinin, Kapitalizmin Doğası Üzerine Bir Not adlı son bölümünde kapitalizmi analiz ederken, tüketim evresine geçiş sürecini, büyük ölçüde parasallaşmış bir mübadele sisteminden, neredeyse tümüyle paranın egemenliğindeki bir sisteme geçiş olarak ifade etmiştir. O güne kadar doğrudan tüketilmek ya da takas edilmek amacıyla üretilen mallar artık satılmak için üretilmeye başlanmıştır.⁷⁶

3. KÜRESELLEŞEN DÜNYA

Kapitalizmin örümcek ağı misali tüm dünyayı sarmasının tabii sonucu olarak artık yerel üretim ulus aşırı üretime dönüşmüştür. Artık üretimin evrensel çapta dolaşımı söz konusudur. Sınırları aşan bu ağ tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Pascal’ın deyişiyle, “gerçekte merkezi her yer ve çepi hiçbir yer olan tuhaf bir çember içinde yaşıyoruz.”⁷⁷

Bauman “Küreselleşme” adlı eserinde, arzuları doyumak yerine yeni arzuları devamlı körükleyen tüketim çarkının küresel düzlemdeki işleyişini şu sözlerle ifade etmiştir:

Küresel rekabetin her yeri saran, ‘çığırından çıkmış’ sık ve karanlık ormanında kendine ite kaka yol bulup kamunun dikkatini üzerinde toplamak için, mal, hizmet, imajlar ve arzu uyandırmalı ve bunu yapabilmek için muhtemel tüketicilerini ayartmalı ve rakiplerini püskürtmelidir. Ancak bir kere bu işi başarır

⁷⁴ Christopher Lasch, *Narsisizm Kültürü*, çev. Suzan Öztürk, Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2006, s. 123.

⁷⁵ Lasch, a.g.e., s. 124.

⁷⁶ Alan Macfarlane, *Kapitalizm Kültürü*, çev. Remzi Hakan Kır, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 262.

⁷⁷ Bauman, *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1999, s. 90.

başarmaz, küresel kâr ve hep daha büyük kâr peşindeki süreksiz avı durmasın diye, çabucak öteki arzu nesnelere yer açmalıdır. Günümüz endüstrisi cezbetme ve ayartma üretimine ayarlanmıştır.⁷⁸

Ortaya çıkan kitleselleşme ve küreselleşme süreciyle birlikte artan refah seviyesine paralel Türk toplumunun değişimdeki iradesi kendini daha açık bir şekilde göstermeye başlamıştır. Aslında ilerde daha ayrıntılı şekilde ele alınacağı şekliyle bu sözde bir iradedir. Çünkü değişimler kapitalizmin sınır tanımayan iradesiyle yönlendirilmektedir. Günümüzde küreselleşme ile birlikte varoluşsal amacına yabancılaşan insan, geçmişte sahip olduğu geleneksel değerlerden uzaklaşarak, sınırsız tüketim mantığının belirleyici olduğu tüketim ahlâkının sözde değerler dünyasında var olma çabasında benliğini kaybetmiş bir görünüm arz etmektedir.

4. TÜKETİM KAVRAMI VE TÜKETİM TOPLUMU

Ekonomistler teknik anlamda tüketim terimini, iktisadî mal ve hizmetlerin, insanların ihtiyaçlarını doğrudan doğruya tatmin etmek üzere kullanmak şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla, bu tanımla bedelsiz elde edilen her şey, iktisadî mal ve hizmet tanımının dışında tutulmakta; tüketimde, def-i hacetin hedeflenmesinden ziyade, söz konusu mal ve hizmetin aynıyla kullanılmasından elde edilen, direkt ihtiyaç tatmini ön plana çıkmaktadır.⁷⁹

Binaenaleyh tüketim faaliyeti, insanoğlunun ihtiyaçları ölçüsünde, varoluşunu devam ettirebilmesi için yerine getirmesi gereken en önemli faaliyettir. Tüketim dediğimizde, insan için yeni bir olgu veya vakiyden bahsediyor değiliz. İnsanlar, ilk yaratılışından itibaren farklı zaman, coğrafya ve etnik farklılıklar temelinde çeşitli tüketim alışkanlıklarına sahip olmuşlardır. Peki o zaman günümüz toplumlarına tüketim toplumu dememizin sebebi nedir? Hangi özellikler günümüz toplumlarını tüketim toplumu haline getirmektedir? Şimdi bu soruların cevaplarını arayalım.

Öncelikli olarak ifade edelim ki, ekonomik refahın artması, kapitalist sistemin derinleşmesi sonucu kültürün metalaşması, metaların işaret değeri kazanması, medya aracılığıyla yapay ihtiyaçların oluşturulması, sembollerin ve imajların gerçekliğin yerini alması ve insanoğlunun kimliğini metaların işaret değerleri üzerinden inşa etmeleriyle

⁷⁸ Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, s. 91.

⁷⁹ Hanifi Arslan, "Tüketim", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul, Risale Yayınları, 1991, s. 181.

günümüz toplumları Batı toplumları Baudrillard, Bauman ve Ritzer gibi birçok çağdaş sosyal kuramcı tarafından tüketim toplumu olarak nitelendirilmiştir.

Kompleks bir görünüm arz eden tüketim toplumu ve kültür yapısını daha rahat anlamak ve çözümleyebilmek için Max Weber'in sosyolojiye kazandırmış olduğu ideal tip kavramından yola çıkarak tüketim toplumu yapısını açıklayabiliriz. Weber ideal tip kavramını, her yanıyla mükemmel olması gereken bir model değil, gerçek hayatta birçok öge ile bulunmasına rağmen bir veya birkaç ögesi ön planda tutularak diğer ögelerin ayrıştırılmasıyla ulaşılan model anlamında kullanmıştır. Weber'in ideal tip kavramı ile toplumsal hayatta var olan fenomenlerin temel özellikleri nelerdir ile ideal tip sorusunun cevabını yakalamayı amaçladığı söylenebilir.⁸⁰

Tüketim toplumunu önceki toplumlardan ayıran en önemli özelliklerden biri, yaşamını sürdürebilmesi için insanoğlunun en tabii aktivitesi olan tüketimin, bu toplumda, toplumu yönlendiren ve yaptırım gücüne sahip bir fonksiyonda olmasıdır. Bu yaptırım gücü, toplumun kendini yeniden üretmesini, sosyalleşmeyi, toplumsal tabakalaşmayı, bireyin kendini tanımlaması ve bu doğrultuda kimlik inşa etmesini ve hayat stillerinin oluşumunu belirlemekte ve şekillendirmektedir. Bocoock'un da ifade ettiği şekliyle, ideolojik bir forma bürünen tüketim artık temel ihtiyaçların karşılanmasının ötesine geçerek; birey için kimlik, statü ve haz elde etmenin bir aracı hâline gelmiştir.⁸¹

Günümüz tüketim ideolojisinde her türlü sosyal medya aracının etkin kullanımıyla zihnen ve bedenen köleler hâline gelen insanlar; filmlerde, yazılı basında ve televizyonda sergilenen ürünleri, satın almaya yönelik güçleri olmasa dahi arzulamaları, satın aldığı mal aracılığıyla belli bir kişilik kalıbına girme arzuları, ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemlerde dahi hız kesmeden devam etmektedir. Bu durum, modern toplumda tüketimin, yarar sağlama ve ihtiyaç odaklı bir ekonomik süreç olmanın ötesinde, gösterge ve sembollerin de içinde bulunduğu bir sosyal ve kültürel süreç hâline geldiğini ispat eder niteliktedir.

---

⁸⁰ George Ritzer, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki Basım Yayın, 2013, ss. 119-121.

⁸¹ Robert Bocoock, *Tüketim*, çev. İrem Kutuk, Ankara, Dost Kitabevi, 2005, s. 13.

Tüketimi tanımlayan bir diğer sosyolog Baudrillard tüketimi, “herkesin bildiği gereksinimleri tatmin süreci olarak görme gibi bir tanımlı dışlamak” kaydıyla sanayi toplumuna özgü bir olgu olarak kabul etmektedir. Ona göre tüketimi, üretim adlı aktif süreçle karşılaştırarak basit bir satın alma biçimi olarak görmek doğru değildir. Tüketim, postmodern toplumda bu anlamın çok ötesinde, tüm kültürel sistemin üzerine kurulu olduğu aktif bir sosyal süreç, sistemli bir etkinlikler dünyası ve her şeyden önemlisi sorulara yanıt verme biçimidir. Tüketimin nesnelere ve maddî ürünlerle doğrudan bir ilişkisinin olmadığını, yalnızca gereksinim ve tatmin etmeyle ilgili konular olduğunu ifade eden Baudrillard, tüketimin yiyecek, giyecek, araç, imge ve mesajlara ait işitsel ya da görsel tözle tanımlanamayacağını, olsa olsa tüm bunların anlamlı bir töz doğrultusunda örgütlenmesi şeklinde tanımlanabileceğini söylemiştir.⁸²

Tüketimin toplumsal mantığı zannedildiği gibi malın ve hizmetlerin kullanım değerinin birey tarafından sahiplenilmesi üzerine kurulu bir mantık değildir. Toplumsal statüye dayalı eşitsiz bir bolluk mantığı üzerine kuruludur.

Bugün tüm çevremizde nesnelere, hizmetlerin, maddî malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçeği var. Daha doğrusu, bolluk içinde insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış durumda. Bu insanların gündelik alışverişi benzerlerinin eskiden yaptığı alışverişe benzemiyor; daha çok istatistiksel olarak yükselen bir eğriye göre mal ve hizmetlerin edinilmesi, algılanması ve güdümlenmesi biçimini taşıyor.⁸³

Bolluklar ülkesinin fantezileriyle kuşatılmış ve reklam palavralarıyla her şeyin kendisine önceden verileceğine ve bolluk üstünde kendisinin meşru ve devredilemez bir hakka sahip olduğuna ikna olmuş tüketiciler kitlesi, bolluğu doğanın doğal bir sonucu olarak yaşamıyor mu? Tüketime inanç yeni bir öğedir; bundan böyle yeni kuşaklara mirasçıdır: Yalnızca malların değil, doğal bolluk hakkının da mirasçısıdır.⁸⁴

---

⁸² Jean Baudrillard, *Nesneler Sistemi*, çev. Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu, 2.b., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, ss. 240-241.

⁸³ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tural, Ferda Keskin, 9.b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 15.

⁸⁴ Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 25.

Kıscacası, her yerde büyüme ve bolluk dinamiğinin sonunda döngüsel hâle geldiği ve kendi üstüne döndüğü bir noktaya varılır. Aslında sistemin kendini yeniden üretirken giderek tükettiği noktayı ifade etmektedir.

Bauman'a göre tüketim toplumunda tüketim, ürünlerin aşırı üretilip aşırı tüketildiği veya temel yaşamsal aktivasyona hizmet eden bir formda değildir. Bauman bu durumu "aklımızda o toplumun bütün fertlerinin bir şeyler tükettikleri gibi sıradan bir tespitten öte şeyler var; bütün insanlar, dahası canlılar ezelden beri 'tüketiyor.' Aklımızdaki şudur: Atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağ nasıl bir 'üreticiler' toplumu ise aynı derin ve temel anlamda bizim toplumumuz da 'tüketiciler' toplumdur." diyerek ifade etmiştir.⁸⁵

Bauman bu noktada dikkatleri bireylerin değişen öncelikleri üzerine çeker. Eski modern toplum ve günümüz postmodern toplum karşılaştırıldığında, bu iki modernlik aşamasındaki fark, değişen vurgu ve önceliklerdir; ancak bu önceliklerin değişikliği birey ve toplumun hayatının her alanını etkisi altına alan ve büyük bir değişiklik yaratan yapıdadır. Ona göre, tüketim toplumunda var olan farklılıklar o kadar derin ve köklüdür ki, bu toplumun tüketicisi önceki toplumların tüketicilerinden tamamen farklı bir yaratıktır. Bauman, tüketim toplumunda yaşanan vurgu değişikliğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Atalarımız arasında filozoflar, şairler ve ahlâk hocaları insanın yaşamak için mi çalıştığı yoksa çalışmak için mi yaşadığı sorusunu üzerinde kafa patlatmışlarsa, bu günlerde en sık kafa patlatılan ikilem, insanın yaşamak için mi tükettiği yoksa tüketebilmek için mi yaşadığı sorusudur."⁸⁶

Baudrillard'a göre de tüketim toplumunda tüketim faaliyeti, modern insanın her tür hazzı 'atlama' korkusunu perçinler ve bununla birlikte evrensel çapta merakı hareketlendirmeye çabalar. Bir Amerikan sloganı "Bir de İsa'yı deneyin der". Bu merak ve deneyim saplantısı, yaşamın tek ve gerçek amacının eğlence olduğu görüşünü üretmiştir.⁸⁷ Bu mekanizma içinde din de bir tüketim nesnesidir.

Tüketimin temel, sınırsız yapısını açıklayacak en temel parametre; görecelik zorlamasına göre sürüp gittiği ölçüde belirleyici olan farklılaştırıcı kaybolmadır.

⁸⁵ Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, s. 92.

⁸⁶ Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, s. 93.

⁸⁷ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, çev. Hazal Deliceçaylı – Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 3.b., 2008, s. 94.

Tüketimde var olan bu sınırsızlık boyutu hiçbir ihtiyaç ve tatmin kuramının eğrileriyle açıklanamaz; çünkü bu boyut ısı, enerji ya da kullanım değeri dengelemleriyle hesaplandığında, hemen bir doyum noktasına ulaşması gerekirdi. Fakat postmodern dönemde tanık olduğumuz durum bunun tam tersidir. Tüketim ritminin hız kazanmasına, devasa bir üretkenlikle daha da çılgına dönmüş bir tüketimcilik arasındaki açığın oluşmasına neden olan bir talep zorlamasına tanık oluruz. Bu durum ise tatminin bireysel mantığının yok sayılarak, farklılaşmanın toplumsal mantığa kurban edilmesiyle açıklanabilir. Yalnız ifade edelim ki, bu farklılık mantığı bilinçli ve basit prestij belirlenimlerinden ayrı bir konumdadır. Çünkü tatminler, olumlu farklılıkların tüketimindeyken; ayırt edici gösterge her zaman için hem olumlu hem de olumsuz farklılıktır. Bu nedenle farklılaştırıcı gösterge kıskacı, tüketiciyi de kesin bir tatminsizliğe mahkûm eder.⁸⁸

Tüketim toplumu malların ve hizmetlerin bolluğunun yanı sıra kişisel hizmet ve ödüllendirme olarak hizmet sunmasıyla betimlenir. Önemsiz bir sabun bile, sizin derinizin yumuşaklığıyla ilgilenen uzmanlar kurulunun aylarca süren çalışmalarının ürünü olarak sunulur. Günümüzde hiçbir şey safça tüketilmez. Bu nesnelere dünyasında sunulan hizmet herhangi bir şeye değil, öncelikle ve özellikle size hizmet eder. Tüketime anlamını kazandıran basit bir tatmin değil, ödüllendirmenin, kişisel dinginliği doruklarda yaşamamanın sıcaklığı sağlamaktadır.⁸⁹

5. MODERNİZM VE TÜKETİM İLİŞKİSİ

Tüketimin arka planındaki unsurlardan biri olan modernleşme süreci Türkiye özelinde düşünüldüğünde, toplumun tüm değerlerinin dönüşüme uğradığı zihni temelde bir toplumsal tasarı şeklinde tezahür etmiş, fiilî anlamda bir batılılaşma sürecidir. Türk modernleşmesinde, toplum sembollerle örülü bir meta-topluluk olarak görülmüş, modernlik biçimsel değerlere, tutum ve tavırlara indirgenmiştir.⁹⁰

Batı dışı toplumların batılılaşması süreci, bu toplumların değişim sürecini batı felsefesinin kodlarına uygun hâle gelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. “Bu durum, Batı dışı toplumların Batı toplumlarınca oryantalize edilmesine (“Batılılaşma”yı dıştan

⁸⁸ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, ss. 67-69.

⁸⁹ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, s. 205.

⁹⁰ Ali Yaşar Sarıbay “Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980’ler Türk Modernitesi”, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, Der. Fuat Keyman, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 301.

meşrulaştırıcı bir zemine çekmeye) hem de Batı dışı toplumların kendi kendilerini oryantalize etmelerine (“Batılaştırma”nın içten meşrulaştırımını sağlamaya) yol açmıştır. Bu, bir anlamda, modernliğin Batı dışı toplumlar bakımından ontolojik değil, epistemolojik temelde inşa edilmek zorunda kaldığını ifade eder. Çünkü Batı toplumlarında kapitalizmin özsel olarak var olan maddi temeli, Batı-dışı toplumlara sembolik kodlar şeklinde yansımıştır.”⁹¹

Modern toplumda “sosyo kültürel alanın ve ilişkilerinin yerleşik özelliği haline gelen tüketim sürecinde; fikirler, imgeler ve anlamlarda bir meta gibi tüketilmekte, tüketim kalıplarına ilişkin semboller belirleyici olmaktadır.”⁹² Sanat, hukuk, din, ahlâkî değerler gibi toplumun ve kültürel yapının birçok yönü zayıflatılarak, dışsal değerlendirmelere göre belirlenir hâle gelmiştir. Dünyayı etkisi altına alan medeniyet yapısının dayattığı kültür kodlarının karşılığının zaten kendi kültür yapımızda var olduğuna dair zihinsel kurgulamanın varlığı, Türkiye de en çok İslâm’a atıfta bulunarak yapılmaktadır. Mesela demokrasi, kapitalizm, sosyalizm veya postmodern postulatların bir tasavvur olarak İslâmiyet’te izlerine rastlanacağı iddiaları burada anılabilir. İşte böylece din, din olmaktan çıkmakta, Batı dışı toplumların kültür kodları meşrulaştırım aracına dönüştürülmekte, dışsal değerler hâkim konuma getirilmektedir.⁹³

Bauman modernlik ve tüketim ilişkisini şu şekilde ortaya koyar; “Modernlik, istekler ve ihtiyaçlarla doludur. Gittikçe yeni ihtiyaçlar, daha önce hiç hissedilmemiş ve hayal bile edilmemiş ihtiyaçlar yaratır.”⁹⁴ Modern yaşam biçimlerinin kültürel yapısındaki süreçlerden biri olan metalaştırma ise, benlik dâhil her şeyin piyasanın kontrolüne girmesidir. Giddens; metalaştırmanın bazı biçimlerinde, bu nitelemenin ima ettiğinden daha sinsî bir süreç olarak işlediğini iddia eder ve sadece hayat tarzları değil kendini gerçekleştirme sürecinin piyasanın kriterlerine göre ambalajlanarak dağıtılacağına ifade eder. Ona göre, özellikle tüketimin metalaştırmasının mevcut davranış kalıpları veya hayat alanlarının düzenlenmesinden ibaret değildir. Aksine kitle

---

⁹¹ Sarıbay, a.g.m., s. 304.

⁹² Bocoock, a.g.e., s. 15.

⁹³ Sarıbay, a.g.m, ss. 312-313.

⁹⁴ Bauman, *Parçalanmış Hayat*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 106.

iletişim araçları yoluyla rutin bir biçimde herkesin arzulaması gereken hayat tarzları ima eder nitelikte ve taklit edilmeye değer şeyler olarak tasvir edilen bir görünümüdür.⁹⁵

Willis ise gelişmiş tüketim toplumunda, tüketim eyleminin illa ekonomik mücadele içermesi gerekmediğini; süper market sepetini dolaştırırken, televizyon seyrederken ya da reklam panolarıyla dolu caddede araba kullanırken de gözlerimizle tüketebileceğimizi ifade eder. Metanın görsel tüketimi hayatımıza öyle girmiştir ki bu tüketim edimlerinin nasıl anlamlar taşıdığının farkına dahi varamayız.⁹⁶ Yani kapitalizm tarafından bilincimiz –kendimizi ve dünyayı algılama biçimimizi- karşı konulamaz şekilde biçimlendirilmektedir.

6. MODERN TOPLUMDA TÜKETİCİ TİPOLOJİSİ

Sanayi devriminden bu yana kapitalist sistemin son evresini ifade eden tüketim kültürü, bireyi kendi dışındaki baskın etkilerle yönlendiren ihtiyaçlar silsilesi ve toplumun her kesiminde herkesin tüketici olmasını gerektiren, sözde özgürlük alanları yaratan bir yapıdadır. Mal üretiminin yoğunluğu ve metalaşma üzerine kurulu toplum yapısında bireylerin birincil kimlikleri, üretim değil tüketimdir. Bu toplumlarda bireylere dayatılan norm da, her türlü sosyo-kültürel şart ve ortam da tüketici rolüne uygun biçimde hareket eden güdümlü bir görünümüdür.

Tüketiciler toplumunun bağrından çıkan ve beslenen, tüketici türü John Carroll tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir:

Bu toplumun şiarı şudur: kendini kötü hissediyorsan, ye!... Tüketicinin tepkisi melankoliktir; sıkıntısının kendini boş, soğuk, duygusuz hissetmek olduğunu sanarak sıcak, zengin ve canlı şeylerle boğazına kadar dolmak ihtiyacı duyar. Kurtuluşa giden yol gırtlaktan geçer; tüket ve kendini iyi hisset!

Aynı şekilde bir huzursuzluk, sürekli değişim, hareket ve farklılık manyaklığı vardır, sükûnet ölüm demektir. Tüketicilik, demek ki, mecalsizlik ve uykusuzluk

⁹⁵ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2010, ss. 246-248.

⁹⁶ Susan Willis, *Gündelik Hayat Kılavuzu*, çev. Aksu Bora, Asuman Emre, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 42.

gibi birbiriyle çarpışan ikiz semptomlarıyla, depresyon psikopatolojisinin toplumsal benzeridir.”⁹⁷

Tüketim toplumunda tüketiciler herhangi bir nesneye karşı duydukları arzularını uzun süre canlı tutamıyorlarsa, bitmeyen istekler karşısında sabırsız ve kanaatsiz, kolaylıkla heyecanlanıp aynı kolaylıkla ilgisini kaybediyorsa, tüketici mantığı en iyi biçimde işletiliyor demektir. Tüketim toplumunda kültürel kodlar öğrenme değil, unutmaya odaklıdır. Arzu nesnelere dayanıklılığına gerek kalmamıştır. İhtiyaçlar ile tatminler arasındaki geleneksel ilişki ters yüz olmuştur. Artık tatmin vaadi ve umudu, tatmin edileceği vaat edilen ihtiyaçtan önce gelir duruma gelmiştir.

Genelde piyasaların tüketicileri baştan çıkardığı söylenir, fakat bunun mümkün olabilmesi için piyasanın da baştan çıkarılmaya istekli tüketicilere ihtiyacı vardır. Reklamlar, sosyal medya araçları vs. yardımıyla tüketme kapasiteleri artırılan bireylerin, her an aktif biçimde tüketimde rol almaları, uyanık, teyakkuz hâlinde tutulmaları, Bauman’ın tabiriyle ‘ayartmalara açık olmaları’ asla yatışmayan heyecanlılık içinde olmaları, kuşku ve meraklarının perçinlenmesi gerekir. İnsanları etkin şekilde yönlendiren araçlar, bir taraftan bu döngüden çıkış yolu vaat ederken, kuşku da onaylar yapıda olmalıdır. Uygun kıvama gelmiş tüketiciler için bu sistemin işleyişine uygun davranmak bir gerekliliktir. Ne var ki, bu zorunluluk hâli onlara kendini, iradenin özgür faaliyeti maskesiyle gösterir. Aslında piyasa onları çoktan seçmiş ve cezbedici mallara gözlerini kapama özgürlüklerini ellerinden almıştır. Tabi tüm bunların yanında, tüketicinin seçim yaparken özgür hissetmesi için gerekli her şey vardır. Tüketici, eleştirmen ve seçicidir. Nihayetinde onlar vitrinlerdeki sonsuz seçenek arasından birini tercih etmeyi reddedebilir. Reddedemeyeceği tek şey, o seçeneklerden birini seçmeyi seçmektir. Bu ise bir seçim veya özgürlük alanı değildir.⁹⁸ “Diller ve tanrılar hala farklı gibi görünse de, insanlar tamamen dev makinanın vuruşlarıyla uygun adım yürüyen muazzam çoğunluğa her gün katılmaktadır.”⁹⁹

Bireysel dünya haritalarından tüm sabit işaretleri silen şey, bu cazip tüketim metaları için sürekli ağzı sulanan ve sahip oldukları mallardan kısa sürede sıkılan

⁹⁷ John Carroll, *Ego and Soul: A Sociology of the Modern West in the Search of Meaning*, aktaran: Bauman, *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1999, s. 95.

⁹⁸ Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, ss. 96-97.

⁹⁹ Illich, a.g.e., s. 23.

tüketicilerdir. İkincil olarak ise, tüketici piyasasının peşinden ekonomik, politik, toplumsal ve bireysel olmak üzere tüm boyutlarıyla dönüşüme uğramış her an dikkat çekici alanları, artan bir hızla değiştirme yükümlülüğü duyan ve buna dünden razı bir dünyanın bir araya gelmesidir. Hakikaten de, modern tüketici için bu umut dolu yolculuk, sonuç çizgisine ulaşmaktan daha zevklidir: “Varış; yolun sonunun küf kokusunu, tüketicinin, elbette ideal tüketicinin, uğruna yaşadığı ve yaşamın anlamı olarak gördüğü her şeyin defterini düren tekdüzeliğin ve durgunluğun acı tadını verir.”¹⁰⁰

Tüketim toplumunda tüketici sözde, ayırt edici davranışlarını bir özgürlük ve seçim sonucu yaşar; bir kodlanmaya boyun eğme olarak yaşamaz. Farklılaşmak bütünsel bir toplum olgusudur. Kurulan toplumsal yapıda, bu farklılıklar düzeni üstünden kendisini konumlandıran birey, aslında sadece kendini bu düzende göreceli olarak yer bulmaya mahkûm eder.¹⁰¹

Yine tüketim toplumundaki tüketiciler için devamlı hareket halinde olarak aradığı tatmine ulaşamamak cennetin ta kendisidir. Tüketicinin amacı mülk edinme, hırsla mal yığıp servet biriktirme değil, yeni ve önceden bilinmeyen bir duyguyu tecrübe etmektir. İdeal tüketici, paranoyak bir biçimde arzunun tatmini yerine devamlı arzuyu arzulamak biçiminde kodlanmaktadır.¹⁰² İhtiyaç ve isteklerle dolu modernlik, daha önce hiç hayal edilmemiş yeni ihtiyaçlar yaratır. İnsanlar israfla sarhoş olmuş durumdadır.¹⁰³ Tüm tüketim ürünlerinin ve ürünle birlikte hayallerin satıldığı dünyada modern insanların mabetleri haline gelen alış veriş merkezleri bu arzuların tatmini için ayrıcalıklı mekânlardır. Illich ifade ettiği gibi “felce uğraticı servet düşkünlüğü bir kez kültüre yerleşti mi, artık “modernleştirilmiş yoksulluğu” doğurur.”¹⁰⁴

Tüketim toplumunda bireyler reklamlarda sunulan konformizm temelli hayat biçimlerinin esiridir. Üretilen markalar üzerinden statü inşa edilir hâle gelmiştir. Modern birey için X markası özgürlük Y markası saygınlık ifade etmektedir. Bireyler ürünün kendisini değil, o ürünün sunmuş olduğu imajı satın alır. İhtiyaçlar, maddi tatminin ötesinde değerleri hedef almıştır. Bu ihtiyaçların tatmini ise ancak bu değerlerin

¹⁰⁰ Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, s. 97.

¹⁰¹ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, s. 68.

¹⁰² Bauman, *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, s. 95.

¹⁰³ Bauman, *Parçalanmış Hayat*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 106.

¹⁰⁴ Illich, a.g.e., s. 32.

benimsenmesi ile mümkün hâle gelmiştir. Artık tüketicinin tercihleri bilinçdışı bir zamanda gerçekleşmektedir. Yani postmodern toplumda, tüketicinin özerkliği ve bağımsızlığı mottosu kuru bir söylemden öte bir anlam ifade etmemektedir.¹⁰⁵ Tüketim toplumunda, iletişim teknolojileri ve sosyal medyanın yaygınlaşması ile piyasadaki tüketicinin egemenliği miti sona ermiş ve üreticilerin egemenliği perçinlenmiştir. Üretici çeşitli teknikler ile reklam, medya vs. ürettiği malı bir ihtiyaç gibi pazarlayarak suni ihtiyaçlar oluşturmaktadır. Reklamlar ve medya aracılığıyla tüketilen mallar üzerinden vaat edilen mutluluk, malın alınmasıyla birlikte insanda gerekli tatmini üretmediği için hayal kırıklığı yaratmakta ve mutluluğu bir sonraki alacağı mala devretmektedir. Bir sonraki alacağı mal ile mutlu olacağı hissi uyandırılan tüketici sürekli bir kısır döngü içerisinde sınırsız tüketime mecbur bırakılmaktadır. Bundan daha da önemlisi tüketim toplumunda reklamlar ve medya bir varoluş şeklinin propagandasını yapmaktadır; söz konusu varoluş, tüketmek üzerinden belirlenen bir varoluştur. Zihinlere ne kadar tüketiyorsan o kadar varsın varoluş algısı yerleşmektedir.¹⁰⁶ İnsanların entegre olduğu bu parametreler dış dünyalarını zenginleştirirken iç dünyalarını yoksullaştırmaktadır. Çılgın bilgi kirliliğinin içinde bilgelik kaybolmakta, bilgelik kayboldukça insanlar kapitalist sistemin çarkında öğütülmekte ve reklamlar, kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılan sömürüye açık hâle gelmektedir.

Üretimde sınır tanımayan postmodern tüketim toplumunun en önemli sahip olma ve var olma biçimi şüphesiz tüketimdir. Tüketilen maddenin bireyden geri alınması mümkün olmadığı için bu durum bireyde korku duygusunun azalmasına sebep olmaktadır. Fakat insanoğlunun yaratılış itibarıyla hep daha fazlasını isteme eğilimi sebebiyle, tüketilen her şey, tüketildiği anda bireyde tatmini sağlamadığı için, paradoksal biçimde hep daha fazla tüketime yönlendirmektedir. Bu çarkın içinde tatminsizlik ve bir çırpınış halinde var olmaya çabalayan postmodern dönem tüketicileri şu formülle özdeşleşmektedir: “Ben sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim.”¹⁰⁷

7. HAYATIN SALT AMACI HALİNE GELEN TÜKETİM

¹⁰⁵ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, s. 80.

¹⁰⁶ İsmail Demirezen, *Tüketim ve Din*, İstanbul, DEM Yayınları, 2015, s. 136.

¹⁰⁷ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1982, s. 54.

Modern kapitalist sistemin temeli, hedonist dünya görüşü ve bitmek tükenmek bilmeyen arzuların tatmini için daha çok kazanma ve daha çok tüketimdir. Arzularının tatmini için var olan modern tüketici, tüketim kültürünün materyalist temelli devamlı farklılaşan dünyasında var olma çabasıdır.¹⁰⁸ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi postmodern toplumda tüketim faaliyeti bireyin ihtiyaçlarını gidermenin ötesinde, hayatının her alanını inşa eder pozisyonundadır.¹⁰⁹ Varoluş amacını unutmuş ve ne istediğine neye ihtiyaç duyduğuna karar veremeyen birey, sektör tarafından reklamlar vasıtasıyla yönetilir hâle gelmiştir.¹¹⁰ Sosyal medya ve ucu bucağı görünmeyen alışveriş merkezleri de sunulan ince ayrıntısına kadar tasarlanmış cazip ürünler, bireye sunî ihtiyaçlar dayatmakta ve bununla beraber ne yemesi ne giymesi gerektiği gibi geniş yelpazede ihtiyaçlar hiyerarşisi telkin ederek aslında inşa etmiş olduğu kimliği dikte etmektedir.¹¹¹ Dinî ve kültürel kodlarını yitirmiş modern birey ise zihnî ve duygusal olarak kaybettiği hakikat algısının boşluğunu tüketim kültür yapısının sunduğu anlam dünyası ve semboller ile doldurmaya çabalamaktadır. Yani postmodern dönemde tüketim, asıl gayesi olan ihtiyacı gidermenin ötesinde, ideolojik bir dil ve göstergeler sistemi hâline gelmiştir.¹¹²

Tüketim faaliyeti, insanın yaratılış gayesini sürdürebilmesi için bir araç konumunda olmalıdır. Tüketimin tüm insanlığı kapsayacak şekilde sosyal adalet üzerine işlemesi onun araç konumunda olmasına bağlıdır. Tüketim faaliyetini madde ve mana arasındaki döngüsel ilişkinin amacı olarak niteleyen Martı, tüketimin insanın kendi varoluşunu devamlı kılması yönünden olumlu bir anlamı olduğunu belirtir. Fakat madde ve mana arasındaki bu denge ihtiyaç anlamından uzaklaşarak göstergeler lehine bozulduğunda, tüketim faaliyeti anlamını yitirmekte ve anlamsız bir atık yığınına dönüşmektedir. Varoluşsal amacına uygun tüketim faaliyeti sürdürmeyen insan ise dünya yüzündeki misyonunu yitirmektedir.¹¹³ Bu sistematik ve hiçbir sınır tanımayan tüketim

---

¹⁰⁸ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 38.

¹⁰⁹ David Chaney, *Yaşam Tarzları*, çev. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s.18.

¹¹⁰ Illich, a.g.e , s. 59.

¹¹¹ Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü –Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1999, s. 30.

¹¹² Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, ss. 90-91.

¹¹³ Huriye Martı, “Tüketim: Hayatın Amacı Değil, Anlam Döngüsünün Aracı”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss. 134-135.

çılgınlığının temelinde, hayatın her alanında sunulan nesne ve metalara sahip olma zorunluğunun insanda yol açtığı düş kırıklığı vardır.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Jean Baudrillard, *Nesneler Sistemi*, s. 246.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SEKÜLER DEĞERLER VE İSLÂMÎ DÜNYA GÖRÜŞÜ

1. TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE KUTSALLARI

1920’li yıllarda reklam endüstrisi tarafından devralınan yeni tüketim etiği anlayışı; anı yaşamayı, hedonizmi, beden güzelliğini, paganizmi, toplumsal yükümlülüklerin bağımsızlığını destekler yapıdaydı. Tüketim kültür yapısında hedeflenen sadece kendi çıkarları doğrultusunda yaşayan, hayatını elde edeceği arzular noktasına kilitleyen ve dışavurumsal hayat tarzlarını benimseyen kişilik tiplerinin, dinin insanın mahiyeti noktasında ortaya koyduğu değerler dünyası ile bağdaşmadığı malumdur. Dinin diğerkâmlık, çalışkanlık, sorumluluk bilincine zıt, “şimdi yaşa, sonra öde” felsefesiyle sınır tanımayan tüketim faaliyeti, bireyde hedonist bencilliğe yol açmıştır.

Tüketim kültürünün merkezî özelliklerinden biri, insanlar tarafından tüketilecek, hayal edilerek tasarlanacak kapsamlı bir metalar, mallar ve tecrübeler bütünü oluşudur. Bu tüketim faaliyeti ihtiyaçlara yönelik değil, daha çok sosyal medya, reklam ve malların teşhirine yönelik teknikler ile malların aslî kullanım özellikleri dışında, tüm duygu arzuları harekete geçirebilen, imge ve göstergelere sahip bir yapıdadır. Bundan dolayı, postmodern kültür bağlamında daha önce sözünü ettiğimiz göstergelerin aşırı üretilmesi ve aynı çılgınlıkla tüketimi, tüketim kültürünün içkin bir eğilimi olarak önümüzde durmaktadır. Bu kültür yapısı, herhangi bir tutunum edinmeyen, bölük pörçük fakat sürekli yeniden işlenen bir yapıda ve toplumsal hayatın tam merkezindedir. Featherstone’un ifadesiyle: “Dışavurumsal bir hayat tarzının inşa edilmesine, bireyi kuşatan metaldan ve pratiklerden tatmin edici bir düzen duygusunun başarılmasına duyulan ilgi, hayat tarzları hakkındaki enformasyona sürekli bir talep yaratır. ‘Yaşayacak’ tek bir hayatı olan bireyi bekleyen kültürel mallara, tecrübelere ve hayat tarzlarına ilişkin geniş bir yorumlar yelpazesi vardır ve bunların hepsi de benliğin ve hayat tarzının dönüştürülme kapasitesine işaret eder.”¹¹⁵

Illich bu bağlamda postmodern toplumda bireylere zorunlu ihtiyaçlar silsilesinin dayatıldığı, fakat bununla birlikte bu ihtiyaç söyleminin bireyin, elit tabakanın uzmanlığına başvurarak meşrulaştırdığını savunmaktadır. Bu şekilde neye nasıl ihtiyaç duyulacağı öğretilen insanlar, ihtiyaçları belirleyen uzmanlar için elverişli birer öğrenci

---

¹¹⁵ Featherstone, a.g.e, ss. 188-189.

konumdadırlar. “Zorlama ihtiyaçların hızla artan eşitlenişı devamlı yeni bağımlılık türlerini ve modernize yoksulluğun yeni sınıflarını doğurduğu içindir ki, günümüz endüstri toplumları, bürokratik olarak damgalanmış çoğunluklardan oluşan birbirine bağı yığınların karakterini almaktadır.”¹¹⁶

Üretilen mallar kapitalist sistemde ihtiyaç değil, pazarda satılmak amacıyla üretilir. Hiçbir gaye gütmeyen tatmin üreten bu toplumda, kaynaklar ile aynı anda insandaki tatminsizlikten doğan iç sıkıntılara çözüm bulmaya çalışma anlamsız bir uğraştır.¹¹⁷ İşaret değerleri üzerine inşa edilen tüketim toplumunda metallerin insanların zihinleri üzerindeki hâkimiyetinden ve fiillerini yönetici büyük bir itici güç haline gelmesinden bu noktada bahsetmek gerekir. Bu durum, insanın büyük ölçüde kendine yabancılaşması, fitrî olandan uzaklaşması anlamına gelir. Dinle bağlantısı asgari seviyeye inmiş ve daha önce işaret ettiğimiz postmodern paradigmanın etkisiyle, varoluşsal amacına yabancılaşan bireyler için tüketim mallarının gösterge ve işaret değerleri tam anlamıyla kurtarıcı bir rol üstlenmektedir. İşaret değerleri üzerinden kendilerine kimlik ve kişilik inşa eden bireyler, ontolojik ve epistemolojik değerlerini sorgulamaya ihtiyaç duymadan yaşamlarını sürdürmektedirler.

“Toplumsal hayat, kurallarından arındırıldıkça ve toplumsal ilişkiler değişkenleşip istikrarlı normlarca daha az yapılanmış hâle geldikçe, tüketim toplumu özünde kültürel bir toplum haline gelir. Göstergelerin aşırı üretilmesi ve imajlarla simülasyonların yeniden üretimi, istikrarlı anlamın yitirilmesine ve kitlelerin, izleyiciyi istikrarlı duygunun ötesine taşıyan biçimsiz bitişikliklerin sonsuz akışından büyülenir hâle geldiği gerçekliğin estetikleştirilmesine yol açar.”¹¹⁸ Postmodern toplumu her yönüyle analiz eden Jameson’ın ‘derinliksiz kültür’¹¹⁹ olarak nitelediği “postmodern kültürde “kültür” kendi içinde bir ürün olmuştur; pazar, kendi kendisinin ikamesini gerçekleştirmekte ve gerçek anlamda, kapsamına aldığı herhangi biri kadar metalaşmaktadır.”¹²⁰

---

¹¹⁶ Illich, a.g.e, s. 39.

¹¹⁷ Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, s. 223.

¹¹⁸ Featherstone, a.g.e, s. 40.

¹¹⁹ Fredric Jameson, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*, çev. Nuri Plümer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 41.

¹²⁰ Jameson, a.g.e., s. 10.

“Sürekli yeni malların, modaaya uygun arzu edilen malların arz edilmesi ya da statü işareti olan malların alt katmanlardaki gruplar tarafından gasp edilmesi, en üsttekilerin önceki toplumsal mesafeyi yeniden tesis edebilmek için yeni mallara yatırım yapmak zorunda kalmalarıyla köşe kapmacaya dönüşür.”¹²¹

Tüketim kültür yapısında bireyin sadece kıyafetleri ile değil, beğeni kazanma veya hoş karşılanmama çerçevesinde yoruma tâbi tutulacak evi, ev eşyaları, arabası ve diğer sosyal faaliyetleriyle de topluma karşı bir dil kullandığının farkına varması gerekir. “Bir hayat tarzının görenekselleşmesine duyulan ilgi ve üslupçu öz bilinç yalnızca gençler ve zenginler arasında görülmez; tüketim kültürünün yaygınlığı yaşımız ya da sınıfsal kökenimiz ne olursa olsun hepimizin kendi kendimizi geliştirme ve ifade etme olanağına sahip olduğunu ileri sürer. Bu dünya, ilişkilerinde ve tecrübelerinde yeninin ve en son modanın peşinde koşan, maceradan hoşlanan ve hayatın tüm olanaklarını araştırmak için riske girebilen, yaşayacak tek bir hayatının olduğunun ve bu hayattan zevk almak, yaşantılamak ve dışa vurmak için çok gayret etmesi gerektiğinin bilincinde olan erkek ve kadınların dünyasıdır.”¹²²

2. METALAŞMA

Günümüzde dünyanın her noktasında insanlığı ortaklaşa bir deneyimleme tarzı; “başka bir deyişle uzay ve zamana, ben ve ötekilere, yaşamın imkânları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı vardır.”¹²³Bu deneyimlemeyi modernlik diye adlandıracak olursak, modernlik bizlere bir yandan gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme gücü vaatleriyle birlikte, bir yandan da sahip olduklarımızı, bildiklerimizi, olduğumuz her şeyi meta statüsüne indirgeyerek yok etmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle modern deneyimler coğrafi, etnik, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçerek, insanlığa sözde bir birlik sunuyor gibi görülebilir. “Ama bu paradoksal bir birliktir, bölünmüşlüğün birliğidir. Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler.”¹²⁴

---

¹²¹ Featherstone, a.g.e, s. 45.

¹²² Featherstone, a.g.e, ss. 146-147.

¹²³ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 11

¹²⁴ Berman, a.g.e., s. 11.

Modern dünyanın ekonomi ayağı kapitalist ekonomi, hem küreselleşmenin tabii sonucu olarak tüm dünyayı etkisi altına almakta hem de daha da derinleşerek, daha önce ekonominin dışındaki tüm alanları da içine alarak bir meta haline getirmektedir. Marx'ın deyimiyle, kapitalizm katı olan her şeyi buharlaştırmakta, kutsal olanları da profanlaştırmaktadır.

Marx'a göre, "kapitalist bir toplumda emeğin üretim içindeki yeri, işçiyi ürüne dolayısıyla emeğine, insan olarak kendisine ve sosyo-kültürel olarak çevresine yabancılaştırıcı bir nitelik taşır."¹²⁵ Nasıl ki putperestlerin kendi elleriyle yaptıkları putlar, kendi emeklerine yabancılaşarak kendi kendilerine varolabilen varlıklara dönüşüyorsa, kapitalist sistemin tüketim odaklı ekonomik yapısında da üretilen metalar, modern insan için bu konuma yükseldiği bir görünüm arz etmektedir.

Marx, kapitalist ekonomik sistemde kendini dolaşım değeri olarak gösteren metanın sunduğu görünümü şu şekilde ifade eder:

Londra'nın en hareketli sokaklarında mağazalar birbirine sıkışmış durumda sıralanırlar, onların görmeyen cam gözlerinin gerisinde evrenin bütün zenginlikleri, Hint şalları, Amerikan tabancaları, Çin porselenleri, Paris korseleri, Rusya kürkleri ve tropiklerin baharatı serilip gider, ama bunca ülke görmüş bu malların hepsi kısa ve özlü €, s., d. [sterlin, şilin, peni] harflerinin izlediği rakamların kazılı olduğu beyazımsı etiketleri alın yazısı gibi üzerlerinde taşırlar. Dolaşımda kendini gösteren metanın sunduğu görünüm budur.¹²⁶

Yine Marx'a göre nasıl para gelişerek evrensel çapta kabul görüyorsa, metalar da sahibini kozmopolit kılar ve bu metanın görünümü; dinî, siyasî, millî ve dil engelinin üstündedir. Onun evrensel dili fiyat, cemaati ise paradır. İnsanların hayatında nesne değişim ve gelişimini sınırlandıran dinî, millî ve geleneksel önyargılara karşılık meta kozmopolitizmi hâkim hâle gelir.¹²⁷

Tüketim kültür yapısı her şeyden önce imajların kıyasıya yarıştığı bir kültürdür. İmajların da meta olarak üretimi bu kültür yapısının temel özelliğidir. Tayfun Atay'ın ifadesiyle "Din, bizatihi 'din', yani 'kalpsiz bir dünyanın kalbi' olarak göze gözükmüyor.

¹²⁵ Zafer Demir, "Karl Marx'ın Bakış Açısında Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2018, 3 (5), s. 64.

¹²⁶ Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1970, s. 165.

¹²⁷ Marx, a.g.e., s. 252.

Onu ya ‘ikiz kulelere çarpan ‘terörist bir bomba olarak, ya da podyumda gezinen tesettürlü ‘bomba’ olarak görüyoruz.’¹²⁸

Tarımcı geleneksel hayatın merkezinde yer alan, modernlikte nesneleştirilen din, postmodern/ postendüstriyel dönemde, artık modern yaptırımlarla maruz kaldığı kenara itilmişlik hâlinde kurtularak, yeniden öne çıktı. Ama bu öne çıkış, postmodern hayatın aslî belirleyeni olan tüketim kültürü içerisinde, kültür endüstrisinin bir parçası olarak, metalaşarak gerçekleşti. Modern öncesi dönemde “özne”, modern toplumda “nesne” statüsünde olan din, postmodern toplumda “meta” haline geldi.¹²⁹

3. İSLÂM’DA TÜKETİM İLKELERİ

Din, modern tüketim kültüründe sınırsızca ve sorumsuzca, sürekli tüketime karşı hâlâ sadeliği, dünyanın geçiciliğini vurgulayarak bu çağrıya meydan okuyan tek yapı olarak günümüz postmodern dünyasında varlığını sürdürmektedir.¹³⁰ Nitekim genel çerçevede Kur’an’ı Kerim’de tüketici tutumları noktasında ifrat ve tefrit boyutlarında israf da cimrilik de yasaklanmıştır. Bu hususta; kıyamet gününde altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanların cimrilik ettikleri şeylerle hesaba çekileceği¹³¹ belirtilmiş, ihtiyaç sahiplerinden sakınılarak israf edilen malların sahiplerini, şeytanın dostları olarak nitelendirmiş¹³² ve mal ile mülkün yegâne sahibinin Allah olduğunu¹³³ haber vermiştir.

Tüketim faaliyeti arz ve talep üzerine kuruludur. Tüketici konumundaki insanın istekleri, ekonomik faaliyetin devamı için olmazsa olmaz konumdadır. Tüketimin konumu noktasında daha önce de işaret edildiği şekliyle günümüz ekonomik sistem ve İslâm’ın ekonomik faaliyete yönelik koyduğu kanunlar arasında amaç noktasında tamamıyla zıt bir yaklaşım vardır. İslâm günümüz tüketim mantığının temelindeki materyalist eğilimi kesinlikle reddeder, fakat materyalist temeller üzerine kurulu Batı medeniyeti arzuları çeşitlendiren pozisyonda sadeliği imkânsız hâle getirerek kendi özgü bir çerçeve çizmektedir. Batı medeniyeti bu zeminde kişinin ekonomik refahını,

¹²⁸ Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 10.

¹²⁹ Atay, a.g.e., s. 86.

¹³⁰ Cemile Zehra Köroğlu, *Tüketim Kültürü ve Din*, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, 2012, s. 236.

¹³¹ Tevbe, 9/34-35.

¹³² İsrâ 7/26-27.

¹³³ Âl-i İmran 3/26.

zorluklarla tatmin etmek için çabaladığı isteklerinin çokluğuna göre ölçmek istemektedir. Yaşam ve gelişimdeki bu dinamikler İslâm'ın değer yargıları ve dünyaya bakış açısıyla bağdaşmaz. İslâm'ın inanç, ahlâk ve muamelata dair ortaya koyduğu hükümler, insanın tatmin bilmeyen maddî gereksinimlerini sınırlar, onları azaltmaya çalışır. Bu yolla ruhsal gelişimini sağlamaya yönelecek olan insan, dışı doğru dünya kaynaklarını sorumsuzca tüketimden çok, ruhî anlamda kemale ulaşmayı hedefine alabilir.

İslâm'da iktisadî anlamda koyulan genel prensipler şunlardır: helal yoldan kimsenin hakkını yemeden kazanç, itidal üzere tüketim, Allah yolunda gizli ve açıktan infak. Yasaklamalar ise cimrilik, israf, tebzir, malı haram yerlere harcamaktır. Mannan, İslâm'ın tüketim noktasındaki ilkelerini şu şekilde bir formülasyonla ifade etmiştir:

Doğruluk ilkesi

Temizlik ilkesi

İtidal ilkesi

Bağış ilkesi

Erdemlilik ilkesi¹³⁴

Bu formülasyon ekseninde, tüketime dair birinci ve ikinci kural “*Ey insanlar, yeryüzündeki temiz ve helal şeylerden yiyin*”¹³⁵ ayetiyle ortaya konmuştur. Bu ayetle insan tarafından tüketilen maddenin hem kazanç yolunun hem de besinin kendisinin helal ve temiz olması emredilmektedir.

Yine İslâm her konuda olduğu gibi tüketim konusunda da ‘itidal’ üzere olmayı emretmiştir. “*Yiyin için, israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹³⁶, “*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın. Haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez.*”¹³⁷

Dördüncü ilke bağış ilkesidir. Burada asıl hedef Müslümanın diğerkâmlıkla insanların mutluluğu için Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve inanç yapısıyla uyumlu bir davranış içinde olmaktır. “*Allah rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği*

¹³⁴ M. A. Mannan, *İslâm Ekonomisi*, çev. Bahri Zengin, Fikir Yayınları, İstanbul, 1973, ss. 125-132.

¹³⁵ Bakara 2/168

¹³⁶ Araf 7/31

¹³⁷ Maide 5/87

kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah yaptıklarınızı görmektedir.”¹³⁸

Sonuncu ilke de tüketim konusunda bireyin kendini erdemle şartlamasıdır. İnsanın yalnızca fiziksel olarak değil, bilişsel ve ahlâkî noktalarda da yükselmesi göz önüne alınmalıdır. Bu dengenin kurulması İslâm’ın, hayatın manevi ve maddesel değerler arasında kurduğu kopmaz bağı göstermesi açısından önemlidir.

İtidal olanın belirlenmesi noktasında genelgeçer bir ilkenin tespit edilmesi, yaratılıştaki çeşitlilik ve şartlar düşünüldüğünde mümkün değildir. Bu nedenle ortamın belirlenmesi konusunda keskin ifadeler bir kenara bırakılarak, bireyin özel şartları, vicdanî ve ahlâkî yaklaşımı belirleyici olabilir. Nitekim İslâm’da mülkiyetin tek ve yegâne sahibi Allah’tır. Bu düşünceyi merkeze alan bir anlayışta, hukuksal kesin yargıların ötesinde; infak, sadaka gibi gönüllüğü esas alan bir yaklaşım vardır.

4. KUR’ÂN VE SÜNNET’TE TÜKETİM ÖLÇÜSÜ

İslâm’ın iki ana kaynağı Kur’ân ve Sünnet, tüketim hususunda önemli ilke ve ölçüler belirlemiştir. Bu ilkeler İslâm’ın sunduğu dünya görüşü çerçevesinde, üretim ve tüketimde denge, kanaat gibi unsurlar etrafında şekillenmiştir. Şimdi, kısaca bunları izah edelim:

Hümeze Sûresi’nde “*diliyle çekiştirip alay eden herkesin vay haline ki o, mal toparlayıp da onu (hep) sayar. Malının kendisini ebedileştireceğini sanır.*” Yine Tekâsür Sûresi’nin ilk ayetinde “*çoğal(t)ma sizi oyalarken mezarları boylayıverdiniz.*”, Beled Sûresinin 5-6. ayetlerinde ise “*İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? ‘Yığınla mal harcadım’ diyor.*” buyurulmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde, günümüz toplumlarında da görülen gerek yığıcı gerekse tüketici mantıklar kınanmaktadır. Bununla birlikte Allah “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır çaresiz kalırsın*”¹³⁹ buyurarak tüketimde dengeyi emretmiş, “*Onlar harcadıkları zaman ne israf, ne de cimrilik ederler. Harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur.*”¹⁴⁰ ayetiyle bu dengeyi koruyanlar övülmüştür.

¹³⁸ Bakara 2/265.

¹³⁹ İsra 17/29.

¹⁴⁰ Furkan 25/67.

Modern felsefede ise insan konumu gereği her türlü maddî imkânı ve doğal kaynakları dilediğinde kullanma hakkına da sahiptir. Fakat İslâm düşüncesinde kâinat, yaratılıştaki tüm çeşitlilik ve zenginlik ile insanın istifadesine sunulmuştur.¹⁴¹ İnsan dünyanın efendisi değil, tükettiği diğer varlıklarla birlikte bir parçasıdır. Dolayısıyla varolan imkânları dengeli bir şekilde tüketmediği sürece aslında kendi varlık alanını da heba etmektedir.

Yine Hz Peygamber (s.a.v) yeme içme ve giyim konusunda, hayatı boyunca varoluş amacına uygun biçimde, insan olarak evrene karşı sorumluluklarını yerine getiren sınırları belli bir tüketim anlayışına sahiptir. Efendimiz (s.a.v) “Ademoğlu, karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır. Oysa insana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerek ise midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almaya ayırsın.” buyurmuştur. Hayatının her alanında sadelik hâkim olan, bizlere örnek ve önder olarak gönderilen Efendimiz; hayatı boyunca ihtiyacı kadar yemiş, sade yiyecekler tüketmiştir. Hz Aişe bu durumu “Resûllullah dünyadan göçüp gidinceye kadar üç gün arka arkaya buğday ekmeğinden doya doya yememiştir.”¹⁴² sözleriyle anlatmaktadır. Çünkü Peygamberimiz vasıtasıyla bize tebliğ edilen İslâm’ın temel dünya görüşünde yemek, insana üretim için canlılık kazandırmaya yönelik bir araç olarak kabul edilmekte, gerektiği ölçüde ilgi ve değeri hak etmektedir.

Hz Peygamber’in giyim konusundaki tüketim alışkanlığı da bu minval üzeredir. Kendisine hediye edilen elbiseleri eskitinceye kadar giyer, kullanım işlevini yitirmeden yeni bir kıyafet edinmezdi.¹⁴³ Hz. Peygamberin yeni giysileri için “Allah’ım hamd sanadır, bu elbiseyi bana sen giydirdin. Senden bu elbisenin hayır getirmesini ve bir elbiseden beklenen iyilikleri istiyorum. Bu elbisenin kötülük getirmesinden ve görevini yerine getirmemesinin doğuracağı sıkıntılardan sana sığınırım.”¹⁴⁴ şeklinde dua etmesi onun eşyaya yönelik bakışını ortaya koymaktadır.

Tükettiği meta üzerinden kimliğini inşa eden birey, madde olmadan kimliğini tanımlayamaz hâle gelmiştir. Hz Peygamber madde üzerinden kendini tanımlayan yani kendini ona adayan kimselerden bahsederken “Altının, gümüşün, kadife ve kaftanın kulu

---

¹⁴¹ Lokman 31/20.

¹⁴² Müslim, “Zühd ve Rekaik”, 21.

¹⁴³ Tirmizî, “Libas”, 30.

¹⁴⁴ Tirmizî, “Libas”, 28.

olanlar helak oldu.”¹⁴⁵ buyurması yaratılış amacını unutarak, çağın debdebesine gömülmüş biz Müslümanlar’a ciddi bir uyarıdır.

İhtiyaçların sınırsız kabul edildiği tüketim toplumlarında, zihinler doyumsuzluğa şartlanmaktadır. Acaba gerçekten insan ihtiyaçları sınırsız ve doyumsuz mudur? İbnü'l-Mukaffa bu konuda yaratılmış her varlık için ihtiyacın söz konusu olduğu, fakat her ihtiyacın bir gayesi olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani insanın ihtiyaçları bilinçsiz ve gayesiz olmadığı gibi sonsuz da değildir. Müslümanların ihtiyaç algılarının da dünya-ahiret dengesi içerisinde olması bir zorunluluktur.¹⁴⁶ Peygamberimiz (s.a.v) bu gayeyi unutarak nefsin esiri olup, ihtiraslarını dizginlemeyen insanın iflah olmayacağını haber vermiştir. “Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, bir vadi dolusu daha olmasını arzu eder. Onun gözünü ancak kara toprak doyurur.”¹⁴⁷

İnsanlar fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını malların ve hizmetlerin tüketimi yoluyla karşılarlar. Tüketim kültür kodlarının etkin olduğu günümüzde bazı bireyler için tüketim faaliyeti temel ihtiyaçlar karşılamının dışında, gösteriş ve statü elde etme aracı olarak da görülmeye başlanmıştır. Gösteriş ve statü kazanımını hedefleyen bireyler için gösterişe yönelik mal ve hizmetlere olan talep, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından daha önemli bir konuma gelebilir.¹⁴⁸ Tüketilen meta üzerinden bireyin kendisini tanımlamasının bir diğer tehlikeli sonucu kibirdir. İnsan, bu yolla kendini ve varlığını gösterme çabasındadır. Hâlbuki Efendimiz (s.a.v) giyimiyle gurur duyarak, eteğini sürüyen kişiye Allah’ın rahmet nazarıyla bakmayacağını¹⁴⁹ bildirmektedir.

Tüketim toplumunun önemli çıkmazlarından bir diğeri de israf meselesidir. Her geçen gün farklı formlarla tüketicinin önüne konarak gündemde kalmayı başaran nice ürün, insan hayatında biriken eşya yığınlarından öteye bir anlam ifade etmemektedir. Bu konuda Allah ve Resülü’nün koyduğu sınır bellidir: Ayet-i kerimede “Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyerek gidin; yiyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.”¹⁵⁰ buyurularak, yine Peygamberimiz “Yiyin, sadaka verin, giyinin

---

¹⁴⁵ Buhârî, “Cihad”, 70.

¹⁴⁶ Rahmi Yaran, *İslâm Fıkhdında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2007, s. 13.

¹⁴⁷ Buhârî, “Rikâk”, 10.

¹⁴⁸ Gülây Hız, “*Gelişmekte Olan Ülkelerde Gösterişçi Tüketim: Türkiye ile İlgili Bir Araştırma (Muğla Örneği)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi, 2009, s. 39.

¹⁴⁹ Buhârî, “Libas”, 1.

¹⁵⁰ Araf, 7/31.

ama israf ve gösterişe kaçmayın.” diyerek bu sınırı net şekilde ifade etmiştir. Bir diğer noktada ihtiyaç fazlası tüketerek saçıp savuranları “şeytanın kardeşleri”¹⁵¹ olarak niteleyen Kur’ân, israfı şiddetli şekilde yasaklamıştır. Peygamberimiz’den aktarılan bir başka hadiste “Biriniz elindeki lokmayı yere düşürürse, ondaki toz toprağı gidersen, lokmasını yesin. O lokmayı şeytana bırakmasın.” buyurarak tek bir lokmanın dahi zayi edilmemesini emretmiştir. Nihayetinde verilen tüm nimetler, insanın dünya üzerindeki yolculuğuna hizmet için yaratılmıştır.

Günümüzde insanlığın yaşadığı temel sıkıntının sebebi üretim sürecinden bağımsız olarak tüketime değer yüklenmesi ve bu değerler dünyasını benimseyen insan tipinin yüceltilmesidir. Bu hususta İslâm’ın dikkat çektiği nokta, yegâne üreticinin Allah olduğu bilinciyle ve buna bağlı olarak tüketiminde O’nun yaratma gücüne bir saygı ifade etmesi gerektiğidir. Nihai anlamda ise, insanın hem üreten hem de tüketen bir varlık konumunda Allah’a karşı sorumluluğunu unutmaması ve ürettiğinden fazla tüketmemesidir. Hz Peygamber’in ifadesiyle; “Hiç kimse kendi elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.” Allah, insanı kâinatta varlık ve yokluk dengesinde sorumlu bir varlık olarak yaratmış ve böylece onu var ederek varoluşa bir üst değer kazandırmıştır. Tüketim ise bir yok ediş sürecine dönüştürüldüğünde, Allah’ın koyduğu o hassas dengeyi bozmaya ve bununla da Allah’ın ona bahşettiği üst değeri tahrip etmeye başlamaktadır.¹⁵²

5. İSLÂMÎ DEĞERLERİN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ENTEGRE SÜRECİ

Dinin ortaya koymuş olduğu kutsal değerlerin reklamlar aracılığıyla tüketiciye hizmet vaadi ve meta statüsünde sunulması, değerlerin içeriksizleştirilmesine ve profanlaşmaya sebep olmaktadır. İlerde İslâmi değerler üzerinden konu irdelendiğinde, değerlerin profanlaşması farklı boyutlarıyla izah edilecektir.

Sosyal medya ve reklamlar aracılığıyla, modern insanın en çok açlık hissettiği manevî ihtiyaçlarının kullanılarak markaları ilgi odağı haline getirme çabaları, ilk anda masum gibi görünse de, açlığı hissedilen manevî değerlerin, asıl tatmini sağlayacak

---

¹⁵¹ İsra, 17/27.

¹⁵² Martı, a.g.m., ss. 133-140.

esaslardan uzak, maddî unsurlarla sağlanabileceğinin temel bir form olarak sunulması, son raddede kutsalın da tüketilmesi sonucunu doğurmaktadır.¹⁵³

Batı toplumlarında gözlenen değişimler Türk toplumunda da özellikle 1990'lardan itibaren görülmeye başlamıştır. Alışveriş merkezlerinin büyük şehirlerde hızlı bir şekilde yaygınlaşması, reklam sektörünün hem nicel hem de niteliksel olarak büyümesi ve yaygınlaşması, markaların işaret değerleri üzerinden satın alınmaya başlanması ve insanlar arasındaki etkileşimde tüketimin önemli hâle gelmesi, Türk toplumunun da tüketim toplumu olmaya başladığının göstergeleri olarak belirmektedir.

Modern yaşam biçimlerinin sosyo-kültürel yapısındaki süreçlerinden biri olan metalaşmayı; her şeyin alınır satılır bir mal statüsüne indirgenmesi, benlik dâhil her şeyin piyasanın kontrolüne girmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Şimdi meta tüketim sürecinin sosyal alanda nasıl tahribatlara ve yozlaşmalara sebep olduğunu inceleyelim:

“Allah kuluna verdiği nimeti üzerinde görmek ister. Nefislerimizin de üzerimizde hakkı var.” Bu ve benzeri kalıp yargılar sekülerleşme sürecine meşruiyet kılıfı giydiren argümanlar olarak sosyal gündemimizde hep var olmuştur. Bu yargılar İslâm'ın hayatımıza koymuş olduğu itikadî ve ahlâkî ilkelerle seküler felsefenin tezahürü değer ve yargıları çatışma arz etmeyecek kıvama getiren söylemlerdir. Bugün gelinen noktada takvanın, diğerkâmlığın, paylaşmanın, samimiyetin yerini; tüketim kültürünün başat unsurları gösteriş, konfor, lüks ve bir yığın debdebe almıştır. Modern toplumların yaşadığı bu büyük buhranda Müslümanlar dinî sorumluluklarını unutarak, sisteme entegre olma sürecinde bir mazur görmemeleri sebebiyle dünya imtihanının büyük ölçüde kaybedildiğinin göstergesi, acı bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren liberal ekonominin desteklenmesiyle hızlı bir toplumsal değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Ekonomik kalkınma, sosyal medya araçlarının yaygınlaşması, reklam sektörünün genişlemesi, küreselleşme etkisi ve desteklenen liberal ekonomi politikaları sonucu tüm dünyayı saran tüketim hastalığı, Müslüman toplumlarda da başat bir unsur olarak, çeşitli alanlarda etkisini göstermeye başlamıştır.

---

¹⁵³ Faruk Yazar, “Kutsalın Tüketilmesi: Reklamlarda Kutsalın Kullanılması”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, s. 217.

2000’li yıllar itibariyle alım gücü artan muhafazakâr kesimde tüketimin toplumsal yapısına eklenmeye başlamış, böylece kültürel değerler yanında dinî değerler de bu metalar sistemine entegre olmuştur. Örneklendirecek olursak, Allah’ın Müslüman bir kadına farz kıldığı dinî bir emir olan tesettür, sosyal sınıf farklılıklarını ortaya koyan bir tüketim metasına dönüştürülmüştür. Markalaşan tesettür, tesettür defileleriyle kendi modasını ortaya koymaya başlamıştır. Demirezen’in ifadesiyle;

Artık markalaşan tesettür kullanım değeri veya dini değerlerin yanı sıra belki onlardan daha önemli olarak işaret değeri için tüketilmektedir. Böylece hem gösterişçi tüketim yapılmakta hem de sosyal statünün ortaya konulması suretiyle sınıflar arası farklılıklar vurgulanmaktadır. Tesettür modası ve bu modanın kurumsallaşmasını sağlayan defileler ve moda dergileri tesettürü tüketim kodlarına göre şekillendirmekte ve dolayısıyla metalaştırmaktadır. Markalaşmış, modası oluşmuş ve defileleri düzenlenen tesettür ne kadar dinî anlamı içinde barındırmakta ne kadar tüketim objesi haline gelmiş bulunmaktadır?¹⁵⁴

Tüketim kültüründe İslâmî değerlerin eritildiği bir başka örnek beş yıldızlı otellerde verilen iftar davetleridir. Allah’ın verdiği nimetlerin kadrini idrak ve açın halinden anlamayı hedefleyen oruç ibadeti dahi, beş yıldızlı otellerde verilen iftarlar ile sosyal statü ve israfın sembolleri hâline gelmiştir.

Yine hac ve umre ibadetleri de inanç turizmi statüsüne indirgenerek içleri boşaltılmış ve tüketim kültürüne entegre edilmiştir. V.I.P hac organizasyonları bu entegre sürecinin meyvesidir. Lüksü ve israfı yasaklayan İslâm dininin âkil, baliğ ve zengin her Müslüman’a farz kıldığı, insanlar arasında ırksal, kültürel, sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırılmasını öngören hac ibadeti, düzenlenen V.I.P organizasyonlarına katılanların sosyal statülerini gösteren bir araca dönüşmektedir. 2012 hac değerlendirme toplantısında yaptığı konuşmada Hac ibadetinin turistik bir geziye indirgenmesinden yakınan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, bu durumun sekülerleşme temelli olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Fakat yaşanan bu durumun temelindeki asıl sorunsal, daha geniş bir perspektifte bakılacak olursa, tezin başından beri ortaya koymaya çalıştığı iddiası dâhilinde postmodern felsefenin çoğulcu yapısında bir alternatif olan dinî değerlerin,

---

¹⁵⁴ Demirezen, a.g.e., s. 140.

tüketim kültürüne entegre olması sonucu metalaşarak asıl anlamını kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Görmez;

Yüz sene önce yapılan hac ibadetinin mahiyetiyle, bugün yapılan bir hac ibadetinin mahiyeti aynı mıdır? Bunun üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Şeâirin, meşâir mekânlarının modernizasyonunun, organizasyonların, vasıtaların modernizasyonunun hac ibadetine etkisi nedir? Hac ibadeti mahza gaye demektir. Bu gayede sapma yaşıyor muyuz? Haccın anlamı ve hikmetinde bir sapma yok mu? Kitaplarımız da hac çeşitleriyle ilgili ne yazıyor? İfrat, kıran ve temettü. Ama şimdi haccın çeşitleri değişti. Lüks hac, V.I.P hac, otel tipi hac, müstakil tip hac. İslâm dünyası Kâbe manzaralı odalardan bahseder oldu. Hatta Kâbe manzaralı devre mülkler satılıyor. Bu, hac ibadetinin, Hz İbrahim, Hz İsmail ve Resul-i Ekrem'in bütün insanlığa armağan ettiği o büyük menasikin ruhaniyetiyle ne kadar uyuyor? Bu nereye varacak? Bunun üzerine düşünmemiz gerekiyor.. Tavaf ediyoruz. Tavafta hac ibadetini yapan insanların, bir kulağında telefon, bir gözünde kamera.. Ben şahsen bu sene tavafların birisinde bir hacı adayının Brezilya'daki bir iş ortağıyla yaptığı iş görüşmesini kulaklarımla dinledim. Bu haccın mahiyetini nereye kadar götürecektir.” Devamla; “İnanç turizmi bizim medeniyetimize ait bir kavram değil. Bizi bekleyen en büyük tehlikelerden birisi, haccın bir inanç turizm dönüşmesidir.”¹⁵⁵

diyerek bu konuyla ilgili rahatsızlığını dile getirmiştir. Verilen örneklerde görüldüğü üzere metalaşan dinî değerler asıl anlam ve konumlarından soyutlanarak tüketimin metalar sistemine entegre olmakta ve bu sistemdeki konumuna göre anlam ve değer kazanmaktadır. Tüketim toplumsal yapısında ve kültüründe, dinî sembol ve değerler tüketim kalıplarıyla piyasaya sürülebilmektedir. Farklı bir anlam dünyasının araçlarını şeklen İslâmîleştirmek veya onları İslâmî anlamlarla yeniden üretmeye çalışmak bu araçların özlerini dönüştürememektedir.

Yine bir başka açıdan, tüketim kültürünü yaşam tarzlarına yansıtan Müslümanlar'ın kamusal yaşantılarında, dinsel ve seküler olanın sınırları belirsizleşmektedir. Bu belirsizleşme kamusal alanda İslâm'ın en belirgin sembolü olan başörtüsünün, moda şemsiyesi altında uğradığı değişim en net şekilde işaret etmektedir

---

¹⁵⁵ “Hac İbadeti İnanç Turizmine Dönüşmemeli”, <https://www.turizminsesi.com/haber/hac-ibadeti-inanc-turizmine-donusmemeli-13807.htm> (25.04.2018)

ki bu değişiklikler güzellik, dişilik ve cinsellik arasında yeni bağların kurulduğunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁵⁶

Dünya Değerler Araştırması verilerine dayanarak, tüketim ve din ilişkisini ele aldığı çalışmasında İsmail Demirezen İslâm'ın değerleri ile tüketim değerlerinin bir paydada bulaşamayacaklarını belirterek, dinî sembollerin meta hâline getirildiği tezine odaklanmıştır. Yaptığı araştırma sonucu günümüz Müslüman toplumlarında ekonomik refahın artmasıyla dinin Müslümanlar'ı mükellef tuttuğu emirlerden; tüketimin desteklediği hac, umre ziyaretleri, tesettür gibi emirleri yerine getirmede bir yükseliş görülürken; tüketim toplumu kodlarının desteklemediği Hz. Muhammed'in dinin direği olarak tasvir ettiği namaz, oruç gibi ibadetlerde artış ve yaygınlaşma gözlemlenmediğini ileri sürmektedir.¹⁵⁷

Yine iğdem Başfırncı'nın modern Türk tüketimine yönelik araştırma sonucu yaptığı değerlendirmede tüketim kültürünü benimseyen toplumun muhafazakâr kesiminin tüketim kültürünün değerlerini meşrulaştırmaya çalıştıklarını, bu meşruiyet zeminini de topluma uyum sağlama, alın teriyle hak ederek kazanma, alış-verişte pazarlık etme, fahiş miktarda yapılan harcamaları zekât ve sadaka verdiğini söyleyerek meşrulaştırma, yenisini aldığı bir ürünün eskisini ihtiyaç sahibine vererek; tüketimin doğasında var olan bencillik, kıskançlık ve cimriliğin yerine alış-veriş yaptıkça rahatlamak için el açıklığı, dindarlara yönelik asosyal ve gerici eleştirilerinin haksızlığını ispat etme, İslâm'ı insanlar için cazip hâle getirme¹⁵⁸ gibi söylemlerle tüketim kültürünün oluşturduğu problematlere kendi zaviyelerinden kılıf uydurduklarını göstermektedir. Bu zaviyeden bakıldığında Müslümanlar'ın her şeyin İslâmî versiyonunu ortaya koyma hırs ve abaları, İslâm'ın eklektik zayıf temelli entelektüel kurgular içerisinde silikleşmesine yol açmıştır.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Nilüfer Gle, *Seküler ve Dinsel Aşıman Sınırlar*, ev. Erkal nal, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, ss. 48-54.

¹⁵⁷ Demirezen, a.g.e. , s. 201.

¹⁵⁸ iğdem Başfırncı, "Modern Türk Tüketim Kültürüne Yönelik Bir Araştırma", *Milli Folklor Dergisi*, 2011, yıl:23, sy.91, ss. 115-129, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=91&Sayfa=112>. (12.04.2018)

¹⁵⁹ Patrick Haenni, *Piyasa İslam'ı, İslâm Suretinde Neo-liberalizm*, ev. Levent nsaldı, İstanbul, zgr niversite Kitaplığı, 2011, s. 35.

6. POSTMODERN DÖNEMDE YAŞANAN KİMLİK BUNALIMI

Seküler temeller üzerine inşa edilen modern ve postmodern dönemde beliren kimlik bunalımı, yabancılaşma, metalaşma ve nicel değerlendirme kavramlarının ortaya çıkışını giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi insanî inanç-eylem ilişkisinin ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Moderniteyi temelden eleştiren postmodern anlayış, makro düzeyde modernitenin sunduğu ontolojik ve epistemolojik değerleri buharlaştırmış, mikro düzeyde ise kimlik ve kişilik problemlerine sebebiyet vermiştir. Tüketim toplumu, postmodern düşüncenin oluşturduğu boşluğu doldurmak adına kendi ürettiği işaret değerlerini, oluşturulmuş istek, arzu ve medya aracılığıyla ön plana çıkarmıştır. Böylelikle insanoğlunun asli faaliyeti olan tüketim, toplumsal ilişkilerin, sosyal tabakalaşmanın ve kimlik inşa etmenin belirleyici unsurları haline gelmiştir.¹⁶⁰

Modernitenin aklı merkeze alarak oluşturduğu değerlerin temelleri sarsıldıkça, modern toplumlarda değerler krizi ortaya çıkmaya başlamıştır. Modernitenin temellerini sarsan postmodern eleştiriler, yerine başka değerler ve temel yapılar koyamamış ve bu durum toplumda kimlik krizi olarak ortaya çıkmıştır. Kimlik kriziyle karşı karşıya kalan insanoğlu kapitalizmin günümüzdeki sürecini ifade eden tüketim üzerinden bir kimlik inşa etmeye yönlendirilmiştir. Tüketim mallarının işaret değeri üzerinden sosyal statü sağlama, tüketim mallarıyla hayat tarzı inşa etme ve farklılıkların tüketim malları üzerinden ortaya konulması ve tüketim malları üzerinden bir kimlik inşa etme çabaları bu durumun bir tezahürü olarak göze çarpmaktadır. Tüketim malları üzerinden kimlik, kişilik ve benlik oluşturma çabaları kimlik krizlerine tatmin edici cevaplar verememekte, kapitalist sistemin insanın tümünden varoluş amacından uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. “Modernizmin kitlesel iletişimle birlikte insanın rasyonallite, verimlilik ve daha konformist bir hayat tarzına göre tüketme eylemine girişmesini yönlendirmesi, insanın tüketim eylemini daha görünür hâle getirmiş, satın alınan ürünlerin sayı ve çeşidini artırmıştır.”¹⁶¹ Böylece konfora dayalı ve ben merkezli modern hayatlar içinde tüketim eylemi, fiziksel olmaktan öte sembolik bir değer taşımaktadır. İnsanların kendini

---

¹⁶⁰ Demirezen, a.g.e., s. 30.

¹⁶¹ Ömer Torlak, “Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, s. 47.

gerçekleştirmeleri ve tatmin elde etmeleri ancak bu sembolik tüketimler yoluyla mümkün hâle gelmektedir.

İnsan fitrî olarak mutlu olmak ister ve bu mutluluğu gerçekleştirme potansiyeline maddî- manevî anlamda sahiptir. Ne yazık ki, insanların çoğu bu mutluluğu zenginlik ve maddi hazlarda ararlar, oysaki bu büyük bir yanılgıdır. Zira, her gün yaşanan aile dramları, ihanetler, alkol ve madde bağımlılığı, cinayetler, intihar olayları gösteriyor ki, modern hayatın hızı, stres ve tatminsizlik duygularını perçinlemekte ve bu debdebe insanı mutsuz kılmaktadır. İnsan varoluşsal amacını kavrayarak, tüketim kültür yapısının dayattığı hazcılık ve anı yaşama düsturundan sıyrılmadıkça istediği kalbi itminana ulaşamayacaktır. Bu yaşanan durumun sebebi seküler modern felsefenin daha önce de ayrıntısıyla ifade ettiğimiz gibi, insanı yalnızca maddî ve bedenî yönüyle ele almasıdır. Bu anlayışla, insanın nefsi ihtiraslarının kurbanı edilmiş; sahiplenme, arzu, cinsellik ve mükemmellik duyguları kamçılanarak bir sömürü aracı hâline getirilmiştir. Materyalist değerlerle tüm duyguları sömürülen insanın zihin dünyası, tüketim kültürünün kutsalları reklam ve ilanlar vasıtasıyla sömürülmüştür. Tüketim paradigması ekseninde yaşayan modern bireyler özgürlük iddialarını her ne kadar yüksek sesle dile getirirler de, yönelimleri hiçbir zaman kendi akıl ve iradeleri doğrultusunda değil, kapitalizmin telkinleri çerçevesinde şekillenmektedir. İnsanlığın yaşadığı tüm bunalımlar gösteriyor ki insana, insanca yaşamının onurunu tekrardan kazandıracak İslâm medeniyetinin Müslüman hayatında inşasına şiddetle ihtiyaç vardır.¹⁶²

Bu medeniyet yapısının yokluğunda modern insan, postmodernizmin sunduğu çoğul eşyayı aşarak, vahdete ulaşma yolunu kaybedince, çoğulluğa hapsolmek zorunda kalmıştır. Gencer'in ifadesiyle; "Modern insanın trajedisi, eşyayı aşma sürecinin iki ucundan, hem fakir insan, hem gani Allah'tan kopuk, haddizatında bir gaye hâline getirilen bir çoğalma (tekâsür) ile tatmin arayışında debelenmek zorunda kalmasıdır."¹⁶³

"Batı modernleşmesinin rönesans, reform ve aydınlanma süreçleri ile kristalize olup sanayi devrimi ile yayılcı kapitalist formlara bürünmesinden sonra özellikle liberalizm üzerinden tüm kültürel/manevi kodları aşan seküler bir piyasa kültür ve

---

¹⁶² Mahmut Kaya, "İslam'da Kanaat Kültürü", *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss. 63-64.

¹⁶³ Gencer, a.g.m., s. 37.

ahlâkının (ya da ahlâk dışılığıının) tedricen oluşturulduğu”¹⁶⁴ ifadeleri de bu sürece ilişkin önemli bir tespittir.

Mısır, Senegal, Hindistan, Yemen ve Meksika dâhil otuz üç ülkede açlıktan kaynaklanan siyasî-sosyal kaosun yükselerek devam ettiği bilinmektedir. Dünya çapında yaşanan küresel açlık ve utanç manzaraları tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşmektedir. Tüm bu yaşananlara rağmen dünyanın diğer yüzünde insanlar, tükettikleri meta üzerinde sosyal anlamda kendilerini konumlandırmaktadırlar. Hem dünyanın tabî kaynaklarını hem de değerlerini tüketmeye yeminli tüketim kültürü olarak isimlendirilen toplumsal, silahsız terör; hem dünyanın hem de insanlığın sonunu hazırlamaktadır. Açlığın küresel çapta varlığının sebebi, kapitalist döngünün ta kendisidir. Ünay, bu durumu şu sözlerle özetlemiştir;

Kâr ve verimlilik söylemleri ile gerçek rekabeti yok eden; yaşam hakkı dahil cari tüm insani ihtiyaçları imtiyazlı bir “yatırımcılar” grubunun çıkarlarının türevi olarak gören; spekülasyon ve şişirilmiş kazanç alanları üretme noktasında sınır tanımayan ve tüketim hırsı hiçbir ahlâkî nosyon ile sınırlanamayan kapitalist bir paradigma söz konusudur. Dünya üzerinde epey bir zamandır açlığın kaderin bir cilvesi olmadığını ve sessiz-sedasız kitlesel cinayetlere doğru yol alan bu paradigmanın en büyük zaafı yine en büyük kuvvelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁵

7. MÜSLÜMANLAR’IN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ENTEGRASYONU SONUCU ORTAYA ÇIKAN ÇARPIK KİMLİK

Modernizmi ve toplumsal görünümelerini söylem düzeyinde eleştiren dindar bireyler, bireysel davranış ve toplumsal pratiklerini tüketim paradigması ekseninde modernizm ile daha uyumlu hâle getirmektedir. Bu bireyler dindarlık ve modernliği birleştirmenin yollarını aramakta ve ikisinin de anlamını dönüştürmektedir. Modern olanı İslâmileştirme, İslâmi olanı modernleştirme çabası vardır. İslâmi olanın kamusal alanda

¹⁶⁴ Ünay, “Neoliberal Küreselleşme ve Evrensel Tüketim Toplumunun Yükselişi” *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, s. 71.

¹⁶⁵ Sadık Ünay, a.g.m, ss. 74-75.

görünürlüğünün artması ise dindar Müslümanların modernleşme sürecine hız kazandırmaktadır.

Bu durumu tesettür üzerinden analiz eden Göle'nin deyişiyle “tüketim kültürünün yaşam tarzlarında somutlaştırarak inşa ettiği kamusal İslâm, hem kişisel ile kamusal arasındaki sınırları ve dinsel ile seküler arasındaki karşıtlıkları belirsizleştirerek bozmakta hem de bu ikili karşıtlar arasında yeni ödünç alışları, harcamaları, yeni bileşimleri beraberinde getirerek, yeni türden İslâmî örtünme şekillerinin icadı olan moda ve cinsellik arasında yeni bağların kurulduğunu ortaya çıkarmaktadır.”¹⁶⁶

Tüketim kültürüne doğru bu yönelim süreci, dinî algılamaların modernleşmesini ve sekülerleşmesini gündeme getirmektedir. Dindarlar açısından kapitalizme eklenme sürecinin gerçekleşmesini “kapitalizmin zaferi” olarak nitelenebilir.

İslâmî sembollerin, tüketim paradigması ekseninde şekillenen gündelik hayatla daha uyumlu hâle geldiği, insanoğlunun söylem ve düşünsel arasında yaşadığı çıkmaz içerisinde donup kaldığı günümüzde, dinsel pratikler gündelik hayatta akıntıya karşı yüzmekte ve İslâm ve Batı açıkça ifade edilmese de, mecburi uzlaşılara kapı aralamaktadır. Bu yeni dinsel pratikler, İslâm'ın siyasallaşmasının bir zorunluluk olmadığını, tüketim ve birey yönelimli seküler dünya görüşünün değer ve sembollerinin ortak alanı paylaşabileceği bir durumu karakterize etmektedir.¹⁶⁷

İslâmî inanç temelli pratik ve tutumlar ile modern olan pratik ve tutumlar arasında sürmekte olan çelişkilerin sonucunda dinî kimliğin dönüşümünü ‘Tarzı Hayattan Life Style’a’ şeklinde özetleyen Bali, tüketim toplumunun mottosu hâline gelen yetinmemenin, bir toplumsal değer hâline geldiğini belirtmiştir. İslâm dünyası nezdinde ‘Bir lokma bir hırka yeter’ felsefesi bu dönüşüm sürecinde geçerliliğini yitirmiştir.¹⁶⁸

Görüldüğü üzere, daha önce de işaret ettiğimiz şekliyle Müslümanlar'ın modern dünyada konumlanma talebinin sonucu gerçekleşen çok yönlü etkileşimin doğurduğu içsel çelişkiler İslâm ve Kapitalist sistemin sahip olduğu ontolojik, epistemolojik ve etik normlar sebebiyledir ve tabii olarak birçok çelişki, gerilim ve paradoksu içinde barındırmaktadır. Müslüman kimlik ve Batı modernliği arasında gözlenen paradoksal

---

¹⁶⁶ Göle, a.g.e , s. 110.

¹⁶⁷ Haenni, a.g.e., s. 36.

¹⁶⁸ Rıfat Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, 10.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 207.

ilişkide ise Müslümanlar, söylemde kapitalist sistem ve modernliği sürekli eleştirmekte fakat bireysel davranış ve toplumsal pratiklerde bu sisteme entegre olmaktadır. Bu paradoksal ilişki her geçen gün derinleşmekte ve daha da karmaşık hâle gelmektedir. İslâm'ın içsel olarak dünyevîleşmesi mümkün müdür? Bugün tam olarak yaptığımız şey budur!

8. SEKÜLERLEŞEN ZİHİNLERDE İMANIN MAHİYETİ PROBLEMİ

Ahlâkî, daha genel ifadeyle itikadî ilke ve değerler, insanın sosyal ilişki biçimini, niyet eylem örgüsünü ve dünya görüşünü belirleyen varlık unsurlarıdır. İnsanı diğer canlı gruplarından ayıran en önemli özellik, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak bir değerler dünyası içine doğmasıdır. İnsan bu dünyada hem değer üreten hem de -varlığın öz niteliği olan- değişim olgusuna bağlı olarak değer dünyasını sürekli güncelleyen bir konumda yer almaktadır.¹⁶⁹

Küreselleşen dünyada, modernizm temelli yaşanan yapısal değişimler ile düşünsel ve değersel değişimler arasında tam bir zorunluluk olmasa da, bir etkileşimin olması kaçınılmazdır. Önceki bölümlerde bu etkileşim ve dönüşümün boyutları ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, dinî referansların toplumsal kurumlar dâhilinde kaybolan ontolojik ve epistemolojik değerinin, teolojik yorumlara da sirayet eden bir zihniyet dönüşümünü tetiklediği görülmüştür. Kuşkusuz bu dönüşüm, Müslümanlar arasında çatışmalı sosyal ve psikolojik değişimleri de içine alan sancılı bir süreç olarak yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.¹⁷⁰

Bu sancılı sürecin bir tezahürü, İslâm itikat ve ahlâk kuralları çerçevesinde, asla yan yana gelerek bir terkip oluşturamayacak “Müslümanlar'ın sekülerleşmesi” yani dinin kamusal alanı inşa ederken fonksiyonun yok denecek seviye indirilmesi veya kılıfına uydurularak yeni formlar türetilmesi problemidir. Sekülerleşme sürecinin bugün ekonomik ayağını ifade eder hâle gelen tüketim kültürü bağlamında ele aldığımız modernleşme sürecinde geldiğimiz noktada, Müslümanlar için modern toplumsal

¹⁶⁹ Hughes H. Stuart, *Toplum ve Bilinç –Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenmesi (1890-1930)*, çev. Güzin Özkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1985, s. 9.

¹⁷⁰ Celaleddin Çelik, “Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2017, 28(3), s. 213.

yaşamdaki konumların çoğu, İslâm dininin bir dünya görüşü ve hayat biçimi olarak etkin olmasına izin vermeyecek şekilde açık bir uyumsuzluk içinde var olması problemdir.

Poole Rass'ın modern dünyanın insan için sunduğu en belirgin var olma koşulu¹⁷¹ olarak nitelediği tüketim paradigması karşısında, İslâm dünyasının yaşadığı krizin sebebi kanaatimizce Aydınlanmayla birlikte Hristiyanlık dinî özelinde yaşanan köklü bir değişim sonrası kurulan ve şu anda tüm dünyayı etkisine alan, rasyonalist medeniyet karşısında Müslüman bireylerin zihinlerinde İslâm'ın inanç yapısına uygun bir metafizik temelin yokluğu problemdir.¹⁷²

Bu problematik, modern dünya karşısında Müslümanlar'ın, İslâm'ın dünya görüşünün aksine, bilinçlerinin sekülerleşmesi ve inandıkları, yaşamaya çalıştıkları dinî ritüelleri, bu seküler zihin süzgecinden geçirerek yeni formlara sokmalarınıdır. İnsanların var olan inançları ve davranışları makul çerçevede uyumluluk içinde olması bir zorunluluktur. Berger'in ifadesiyle "İyi veya kötü, insanlar sosyal varlıklardır. Onların 'sosyallikleri' dünya hakkında düşündüklerini yahut 'bildikleri' inandıkları şeyleri içerir."¹⁷³

Bu bağlamda irdelenmesi gereken konu, iman-amel meselesidir. İslâm düşünce geleneğinin gelişiminde önemli bir yeri bulunan iman-amel tartışmalarının doğurduğu karmaşa, günümüzde seküler medeniyet karşısında Müslümanların yaşadığı ontolojik bunalım düşünüldüğünde, iman-amel veya daha bütünlükçü bir yapıda inceleyeceksek iman- ahlâk probleminin gündemimize alınmasının ne derece ehemmiyetli olduğu daha net anlaşılacaktır. Problem olarak görülen nokta, Müslüman bir bireyde Allah ve ahiret veya diğer inanç esaslarına yönelik bir kabulün varlığı yokluğu problemi değil; var olduğu iddia edilen imanın Müslüman bireyi aktüel anlamda İslâm inanç esaslarına uygun pratikler üretmeye yönelmemesi problemdir.

9. BİR BÜTÜNÜN PARÇALARI OLARAK İMAN VE AMEL

Tarihsel süreçte hicrî IV. asır itibariyle netleşen Ehl-i sünnet akidesi olarak genel kabul gören sistemde iman; salt inanç esaslarının varlıklarının tasdiki şeklinde

¹⁷¹ Ross Poole, *Ahlak ve Modernlik*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.101

¹⁷² Bu yapının temelinde Allah ve ahiret inancı vardır.

¹⁷³ Peter L. Berger, *Melekler Hakkında Söylenti Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*, çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012, s. 32.

tanımlanmıştır. Bu lafzî kabulün sonucu, ilk dönemde yaşanan siyasî ve sosyal olaylar ile birlikte imanın mahiyeti meselesi kelimî bir problem olarak işlenirken sosyal, psikolojik, ahlâki bir olgu olarak değil ilkeler hâlinde belirlenmek suretiyle mücerret bir varlık olarak düşünülmüştür. Kur'ân'ın iman- amel- ahlâk ekseninde sunmuş olduğu bütünlükçü yapı göz ardı edilmiş; küfür ve şirkin ahlâkî, epistemolojik ve sosyolojik sebepleri, kognitif süreçlerin nasıl parçalanabileceği, akla ve sağduyuya uygun Kur'ân'ın emrettiği imanın nasıl oluşturulabileceği yine ona başvurularak rasyonel bir yapıya kavuşturulamamıştır.¹⁷⁴ Şimdi bu iddianın daha iyi anlaşılabilmesi için ilk dönemlerde yaşanan zihnî süreci analiz edelim. İman nedir? Bileşenleri nelerdir? Amel ve ahlâk, imanın tanımı noktasında Kur'ân'da nasıl bir bütünlük arz etmiştir?

İlk olarak imanın bileşenleri nelerdir? Salt kalbî ameller mi yoksa zahirî ve batînî ameller de imanın kapsamında mıdır? İman ve amel arasındaki ilişki zat-sıfat ilişkisi midir, bütün-parça ilişkisi midir? Bu durumda bir amelin yokluğu var olan imanı yerle yeksan mı edecektir? Yoksa güneş-gündüz örneğinde olduğu gibi lazım- melzum ilişkisi midir?

Seküler felsefenin Müslüman toplumun zihnî ve sosyal hayatında hangi boyutlarda etkin hâle geldiği görülmüştür. Bu minvalde iman-amel ilişkisini zat-sıfat ilişkisi ekseninde ele alınacaktır. Yani kelim doktrininde paradoksal biçimde Allah'ın sıfatları konusunda ortaya konan 'İlahî sıfatlar zatın ne aynıdır ne gayrıdır' ilkesi; iman amel meselesi söz konusu olduğunda, 'ameller imanın ne aynıdır ne de gayrıdır' şeklinde açıklanabilir. Zira iman dediğimiz olgu, onaylanıp benimsenmesi gereken ilkeler bakımından, Hz Peygamberin Allah katından getirdiği kesin olarak bilinen zarûrât-ı dîniyede O'nu tasdik etmektir.¹⁷⁵ Ancak, imanın içyapısını oluşturan haşyet, ittika, tevekkül, tevazu gibi duygusal tavırların da imana dâhil edilmesiyle iman olgusu bileşik bir yapıda tezahür etmektedir. Bu bileşik yapı Kur'ân'da Mümin'in yani iman sahibinin karakterini konu edinen ayetler incelendiğinde görüleceği üzere –itikât, ibadet ve ahlâkî- ilkeleri kapsar niteliktedir ve ayetlerde bu ilkeleri niteleyen kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Çünkü iman, soyut bir kavram değildir. Türevleriyle birlikte bir takım emir ve yasaklar bildirilmektedir. Bu emir ve yasaklar ibadet ve ahlâk alanıyla ilgilidir.

¹⁷⁴ İlhami Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 2.b., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010, s. 11.

¹⁷⁵ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1993, s. 17.

Dolayısıyla iman, ibadet ve ahlâk arasında yakın bir ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Ahlâk ve ibadetleri amel kavramı ile içine alan Kur'ân'da, iman ile yakın ilişkisi olan İslâm, küfür, şirk, nifak ve fîsk gibi kavramlar da bulunmaktadır. Bu kavramların ahlâk ile yakın ilişkisi söz konusudur. Zira bu kavramlar ya doğrudan ahlâkî vasıflar ifade etmekte ya da çağrıştırmaktadır.¹⁷⁶ Ahlâkî da içine alacak şekilde amel olarak nitelediğimiz bu kavramlar Kur'ân'da yalnız ibadetler için değil, insanın niyetli ve şuurlu tüm faaliyetlerini de içine alacak tarzda kullanılmıştır. Nitekim Kur'ân'da hemen her yerde, iman ve amel birlikte zikredilmekte ve böylece insanı başarı ve mutluluğa götürecek olan iman, amelle kucaklaşması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Allah'ın varlığı ile birlikte, insanın sonsuz kurtuluşunu sağlayan üç temel unsurdan biri amel-i salihdir. Salih amel, oluşa doğrudan doğruya yaratıcı kudret yanında bir katılımdır. İnsanın Allah'ın halifesi olması¹⁷⁷ bu sayede gerçekleşir. Nitekim Mülk Sûresi ikinci ayette buyurulduğu üzere, hayat ve ölüm, insanın amel üretimini denemenin ve ölçmenin aracıdır.¹⁷⁸

Bilindiği üzere iman ve amel boyutlarından teşekkül eden din olgusunun temeli Mekkî ayetlerle atılmıştır. Bina ise Medenî ayetlerle inşa edilmiştir. Mekkî ayetlerin ağırlıklı olarak imanî ve ahlâkî hususları kapsamına karşılık, Medenî ayetlerin siyasî-hukukî ilişkileri esas aldığı genel bir kural olarak benimsenmiştir. Mekke döneminde inen ayetlerde ittika, Allah'tan hakkıyla sakınma, haşyet ise O'na karşı derin bir saygıya sahip olmayı ifade ederken, tezekkî ahlâkî anlamda yükselme, ihsan ise Allah'a ihlasla kulluk etme anlamında kullanılmıştır. İşte, böylelikle Müslüman zihinler bu kavramlar üzerine inşa edilmiştir. Bir dünya görüşü olarak vahyedilen Kur'an, nüzul süresinin başından itibaren salt bir tasdiki hedeflenmemiştir. Aksine ilâhî emirlere tâbi olan, maddî- manevî tüm yaşamını bu ilkeler doğrultusunda inşa eden bir mümin prototipi hedeflenmiştir.

Medine döneminde nebevî otoritenin sağlamlaştığı ve Kur'ân hâkimiyetinin iyice pekiştiği sosyo-politik ortamda iman olgusuna yapılan vurgular devam etmekle birlikte, iman salt bir kalbî hadise olmaktan ziyade dışa yansımaları gereken, sosyal- siyasî-ekonomik, hayatın tüm alanlarını kuşatan bir olgu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İttika vb. kalbî unsurlara yer verilmekle birlikte, daha çok salah, berr, vela-bera, emir bi'l

¹⁷⁶ Bkz. Ömer Aydın, *Kur'ân'ı Kerim'de İman-Amel İlişkisi*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2.b., 2007.

¹⁷⁷ Bakara 2/ 30.

¹⁷⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel kavramları*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 5.b., 1995, s. 35.

mar'ûf nehy an'il münker, Peygamber'e itaat, güven, teslimiyet kavramları çerçevesinde Medine'de ilahi mesaj Mümin bireyin hayatının her alanını kuşatan bir yapıya dönüşmüştür.

İman konusunun Hz Osman'ın vefatı peşi sıra yaşanan sosyal-siyasî krizler ve tekfir zemininde tartışılması sebebiyledir ki Kur'ân'ın iman ve amel konusunda sunmuş olduğu bütünlükçü yapı göz ardı edilmiştir. Bir savunma psikolojisiyle, ümmet şemsiyesini genişletmek ve Müslümanların birliğini hedefleyen bu perspektifte iman salt tasdik olarak tanımlanmıştır. Oysa, iman müminin fiili, bilinçli eylemleridir. İman kavramının en güzel biçimde tanımlanabilmesi ancak müminin karakteristiği ortaya konularak anlaşılabilceği ve imanın asıl mahiyetinin ancak bu yolla ortaya konulabileceği aşikârdır. İman kavramının Arap dilindeki karşılığı nedir? İman esasları kaç maddeden müteşekkildir? Kur'ân'da zikredilmeyen 'Kadere İman' İnanç esasları arasında kabul edilebilir mi? diye sormak yerine Müminin karakteristiği nasıldır? Allah'a ve ahiret gününe inanan, peygamberi tasdik eden bireyin imanı nasıl olmalıdır? soruları sorulduğu takdirde kurtuluşa erdirecek imanın tanımı sarıh biçimde yapılacaktır.

Yine konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken bir başka husus iman- amel ilişkisinin Cehennem'den kurtaracak asgarî iman açısından ele alınmış olmasıdır. Bunun sebebi, hicri birinci asırda yaşanan siyasî olaylar düşünüldüğünde –Cemel ve Sıffin Savaşları- problemin “hangi eylemler kişiyi imandan çıkarır?” sorusu bağlamında tartışılmaya başlanması olarak görülebilir. Oysa Kur'ân meseleye asgarî imanın ölçüsü açısından bakmamakta; müminin dünya ve ahirette mutluluğa ulaşabilmek için ne tür bir tutum-davranış bütününe sahip olması gerektiği bakımından yaklaşmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân, iman sahiplerinin dinî ve dünyevî icraatını değerlendirirken, sergilemeleri gereken tutum ve davranışları belirler; kişinin ne tür eylemler sergilerse Allah'ın rızasına, Cennet'e ulaşacağını; ne tür eylemleri sergilerse Allah'ın lanetine ve Cehennem'e sürükleyeceğini açık bir şekilde ortaya koyar. Dinin maksadını sarıh biçimde ifade eden ayetler bütüncül bakış açısıyla, Müslümanı cehennemden kurtaracak veya onun İslâm toplumundan tecrit edilmesi temelinde değil; imanın dünyevî ve uhrevî gayesi çerçevesinde değerlendirilmedir. Allah'ın sevdiği, razı olduğu, dünya ahiret başarılı kıldığı kişiliklerin tutum ve davranışlarının yani sıra, sevmediği, yüz üstü bıraktığı, lanetlediği, öfkelenildiği kişiliklerin tutum ve davranışları çerçevesinde bir değerlendirme yapılmalıdır. Çünkü söz konusu iman-amel ilişkisi birbirlerinin parçası olup olmama vs.

sorunlarından önce esasen iman etmiş kişinin niçin iman ettiği, bu imanı ile neyi hedeflediği ile alakalıdır.¹⁷⁹

Yine iman- amel ilişkisi ortaya konulurken iman ve amel köklerinin geçtiği belli başlı ayetlerden yola çıkmak yerine, imanın dünyevî ve uhrevî gayesi esas alınmalı ve problem uhrevî felah ve uhrevî azabın yanı sıra “Allah’ın sevdiği, razı olduğu, beraber olduğu, başarılı kıldığı” ideal kişiliklerle “sevmediği, yüzüstü bıraktığı, saptırdığı, lanetlediği” kişiliklerin tutum ve davranışları bağlamında tartışılmalıdır. Zira, söz konusu ilişki, imanla amelin birbirlerinin parçası olup olmaması vb. sorunlardan önce, esasen, “iman etmiş kişinin niçin iman ettiği” ya da etmesi gerektiği ile alakalıdır. Kur’ân kişinin dünya-ahiret mutluluğunu hedeflediği için hedefe giden yolun iman-amel birlikteliğinden geçtiğini her fırsatta vurgular. Yinelemek gerekirse, makul çerçevede düşünüldüğünde bireyin inanç ve tutumlarının azamî ölçüde uyumluluk göstermesi bir zorunluluktur. Eğer biz bunu iddia edemeyeceksek Allah’ın vad ve vai’dini de içine alan dünya ve ahiret hayatını kapsayıcı hükümler sunan din mekanizması, insan için daha iyi bir ruh dinginliği vaat eden bir sistemden öte bir anlam ifade etmeyecektir.

İman, Müslüman’ın hayatının her alanında, tüm tutum ve davranışlarında kendisini göstermesi gereken bir realitedir. İlgili olduğu şeye göre anlam ifade eden soyut bir kavramdır. Mikro ve makro kozmosta Allah’ın varlığının delilleri düşünüldüğünde tefekkür ve nazar; Allah’ın emir ve yasaklarına bağlılık söz konusu olduğunda ittika, inkıyat, teslimiyet; işlenen günahattan pişmanlık durumunda tövbe; yaşanan ağır olaylar karşısında sabır ve tevekkül; Allah’ın verdiği sonsuz nimetlere şükür söz konusu olduğunda şükür olarak vücut bulur. Toplumsal duruş söz konusu olduğunda diğerkâmlık, tevazu; hukuki süreçlerde liyakat, güven ve adalet; müminlere karşı muhabbet ve rıza; kâfire karşı mücadele ve buğz olarak ortaya çıkar.

Sülün’ün bir televizyon cihazına benzettiği kalp hâlden hâle girerek aynı anda iman, nifak ve inkâr frekanslarından yayın yapabilme ve sahibine söz konusu frekanslara uygun amelleri yaptırabilme gücüne sahiptir. Buna göre Kur’ân’ın masiyet ve fisk olarak nitelendirdiği eylemler, küfür ve nifakın bir şubesi mesabesinde kâfirane ve münafıkça hareketler ne kadar fazla bulunursa, kalpteki iman o kadar zayıflamış olacaktır. Kur’ân’ın

---

¹⁷⁹ Murat Sülün, *Kur’ân’ı Kerim Açısından İman- Amel İlişkisi*, 3.b., İstanbul, Ensar Yayınları, 2015, s. 251.

gerçek müminlerden, kâfirlerden hatta münafıklardan ayırarak marazlı olarak nitelediği karakterler bunlardır. Bunlar marazları arttıkça –tekzip edemedikleri için– münafıklaşmakta, zamanla kalpteki tasdiki de reddederek tam bir kâfir haline gelmektedir.¹⁸⁰

Nitekim Kur’ân’ı Kerim’de Allah, “Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse onlar kâfirlerin ta kendileridir.”¹⁸¹ buyurmuştur. Bu ayetin zahiri hükmüne göre, Allah’ın indirdiği hükümleri kalben tasdik etmesine rağmen, gereği gibi amel etmeyen kişinin kâfir olacağına hükmedilmiştir. Yine her mümin Allah’ın emrettiği ve yasakladığı konular da Allah’a karşı gelmeyeceği konusunda söz vermiştir. Ku’rân’da “Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse gerçeği görmeyen âmâ gibi olur mu hiç? Bunu ancak akıl sahipleri anlar. Onlar, Allah’a karşı verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır.”¹⁸² yani bu ayet ışığında mâsiyet işleyen kişi bezm-i eleste ikrar ettiği inancın¹⁸³ değerini imtihan âlemine yansıyacak şekilde bağlı kalmamıştır. Yine Kur’ân da “Elif-Lam-Mim, İnsanlar imtihandan geçirilmeden sadece ‘inandık demeleriyle terkedileceklerini mi sandılar? Ant olsun ki biz onlardan önce gelenleri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah sadâkat gösterenleri bilecek, yalancıları da belirleyecektir.”¹⁸⁴ Aynı sûrenin başka yerinde “Elbette Allah iman edenleri bilecek münafıkları da belirleyecektir.”¹⁸⁵ buyurulmuştur. Nakledilen bu ayetler de kişinin açığa vurduğu inancında beliren samimiyetsizliği sebebiyle küfür damgasını hak ettiği ifade edilmiştir. Bu durum aklen de sabittir. Çünkü kişi işlediği günah sebebiyle Allah’a karşı gelmekte, şeytanın davetine icabet etmektedir. Bu niteliğe sahip kimse ise şeytana tabi olmaktadır, ona tabi olanda kâfir statüsüne girmektedir. “Kötülük işleyip, suçu benliğini kaplamış kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi olarak kalacaklardır.”¹⁸⁶, “Kim Allah’a ve Peygamberine isyan eder ve O’nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”¹⁸⁷, “Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı

---

¹⁸⁰ Sülün, a.g.e., ss. 354-356.

¹⁸¹ Maide, 5/44.

¹⁸² Rad, 13, 19/20.

¹⁸³ Araf, 7,172/173.

¹⁸⁴ Ankebut 29,1/3.

¹⁸⁵ Ankebut 29/11.

¹⁸⁶ Bakara 2/81.

¹⁸⁷ Nisa 4/14.

cehennemdir.”¹⁸⁸ “... Fakat Allah size imanı sevdirdi. Onu kalplerinize süsledi. Küfrü, fasıklığı ve isyanı size çirkin gösterdi.”¹⁸⁹ ayetinde ‘fisk’ imanın zıddıdır. İmanla fisk bir arada bulunmaz. “Muhakkak ki füccar, alevli ateş içindedir. Din günü o ateşe atılırlar. Ve onlar ondan gaib olacak değillerdir.”¹⁹⁰ Yine Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadisi şerifte Efendimiz şöyle buyurmuştur; “Zina yapan kişi zinası esnasında mümin olarak zina yapmış olmaz. Hırsız da hırsızlık yaparken mümin olarak çalmaz. Şarap içen kimse, şarap içerken mümin olarak içmiş olmaz”¹⁹¹ Bu hadise göre zina, hırsızlık, şarap içmek gibi büyük günah sayılan fiillerden birini işleyen kimse mümin olma vasfını kaybetmektedir.

Yine Hz Peygamber’den rivayet edilen “İmanın altmış küsur özelliği vardır. İlki, Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, sonuncusu da sıkıntı verebilecek bir şeyi yoldan kaldırmaktır.”¹⁹² hadisi de burada zikredilebilir. Hz Peygamber’in Tirmizî’de yer alan; “Kim kasten namazı terk ederse kâfir olur.” Ve yine Müslim’de Ebu Süfyan’dan rivayet edilen hadiste “Kişi ile küfür ve şirk arasında namazın terki vardır” hadisi,¹⁹³ Müslüman’a sövmenin fisk, öldürmenin küfür olduğuna dair rivayetler¹⁹⁴, iman ve amel bütünlüğünün önemi noktasında arz ettiğimiz hususu ispat eder niteliktedir.

İnsanın hayatının her noktasını ilgilendiren, ona dünya ve ahirette kemal noktasında bir duruş kazandıracak ‘iman’ tanımlanırken Kur’ân’da iman ekseninde sunulan icmalî anlam manzumesinin, nüzul sebepleri de göz önüne alınarak incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bireyin dünya-ahiret tüm değerler dünyasının temelini oluşturan bir kavramın çerçevesini belirlerken sadece iman, İslâm, amel gibi birkaç kavramın zikredildiği belli ayetler referans alınarak hüküm vermek yeterli gözükmemektedir. Aksine İslâm’ın tanrı-âlem-insan perspektifinde sunmuş olduğu dünya görüşü temelinde iman-amel örgüsünde zikredilen tüm ayetlerin göz önüne alınarak yargıya varılması gerekliliktir. Mümin, tasdikte bulunduğu hususların hepsine uymayı kabul ve taahhüt etmiş kişi demektir. Söz vermiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmelidir. Müslümanlar’ın dinin emir, tavsiye ve yasaklarını hiçe sayarak seküler

---

¹⁸⁸ Nisa 4/93.

¹⁸⁹ Hucurât 49/7.

¹⁹⁰ İnfitar 82, 13/14.

¹⁹¹ Müslim, “İman”, 24, Buhârî, “Eşribe”, 1.

¹⁹² Müslim, “İman”, 12

¹⁹³ Tirmizî, “İman”, 9 / Buhârî, “İman”, 35.

¹⁹⁴ Buhârî, “İman”,36 / Müslim, “İman”, 28.

parametreler ekseninde hayatlarını inşa etmesi, imanın zihnî ve hissî boyutlarını inşa edemediklerine işaret etmektedir. Nitekim “İman Allah ile ilişkimizi sağlarken, ahlâk da toplumla olan ilişkimizi sağlar. İbadet ise bu anlamda imana dâhildir. Çünkü Allah ile ilişkiyi sürekli canlı tutan şey ibadetlerdir. Bir benzetme ile iman-ibadet ilişkisini açıklarsak; iman rakam olarak biri; ibadetlerde bir’ in sağında olan sıfırları gösterir. Sıfırların değeri başındaki bir rakamına bağlıdır. Her ne kadar imana ibadetler dâhil değilse de bir rakamı ile sıfırlar arasındaki ilişkide olduğu gibi, iman ile ibadetler arasında benzer bir ilişki mevcuttur.”¹⁹⁵

Önemle işaret etmemiz gereken nokta, İmam Mâtûrîdî’nin de isabetle kaydettiği üzere¹⁹⁶ kişinin hangi adla tavsif edildiği önemli olmamasıdır; önemli olan bu ismin hangi tutum ve davranış karakteristiğini tavsif için kullanıldığıdır. Kur’ân’ın tövbe etmediği takdirde ebediyen cehennemlik olduğunu söylediği birine, kâfirin uğradığı azaba uğradıktan sonra ha mümin demişiz ha kâfir ne fark eder?

İslâm dininin özü tevhit ve ahiret inancıdır. Bu ikrara sahip bir Müslümanın iddiası Allah’tan başka bir otoriteyi hayatında kabul etmemek ve yaptıklarının karşılığını bulacağı temeli üzerinedir. Unutmamak gerekir ki, Kur’ân’ı Kerîm’in indiği Cahiliye dönemi müşrik toplumda problem Allah’ın varlığı meselesi değildir.¹⁹⁷ Hz Peygamber’in (sav), Mekke’de Müslümanlar’a on üç yıl boyunca öğrettiği ilke tevhit ilkesidir. Allah’ı tüm noksanlıklardan tenzih ederek emirlerine gönülden itaat etmektir. Müslümanın ömrü boyunca sürdürmesi gereken savaş bu inancı tesis etmeye yönelik olmalıdır. Ama bugün gelinen noktada, yaşanan sosyo-kültürel değişimin sonucu tüketim odaklı sekülerleşen zihinlerde Allah’a ve ahirete dair inancın varlığı, Müslüman bireyin hayatının hangi noktasında söz sahibidir? Bireye tutum ve davranışlar kazandırmayan inancın fonksiyonu nedir?

Hz Peygamber’in vefatı ile birlikte Allah’ın Kur’ân’ı Kerim’le bildirdiği evrensel mesajı insanlığa tebliğ etmek, Müslümanlara bir vazife olarak yüklenmiştir. Ali İmran Sûresi 10. ayette “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği

---

¹⁹⁵ Celal Kırcı, “Kur’ân’ı Kerim ve Peygamberimizin Ahlâkı”, Kayseri, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, VII, ss. 69-70.

¹⁹⁶ Ebu Mansûr el- Mâtûrîdî, *Kitabü’t-tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İSAM Yayınları, 2002, s. 422.

¹⁹⁷ Zümer 39/38.

emreder, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız.” yine Bakara Sûresi 143. ayette “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamberde size şahit olsun diye sizi vasat bir ümmet yaptık” buyurulmuştur. Bu sorumluluk, İslâm kültüründe genel olarak “emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker” olarak isimlendirilir. Neticede Kur'ân, evrensel mesajını insanlığa ulaştırması gereken bir toplum hedeflemiştir. Bu sorumluluğun gereği olarak, tüm insanlıkla yaygın bir iletişim imkânı oluşturarak, akıl ve sağduyu temelinde Kur'ân'ın dünya görüşünü tebliğ etmek Müslümanlar evrensel bir sorumluluğudur. Çünkü iman akli aşan, kaynağı belirsiz ve zannedildiği gibi Allah'ın dilemesi veya hidayeti ile ilgili bir mesele değil; aklî, ahlâkî ve sosyal boyutlara sahip bir olaydır. İşte Müslüman imanını hayatın her alanını kuşatan bir yapıda, yaşanan bir hayat biçimi olarak insanlığa göstermek ve örnek olmak Müslümanlar'ın sorumluluğundadır.¹⁹⁸

Dinin temelinde yer alan bir konu olan imanın salt tasdik olarak kabulünün önemli bir diğer eleştiri noktası bu iddiayı temellendirirken dilin salt otorite olarak kabul edilmesi meselesidir. Metinlerde “iman nedir?” sorusuna verilen cevap; dilcilere sorduk, tasdik dediler şeklinde aktarılmaktadır. İman gibi şümulü bir kavramı dilciler nezdinde bu şekilde kabul görmüş bizce de böyledir diyerek aktarmak ne derece gerçekçi ve tutarlıdır sorgulamak gerekir.¹⁹⁹

Kelâmcıların bu şekilde dile dayalı bir düşünce sistemini benimsemelerini eleştirenlerin başında İbn Hazm gelmektedir. O Eş'arîler ve Hanefiler'in, dilcileri dayanak göstererek imanı tasdik ve ikrar ile sınırlamalarını ve bu bağlamda ameli imanın kapsamı dışına çıkarmalarını eleştirir. İbn Hazm dinde iki temel kaynağın varlığını kabul eder. Bunlar; Kur'ân ve Sünnet'tir. Bunların da zahiri temel alınmalıdır. Yine ortaya konulan lafzın, birincisi dili konuşan insanların anladığı diğeri ise, dini indiren Allah ve tebliğ etmekle görevli Hz Peygamber'in o lafız için belirlediği mana olmak üzere iki anlamı vardır. Örnek olarak 'salat' kelimesini veren İbn Hazm, “Bu kelimenin lügatte karşılığı 'dua'dır. Fakat Şari buna 'belli kurallara bağlı olarak yapılan ibadet, yani kıldığımız namaz' anlamını yüklemiştir. Hem dili hem dili konuşanları yaratan Allah'tır.

¹⁹⁸ İlhami Güler, a.g.e., s.134

¹⁹⁹ Yunan düşüncesinin İslam'a etkisi sınırlandırılması bakımından büyük önem arz etmiştir. Fakat Müslüman bireyin dünya ve ahiretini inşa noktasında temel bir kavram olan “İman” meselesi söz konusu olduğunda, Kur'ân ve Sünnet'in inşa ettiği perspektifle bağdaşmadığı açıktır.

Bu durumda dilin lafızlarının anlam çerçevesini belirleme yetkisi de O'na aittir.” demektedir.

Benzer bir şekilde iman kavramını da ele alan İbn Hazm'a göre, Arap dili açısından “İman, tasdikten ibarettir” ifadesi doğru değildir. Arapların anladığı anlamda “İman, ikrar ve tasdik” şeklinde anlaşılır. Bu anlamda Ebu Hanife ve taraftarlarının görüşü doğrudur. Fakat “iman” gibi bir kavramın çerçevesi belirlenirken lügat anlamı değil Şari'nin belirlediği anlam esas alınmalıdır. Çünkü dili ve dili konuşanları yaratan Allah'tır ve O, iman kavramının çerçevesini bir dünya görüşü olarak Kur'ân'da inşa ederken, dilde kabul edilen tasdik ve ikrara ek olarak, dinî emirlerin hayatta vücut bulmasını ifade eden amel unsurunu da katmıştır. Diğer bir ifadeyle iman lafzına dildeki anlamının ötesinde başka bir anlam yüklemiştir. Bu durumda iman, “ikrar, tasdik ve amel” şeklinde bir çerçeveye ulaşmıştır ki bu da imanın şer'î anlamıdır. Dolayısıyla İbn Hazm'a göre bir kişinin, Allah'ın kitabı ve Peygamberi'nin sünneti'ni görmezden gelerek dildeki lafza sırf dil bilimcilerin verdiği anlam ekseninde bir çerçeve belirlemesi doğru değildir.²⁰⁰

---

²⁰⁰ Cağfer Karadaş, “İbn Hazm ve Eş'arilik Eleştirisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009 Cilt:18, s.1, ss.91-92; Murat Serdar, “İbn Hazm'ın Eş'arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, editör: Cemallettin Erdemci, Fadıl Aygün, 2014, c.2, ss. 96-99.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Aydınlanmayla inşa süreci başlayan seküler ve hedonist dünya görüşünün sosyo-ekonomik alana yansımaları olarak inşa edilen tüketim kültüründeki farklılaşmalar ve buna bağlı kültürel değişimler sonucunda insanlar hatta toplumlar aslı sorumluluklarını yitirmişlerdir. Toplumlar düşünemez hâle gelmiştir. İnsan için fitrî ve tabîî bir faaliyet olan tüketimin, ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir eylem olup, sınırlı kalması gereken bir faaliyet olması beklenir. Oysa tüketim çağı olarak adlandırılan günümüzde insanların maddî-manevî tüm kaynaklarını tüketime harcadıkları görülmektedir. İnsanın maddî ve manevî yaşanabilir bir medeniyet ve toplum inşa etme sorumluluğunu unutarak; zaman ve enerjisini doyumsuz bir eylem hâline gelen tüketime hasretmesi insanlığın bir problemidir. Müslümanların -medeniyet inşa etme yolunda- ilâhî bir emir olarak omuzlarındaki bu sorumluluğu yerine getirmesi, tüketim eylemini kontrol etmesi, zaman ve enerjisini bu medeniyeti ve toplumu inşa etmede harcaması bir gerekliliktir. Düşünemeyen insan ve toplumlar şüphesiz hakikatlerini inşa edemeyip, benliklerini kaybetmeye mahkûm olacaklardır.

Sekülerizmin referans kaynağı olduğu modern dünyada Müslüman toplumda ortaya çıkan çarpık bileşimler, İslâm toplumlarının zihinsel anlamda, seküler medeniyetin kutsalları tarafından işgal edildiğinin bir göstergesidir. Tüketim toplumuna entegre sürecinde tüm değerlerinden sıyrılan Müslümanlar düşünce sağlığını kaybetmiş görünmektedir. Bugün düşünce, kültür ve hatta dinî hayatımız²⁰¹ Batı merkezli kavramlar aracılığıyla yürütülmektedir. Seküler medeniyetin vesayeti altında İslâmi tüm değerler tüketim kılıfıyla silikleştirilmektedir. İtikat, ibadet ve ahlâka yönelik İslâmi bilginin ontolojik bir meşruiyete sahip olmadığı bir durum ve ortamda, Müslümanlar İslâmi bilgiyi, dili ve düşünceyi özgürleştiremez ve tevhit ilkesi temelinde İslâm'a ontolojik bir meşruiyet zemini kazandıramazlarsa bu ümmet için bir gelecek tasavvur edilemeyecektir. Unutulmamalıdır ki kalıcı bir çözüm arayışı, ancak hakiki problemlerin tespitiyle mümkündür. İslâm dünyasının yaşadığı bunalımın altında yatan sebepler, bilgiden ziyade sorumluluk, irade, ahlâk ve bunların üzerinde İslâm'ın sunmuş olduğu dünya görüşünün

---

²⁰¹ Hac, tesettür gibi ibadetlerin tüketim kültürüne entegre sürecinde özünden koparılması bu konuyu irdelemiştik.

temelini oluşturan Allah ve ahiret inancının, Müslüman hayatların zihinlerinde ve tabii olarak hayatlarında bir karşılığının olmamasıdır.

Müslümanlar modern dünyanın ilerlemeci ve bilimci mekanik tasavvuru karşısında hâlâ bir metafizik inşa edebilmiş değildir. Günümüz Müslümanları'nın varoluşsal anlamda yaşadığı buhran bu sebebe matuftur. Modernite karşısında geciken tavır postmodern dönemde nasıl olacaktır. Dayatılan ve hâkim paradigma karşısında, varoluşsal tüm değerlerimizi ifade eden İslâm'ın, seküler medeniyet karşısında, Müslüman bireyin yaşamsal pratiklerini dönüştürmede pasif bir konuma itilmesi, dert olarak tüm Müslümanlara yeter niteliktedir.

Modern ve seküler felsefenin hâkim olduğu bu çağda, Müslümanların tüketim kültürüne entegre sürecinde yaşadıkları itikadî²⁰² ve ahlâkî yozlaşma büyük bir krizi ifade etmektedir. Bu durumu kriz olarak nitelememizin sebebi, inancımıza göre insanın yaratılışından bu yana yükümlü olduğu Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde bir hayat idame etme görevine karşı Müslüman bireylerde bir reddediş olmamakla birlikte ilgisizliğe²⁰³ razı olan bir zihniyetin hâkim olmasıdır ve bizce en korkutucu olan da bu ilgisizliktir.

Bu ilgisizlik tezimizde iman-amel ilişkisi olarak ele alınmıştır. Bu problematik siyasî ve ideolojik bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Hz Osman'ın katli ile başlayan iç savaşlarla birlikte, amellerin imanla ilişkilendirilmesi Müslümanların temel problemi haline gelmiştir. Konuyu ilk defa gündeme getiren Hâriciler otoriteye başkaldırma psikolojisi ile nassın ruhunu idrak etmeden salt lafza bağlanarak büyük günah sahibi olarak niteledikleri kişileri, Allah düşmanı birer müşrik oldukları gerekçesiyle katletmişlerdir. Mesele öylesine çığırından çıkmıştır ki hâkim oldukları bölgelerde, ellerinden ancak gayrı müslim olduklarını ispatlayanlar kurtulabilmiştir. Hâlbuki Hâricilerin toplumda estirdiği terörden önce Müslüman toplumda, iman ile amel birbirlerine son derece bağlı iki kavram olarak kabul edilmekte hem de büyük günah işleyenler toplumda tekfir edilmemektedir.

Hâricî zihniyetin bu aşırı tutumu Müslümanlar'ı canlarından bezdirince, dönemin âlimleri imanın mahiyeti meselesini tartışmaya başlamışlar ve amel eksikliğinin imana

---

²⁰² Müslüman'ın dünya görüşünü ifade etmektedir.

²⁰³ Postmodern felsefenin çoğulculuk söylemiyle Müslümanlar'ın bilinçlerinde açtığı tahribin sonucudur.

zarar vermeyeceğini savunarak, Müslümanlar'ı Ehl-i sünnet şemsiyesi altında, güven içinde toplamayı amaçlamışlardır. İmanın mahiyeti konusunda farklı anlayışlar ortaya konulmuştur. İmanın tam olarak neye tekabül ettiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerse de amaç toplumda teröre izin vermeyecek bir iman-amel ilişkisi formülasyonudur. Fakat imanlı birine hiçbir isyan amelinin zarar veremeyeceğinin kabulü, gerek dönemin Emevî yöneticilerinde²⁰⁴ gerekse toplumda bir itaat tembelliğine ve ahlâkî gevşekliğe sebebiyet vermiştir.

Bu olaylar temelinde varlık bulan mezhepler kendi görüşlerine delil aramak için başvurdukları Kur'ân'ı parçacı bir perspektifte değerlendirmişler, Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde sunmuş olduğu iman-amel bütünlüğünü göz ardı etmişlerdir. Hâlbuki Kur'ân bir hitaptır, ayetler nüzul sebepleri ekseninde Kur'ân'ın ana mesajına uygun olarak değerlendirilmelidir. Kur'ân, insanın gayba ait, Allah ve ahirete yönelik inancıyla yeryüzündeki yaşamı ve sorumluluğu arasında hayatı her alanına şamil aktüel bir denge, kopmaz bir bağ kurmuştur ve bu bağ iman ile inşa edilir. İnşa edilen imanın korunabilmesi de “imanını sağlam bir zihnî-hissî temele oturtturarak, yani kime/neye ve niçin iman ettiğini bilerek iman etmekle mümkündür. Bunun içindir ki Kur'ân tüm muhataplarına, gerek kendilerinin gerekse atalarının önyargılarından sıyrılarak iman ilkeleri üzerinde derinlemesine düşünmelerini (tefekür, tezekkür, nazar ve itibar etmelerini) tavsiye etmektedir. İnsanın sosyal hayatında birbirinden ayrılmaz mahiyetteki iktisadî, hukukî ve politik davranışları onun dünya görüşü, varlık ve kendi hakkındaki inançlarıyla, yaşam felsefesiyle yakından ilgilidir. İnsanın “ben neyim, nereden geldim, nereye gidiyorum, evrendeki konumum nedir, evrendeki bu varlık ve düzenin anlamı nedir?” gibi soruları birey tarafından ister bilinçli bir şekilde sorgulansın, ister içinde yaşadığı toplumun bu sorulara verdiği cevabı sorgulamadan kabul etsin, günlük yaşayışındaki aktüel tüm eylemleri bu soruların cevabında gizlidir. Seküler medeniyet karşısında Müslümanlar'ın iman ve onun gereklilikleri konusunda sağlam bir bağ kuramadıkları ortadadır. Bu durumda yapılması gereken ahlâkî davranışların iman esasları ile ilişkisinin bir müminin bilincine inşa edilmesidir. Aydınlanma bir ideolojidir ve bu ideolojinin toplumsal ayağını modernleşme şemsiyesi altında, son aşamada tüketim kültürü endeksli gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Yani modernleşme süreci yaşanan bir olgudur. Çağın önümüze koyduğu

---

²⁰⁴ Yaptıkları ameli- siyasî tüm zulümleri Allah'ın kaderi olarak nitelemişlerdir.

sorunlardır. Bu sorunların aşılması da ancak Kur'ân ve Hz Peygamberin sünneti ekseninde sağlam bir zihnî alt yapının inşası ile mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKŞİT Bahattin, ŞENTÜRK Recep, CENGİZ Kurtuluş, KÜÇÜKKURAL Önder, “Türkiye’de Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- AKTAY Yasin, “Post-modern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrının İntikamı mı?”, *Din Sosyolojisi*, editör: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2.b., Ankara, Vadi Yayınları, 1998, 209-315
- ARSLAN Hanifi , “Tüketim”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul, Risale Yayınları, 1991.
- ATAY Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- AYDIN İbrahim Ethem, “Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan’ı Okumak: Din Kavramı ve Kollektif Bilinç,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt:28, s.2, ss. 269-286.
- AYDIN Ömer, Kurân’ı Kerîm’de İman-Amel İlişkisi, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007.
- BALİ Rıfat, *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a*, 10.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- BAŞFIRINCI Çiğdem, “Modern Türk Tüketim Kültürüne Yönelik Bir Araştırma”, *Milli Folklor Dergisi*, 2011, yıl:23, sy.91, ss. 115-129, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=91&Sayfa=112>. (12.04.2018)
- BAUDRILLARD Jean, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/ Yapıları*, çev. Hazal Deliceçaylı – Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 3.b., 2008.
- BAUDRILLARD Jean, *Nesneler Sistemi*, çev. Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu, 2.b., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- BAUDRILLARD Jean, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tural, Ferda Keskin, 9.b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.
- BAUMAN Zygmunt, *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1999.
- BAUMAN Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.

- BAUMAN Zygmunt, *Parçalanmış Hayat*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- BAUMAN Zygmunt, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzları*, İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- BEKAROĞLU Edip Asaf, “Başörtüsü Reklamları; Muhafazakâr Bir Dönüşümün Hikâyesi”, *Birikim Dergisi*, 2008, sy. 227, ss.73-82.
- BENTON Ted – CRAIB Ian, *Sosyal Bilim Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan, Berivan Binay, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2008.
- BERGER Peter L., “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ali Köse, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2002.
- BERGER Peter L., *Melekler Hakkında Söylenti Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*, çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012.
- BERMAN Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- BEST Steven, KELLNER Douglas, *Postmodern Teori*, Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- BOCOCK Robert, *Tüketim*, çev. İrem Kutluk, 2.b., Ankara, Dost Kitabevi, 2005.
- BOTTOMORE T.B. , *Toplumbilim*, Ünsal Oskay, 3.b., İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2015.
- BOTTOMORE Tom, NISBET Robert, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, yay. haz. Aydın Uğur, Mete Tuncay, Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990.
- BUMİN Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- CEVİZCİ Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2002.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 3.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 2.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 2003.
- CHANEY David, *Yaşam Tarzları*, çev. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

- ÇELİK Celaleddin, “Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2017, 28(3), ss. 209-223
- DEMİR Zafer, “Karl Marx’ın Bakış Açısında Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2018, 3 (5), ss.63-74
- DEMİREZEN İsmail, *Tüketim ve Din*, İstanbul, DEM Yayınları, 2015.
- FEATHERSTONE Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005.
- FROMM Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan yayınevi, 1982.
- GENCER Bedri, “Aşkınlıktan Yüceliğe Tüketim”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss.25-45.
- GIDDENS Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2010.
- GIDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.
- GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, 4.b., İstanbul, Remzi Yayınevi, 1980.
- GÖLE Nilüfer, *Seküler ve Dinsel Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.
- GÜLER İlhami, *İman- Ahlâk İlişkisi*, 2.b., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- HAENNI Patrick, “Piyasa İslam’ı, İslâm Suretinde Neo-liberalizm”, çev. Levent Ünsaldı, İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011.
- HEKMAN Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, çev. Hüsamettin Arslan, Bekir Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- HIZ Gülay, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Gösterişçi Tüketim: Türkiye ile İlgili Bir Araştırma (Muğla Örneği)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi, 2009.
- ILLICH Ivan, *Tüketim Köleliği*, çev. Mesut Kardeşhan, İstanbul, Pınar Yayınları, 1990.

- JAMESON Fredric, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, ev. Nuri Plümer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- KANT Immanuel, *Katıksız Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargı Gücünün Eleştirisi, Ahlak Metafiziğini Temellendirme, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme*, ev. Nejat Bozkurt, İstanbul, Say Yayınları, 2005.
- KARADAŞ Cağfer, “İbn Hazm ve Eş’arilik Eleştirisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, Cilt:18, s.1, ss.89-102.
- KAYA Mahmut, “İslam’da Kanaat Kültürü”, *Tüketim ve Değler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss. 63-69.
- KAYA Yalçın, *Aydınlanma Çağı ve Felsefesi*, Tıglat Matbaacılık A.Ş, İstanbul, 2000.
- KEPEL Gilles, *Din Dünyayı Fethediyor “Tanrının İntikamı”*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- KESKİN İbrahim, *Modernizm Kıskaçından Post-modern Dünyaya Din ve İslam*, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2014.
- KILAVUZ A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat,1993.
- KIRCA Celal, “Kur’ân-ı Kerîm ve Peygamberimizin Ahlâkı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, VII, ss. 65-80
- KİRMAN Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004.
- KÖROĞLU Cemile Zehra, *Tüketim Kültürü ve Din*, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi, 2012.
- KÖSE Ali, *21. Yüzyılda Dinin Geleceğı Kutsalın Dönüşü*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- KÜÇÜKALP Kasım, *Nietzsche & Postmodernizm*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2003.
- LASCH Christopher, *Narsisizm Kültürü*, ev. Suzan ztrk, mit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.

- LUCKMANN Thomas, “Görünmeyen Din” *Modern Toplum da Din Problemi*”, çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003.
- MACFARLANE Alan, *Kapitalizm Kültürü*, çev. Remzi Hakan Kır, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- MANNAN M. A. , *İslâm Ekonomisi*, çev. Bahri Zengin, Fikir Yayınları, İstanbul, 1973.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MARTI Huriye, “Tüketim: Hayatın Amacı Değil, Anlam Döngüsünün Aracı”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss.133-141
- MARX Karl, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1970.
- MARX Karl, ENGELS F. , *Din Üzerine*, Kaya Güvenç, 2.b., Ankara, Sol Yayınları, 1995.
- MÂTÜRÎDÎ Ebû Mansûr, *Kitabü't-tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İSAM Yayınları, 2002.
- MERT Nuray, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994.
- MURPHY John W., *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Hüsamettin Arslan, 2.b., İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000.
- ODABAŞI Yavuz, *Tüketim Kültürü –Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma-*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1999.
- ÖZAY Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 5.b., 1995.
- PADEN William E., *Kutsalın Yorumu*, çev. Abdurrahman Kurt, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2008.
- POPKIN Richard, *Metafiziğin Kısa Tarihi*, “Metafiziğe Giriş”, der. ve çev. Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2001.

- RITZER George, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki Basım Yayın, 2013.
- ROSENAU Pauline Marie, *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, Tuncay Birkan, Ankara, Ark Yayınları, 1998.
- ROSS, Poole, *Ahlâk ve Modernlik*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- SARIBAY Ali Yaşar “Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980’ler Türk Modernitesi”, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, Der. Fuat Keyman, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, ss. 301-315.
- SARIBAY Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.
- SERDAR Murat, “İbn Hazm’ın Eş’arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, *Uluslararası İmam Eş’arî ve Eş’arîlik Sempozyumu Bildirileri*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, editör: Cemalettin Erdemci, Fadıl Ayğan, 2014, c.2, ss. 89-120.
- SHERKAT Darren E, ELLISON Christopher G. , “Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar”, çev. İhsan Çapcıoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.45, 2004, sy.1, ss. 25-262
- STUART Hughes H. , *Toplum ve Bilinç –Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenışı (1890-1930)*, çev. Güzin Özkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1985.
- SÜLÜN Murat, *Kur’ân’ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, 3.b., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- SWINGEWOOD Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Osman Akınhan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- ŞALLI Ayşe, “Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi”, *Kırklareli İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, yıl: II, sy. IV, 2017, ss. 55-82
- ŞAYLAN Gencay, *Postmodernizm*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- ŞENTÜRK Recep, Önder Küçükkol, Kurtuluş Cengiz, *Türkiye de Siyasal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

- TAYLOR Charles, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.
- TAYLOR Charles, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- TORLAK Ömer, “Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss. 45-63.
- TOURAINÉ Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Turan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- TURNER Bryan S., *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*, İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Anka Yayınları, 2002.
- ÜNAY Sadık, “Neoliberal Küreselleşme ve Evrensel Tüketim Toplumunun Yükselişi” *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss. 69-80.
- WILLIS Susan, *Gündelik Hayat Kılavuzu*, çev. Aksu Bora, Asuman Emre, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- YARAN Rahmi, *İslâm Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- YAZAR Faruk, “Kutsalın Tüketilmesi: Reklamlarda Kutsalın Kullanılması”, *Tüketim ve Değerler*, ed. Recep Şentürk, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010, ss.215-235.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Esra ÖZTÜRK
Tez Adı	Tüketim Kültüründe Müslümanlar'ın İtikadî ve Ahlâkî Problemleri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 25/07/2019

İmza: